גלוטמן משה
"קשת בענן"

גלוטמן משה/ קשת בענן

פרקי תולדות חיים על רקע שואת טרנסניסטריה

מחבר ועורך
גלוטמן משה

דפוס אנטרפרייז חיפה.

ספר זה מוקדש לזיכרם של;

אבי אליהו ז"ל
אמי לאה ז"ל
אחי שמעון ז"ל - נספה באוטובוס הדמים ב- 11.3.1978 ב' באדר ב' התשל"ח.

דודי בנימין ז"ל לבית גלוטמן
דודתי לאה ז"ל לבית גלוטמן
בת דודתי צירל ז"ל לבית גלוטמן
בת דודתי ביילה ז"ל לבית גלוטמן - נספתה בשואה
בת דודתי רחל ז"ל לבית גלוטמן

דודי ינקל ז"ל לבית אדלמן - נספה בשואה.
דודתי חנצה ז"ל לבית אדלמן - נספתה בשואה
ילדיהם; משה וחנה ז"ל -נספו בשואה.

דודתי מלכה ז"ל - נספתה בשואה.
בעלה פיסיה ז"ל - נספה בשואה.
ילדיהם; משה, ריבה ומוטיה (התינוק) ז"ל - נספו בשואה.

דודתי חוה ז"ל לבית גיטר
בעלה טולה ז"ל לבית גיטר.
בנם גרשון ז"ל לבית גיטר.

דודתי דינה ז"ל לבית אקרמן.
דודי בנימין ז"ל לבית אקרמן - נספה בשואה.
בנם משה ז"ל לבית אקרמן - נספה בשואה.

דודתי סוסיה וזיסל ז"ל - נספו בשואה.
דודי מנשה ז"ל לבית אדלמן.
דודתי מלכה ז"ל לבית אדלמן.

סדר הפרקים;

---

* * * קשת בענן * * *

"את קשתי נתתי בענן" (בר' נח ט' י"ג)

הקדמה.

- אכן יש משהו משותף ביני לבין נח. שנינו ניצלנו - הוא משואת המבול ואני ממבול השואה.
לעומת המשותף, הרי שהשוני וההבדל בינינו הוא; - בעוד לו היה קשר ישיר לאלוהים - לנו הקו נותק...
לנו לא הייתה תיבת עצי גופר, אשר תציל לפחות את התמימים והישרים - הילדים - אשר בודאי לא השחיתו את הארץ. (ותשחת הארץ לפני האלוהים בר' נח, ה, י"א).
כמו חיתו מים שנצלו מהמבול, כן אנו הניצולים מהשואה - ומצווה עלינו לספר...
כילד בן 10 אז, הקדשתי הקדמה זו לעמיתי- מליון וחצי הילדים, ביניהם חברי וקרובי, שאילו חיו היום, ודאי היו ביניהם הרבה כותבי ספרים, שרי שירים, צוחקי צחוקים ואוהבי אהבים...

- במקום זאת הם היו ל...
"קורבן תמים" (שיר מתוך ספרי "נתיבי שירה").

5.7.1990 [לזכר מיליון וחצי ילדים בשואה]

קָרְבָּן תַּמִּים

בִּרְקִיעַ שָׁמַיִם,
אֵישָׁם בַּמְּרוֹמִים,
כֵּהוֹת הָעֵינַיִם,
מִבְּרַךְ נְעוּרִים.

לֹא מוֹשִׁיעַ גּוֹאֵל,
מְגֵיא הַצַּלְמָוֶת,
לֹא "שְׁמַע יִשְׂרָאֵל!"
- הִצִּילָם מִמָּוֶת.

עֲצָמוֹת יָבֵשׁוּ,
אַךְ שִׁנֵּי הֶחָלָב,
גּוּפוֹת לֹא נָטָשׁוּ,
גּוּפוֹת – הוֹ מָה רַב.

בְּתִמְרוֹת הֶעָשָׁן,
פִּלְּחוּ לֵב שָׁמַיִם,
עָלְתָה נִשְׁמָתָם,
- שָׁם הֵם עֲדַיִן.

לְקָחָם אֱלוֹהִים,
רְבָבוֹת, רְבָבוֹת,
הַיְשֵׁר לַמְּרוֹמִים,
מֵחֵיקֵי אִמָּהוֹת.

בִּתְשׁוּבַת כָּל שָׁנָה,
עֵת זִכְרָם נַעֲלֶה,
בִּקְדֻשָּׁה וְטָהֳרָה,
נִתְפַּלֵּל – לוּ יִהְיֶה.

בְּבְכִי תַּמְרוּרִים,
זַעֲקוֹת-שֶׁבֶר,
- "אַיֵּה אֱלוֹהִים!"
- מֵעָמְקֵי קֶבֶר.

- כִּי יִיתַּם יְמֻגַּר,
הָרֶשַׁע, הַשְּׁכוֹל,
כִּי זְכוּת הַחַיִּים,
- תֵּנְחַל – כֵּן – לַכֹּל.

פרק - 2. ידיניץ - מבט חטוף.

קרני שמש אחרונות נושקות לעיירה ידיניץ. דרכי העפר נודפות ריח גללי הסוסים והפרות. אלה האחרונות שבות זה עתה מהמרעה, וכל אחת נפרדת מהעדר ונכנסת לחצר בעליה - מבלי שמישהו יכוונה.
עם רדת החשיכה, נדלקות נורות החשמל הבודדות, התלויות על חוטים מתוחים ומשתקפות בשלוליות הבוץ הגדולות - מתחתן. הנורות מאירות נוגות את חשכת הליל. רוח סתיו וגשם "סוגרים" את "עמך" בבתים המוגפים והמוארים בעששיות נפט. פה ושם משרך הלך בודד את דרכו מכורבל במעיל ארוך, כובע פרווה ומקל בידו, המשמש בעיקר לבדיקת עומק שלוליות הבוץ הדליל שעליו לעבור.
זוהי ידיניץ, עיירה קטנה בחבל בסרביה, אשר בין גבולות רומניה ואוקראינה.
במסורת מדור לדור, חי הגביר בממונו והעני בדלותו - החייט, הסנדלר, הפחח, הנגר, השדכן והכרוז שהיה גם "מוסר" (מלשין) - לעת מצוא.
כולם יחד וכל אחד לחוד ידע את מקומו וחי את גורלו בהכנעה ובשמחה.
המסורת הטביעה חותמה על חיי כולם. כל אחד מלא את תפקידו שהועיד לו הגורל, אך עיני כולם נשואות היו למעלה - לשמים. ו"הישועה" הייתה לא רק מילה מספר התפילה, אלא שגורה הייתה בפי כל.
לא הייתה שבועה או ייחול ש"הישועה והרפואה" לא יכללו בם.
ביום היריד השבועי, נוהרים גויי הסביבה לעיירה, עם עגלות עמוסות כל טוב - ירקות, עופות, גבינות וכו'.
עקרות הבית ממלאות סליהן מקרן השפע. את הפדיון מחזירים הגויים לסוחרים ולבעלי המלאכה, המלבישים אותם מכף רגל עד ראש ומעמיסים עגלותיהם מכל טוב.

הגויים שבים לפנות ערב לכפריהם שבעים ומרוצים עד ליום היריד הבא.

פרק - 3. תולדות העיירה ידיניץ.

השם ידיניץ מוצאו כנראה מהמילה הרוסית - אוקראינית "יחידה", "בודדה" ובשבילי גם מיוחדת...
העיירה כנראה נוסדה בשנת 1812 ובשנת 1835 קבלה מעמד של עיירה.
אדמות העיירה השתייכו ל"פריצים" (בעלי אחוזות), שהתגוררו במרחקים ואשר היו ממוצא פולני וקתולים.
הם הקימו בעיירה, אי אלו מוסדות; - בית ספר עממי, בית תה, בית עם וכו'.
הם נטעו את הגן העירוני "הבוליוואר" ובו עצי פרי - גן מטופח רחב ידיים ובתוכו הקימו ארמון למגורים.
גן זה וארמונו זכורים לי היטב. היה שם אגם מים בו שטו לזיכרוני - זוגות אוהבים.
העיירה נפלה לידי השלטון הרוסי ב-1820. לא ידוע בדיוק מתי החלו יהודים להתגורר בה, כנראה משנת 1821.
ב-1897, חיו בה 7397 יהודים (לפי הרשום באנציקלופדיה הרוסית).
בעת השלטון הרומני - 1918 - התרכזו יהודים מכפרי הסביבה, בהם גרו - לעיירה עצמה. האנציקלופדיה הסובייטית הגדולה, שהופיעה ב-1952 מתארת את העיירה;- "העיירה נמצאת ברפובליקה הסובייטית המולדבית. בידיניץ נמצאים בתי חרושת לסבון, עבוד עורות, תעשיית לבנים, טחנת קמח, טכניקום חקלאי, שני בתי ספר תיכוניים (ברוסית ובמולדבית), בית ספר לנוער עובד, בתי תרבות, בתי קולנוע, שתי ספריות.
באזור זורעים חיטה, תירס, חמניות וסויה וכן מגדלים בקר וצאן".
כיום שארית הפליטה הידיניצאית - אחרי השואה - היא כדלקמן; כ-2300 מתגוררים בישראל וחלק בארצות שמעבר לים. כ-5000 נספו בשואה, נהרגו בעת הפוגרומים; לאחר הכיבוש הרומני - גרמני, נספו במחנות טרנסניסטריה - יהי זכרם ברוך!

נוף העיירה.
ריח גנים, רוח בית כנסת ופעמוני כנסיה מבהילים. ברחוב הראשי "הפוטשטובה" (רחוב הדואר) לבלבו באביב בשלל צבעים וריחותיהם, גנים מעורבים של תפוח ואגס, דובדבן ושזיף. הייתה רינת ציפורים ואחו מוריק. בחודשי הקיץ, בשלכת של הסתיו ובחורף החליקו מזחלות רתומות לזוג סוסים דוהרים, לתוך עולם שכולו לובן לאורו של ירח. אף על פי הייתה ידיניץ אחת העיירות הנידחות ביותר היושבת על הגבול בין שתי מדינות.
מבחינת אמצעי תחבורה ותקשורת הייתה העיירה שרויה עוד בימי הביניים. תחנת הרכבת הקרובה ביותר הייתה במרחק של 18 ק"מ ממנה. אף דרך אחת "אנושית" וסלולה לא קשרה אותה עם סביבתה. תמיד ידעת מתי אתה יוצא לדרך, אך לעולם לא ידעת מתי תגיע ובמיוחד בחודשי הסתיו הגשומים. באביב, עם הפשרת השלגים, הדרכים הפכו לביצה טובענית, שבה שקעו הסוסים הרתומים למרכבות - עד לבטנם.
בקצה העיירה היו כשמונה בתי כנסת, כשמסביבם חושך ודלות. מאידך, במרכז העיירה היהודית בנו להם הגויים את הקלויסטר שלהם (הכנסייה), גבוה, מבריק ונוצץ, על צריחיו וצלביו הרבים. לכאן הביאו הגויים את חייהם ואת מתיהם וצלצלו בפעמונים מפחידים לתוך העיירה הנבוכה. בימי החורף הקרים והמושלגים, מצאו להם משכן על צריחי הכנסייה הגבוהים, להקות עורבים שחורים, ומכאן היו פושטים על העיירה בצריחות מחרישות אוזניים - בשרו רק רע....

פרק - 4 קהילת ידיניץ תחת שלטון רומני.

נפילת בסרביה לידי הרומנים ועל רקע השנאה המסורתית ליהודים, בתוספת החשד בהם כאלמנט זר ובלתי נאמן. כל אלו נתנו אותותיהם בחיי העיירה; רדיפות וירידה לחיי התושבים. למעשה הייתה העיירה נתונה לשלטון צבאי, כל תקופת השלטון הרומני. הדבר בא לידי ביטוי בהשתוללות יצרים סדיסטיים אפלים. העיירה הייתה נתונה לשלטונו הבלעדי של הזנדרם הגס. ה"שף דה פוסט" היה כעין שליט יחיד, כאשר לשבטו ולחסדו היו נתונים כל התושבים. הוא היה המחוקק, השופט והמבצע, כאשר למצבו הנפשי ולמספר כוסות היי"ש שלגם היה ערך מכריע לגבי שלומם וחייהם של תושבי העיירה.ה"שף דה פוסט" - הוא הממונה על מוסר העיירה. הוא החולש על חייה החברתיים ועל תרבותה. הוא המחליט על קיום

אסיפות או פיזורן. הוא אף מפזר אסיפות שלכינוסן נתן אישורו, הוא המחליט על הצגות תיאטרון וערבי בידור. הוא האוסר אנשים ומשחררם - הוא הכל.
במוצאי שבתות נהגו הנוער והמבוגרים לצאת לפוטשטובה - הרחוב הראשי הארוך, לקנות גרעינים אצל הקצפקה ולטייל להנאתם. היה זה מקום מפגש לצעירים וצעירות, בו נרקמו אהבות ראשונות, בו החליפו המבוגרים וכן הצעירים דעות על פוליטיקה - "מה יהיה" ?.... והנה לפתע יצא לו שיכור וזועף "השף דה פוסט" ומכריז בקול צרחני - "כולם הביתה!". כעדר כבשים מבוהלים נמלטו כולם לרחובות הצדדיים. כן, היה "מלך עליון", השולט הבלעדי על אזרחי העיירה חסרי המגן והישע. בעוד מבחוץ לחצו על העיירה חישוקים מתהדקים והולכים של אדמיניסטרציה עוינת, שניסתה לעקור כל חדוות חיים. בין אמצעיה; עניבת חנק כלכלית, מלווה במסים כבדים ומכבידים, שכוונותיהם - למוטט את החיים הפיסיים של העיירה. העיירה נלכדה במשבר חברתי - רוחני שאותותיו היו התפוררות של ההווי היהודי המסורתי, בבית וברחוב. חלפה לה ללא שוב האידיליה המקובלת שבנים ובנות מתחתנים ובונים את ביתם בסביבתם, ליד קן המשפחה, כאשר גם פרנסתם של ההורים - הלכה והתערערה ולא היה עוד מקום לשלב בנים וחתנים בפרנסת ההורים - לא במסחר ולא במלאכה. בתוך הבית הלכה והעמיקה התהום בין ההורים הקשורים למסורת העבר ואדוקים באמונתם, לבין הבנים שהקרקע נשמטת מתחת רגליהם, והם תוהים על דרך חייהם ועתידם.ההרגשה שאחזה את רוב מנינו של הנוער, הייתה שכאן, בעיירה זו כפי שהיא, לא צפוי להם כל עתיד טוב. חלק מהנוער אחז במקל הנדודים, כיד המסורת של יהודים נרדפים, מחפשים עתידם כבודדים בארצות רחוקות. הם שמו פעמיהם לברזיל, פרו, צ'ילי וארצות אחרות שמעבר לים, לנסות שם את מזלם. (שעריה של אמריקה הצפונית היו נעולים). ההגירה לארצות אלו הייתה כרוכה בקשיים גדולים ומעטים יכלו להרשות לעצמם לנסות ולהגיע לארצות שמעבר לים. דודי פיילעט היגר לברזיל עוד לפני שאני נולדתי.
לא כולם ראו אפשרות ויכולת לפתור את בעיותיהם בדרך ההגירה. בחלק גדול של הנוער, התלוי על בלימה, הסתמן זרם משיחי מהסוג הידוע לנו היטב מתולדות עמנו בעתות מצוקה - זוהי משיחיות דמיונית המצמיחה כנפיים ומתרוממת הרחק מהמציאות האפורה והמרה שבעיירה. בהתלהבות של חסידים ושנאה של מתנגדים, באמונה שבאדיקות ובמסירות של קידוש השם. הם חיים בעולם של אגדה, עם כי נדמה להם שזוהי אמונה בריאליזם מבוסס על ניתוח מדעי היסטורי. חלק מהנוער החל להיצמד מבחינה נפשית לפרולטריון העולמי, המעמד העומד לכבוש את הבכורה העתידית, וחי באשליה כי אמנם עלה על דרך הגאולה. בני נוער אלה חיו ברובם חיי בטלה, כי לא היה מה לעשות, סמוכים על שולחן הוריהם. מלחמתם בחברה הקפיטליסטית התבטאה בהנפת דגל אדום בסתר על עמודי החשמל באחד במאי. הם עסקו בהפצת כרוזים ביום מהפכת אוקטובר ובהרבצת תורה בהיחבא. הם ניסו לקעקע את אשיות המשטר והמעניין הוא שהשלטונות הרומניים התייחסו אליהם בכל הרצינות ועינו אותם - כראוי למהפכנים אמיתיים, כאילו באמת סיכנו את המשטר. יש להודות שהיה הרבה קסם בעולם מחשבתם, בדרכי פעולתם, בהתלהבותם ובאמונתם וחבל שנוער נפלא זה אבד בחלקו בגיהינום הנאצי, ואבד לעם ישראל.
בחיפושם אחרי מוצא ודרך מהמצב בו היו נתונים, התגבשו במחצית השניה של שנות העשרים תנועות נוער ציוניות, אשר מהותן חינוכן ומחשבתן מושפעים היו מהמציאות בארץ ומהזרמים הפוליטיים וההתיישבותיים, ההולכים ומתגבשים בה. תנועות נוער של "גורדוניה" "בית"ר" "המזרחי" וכו' , שמשו מקלט לנוער הזהב הציוני של הימים ההם. תנועות הנוער הציוניות גרפו לתוכן המוני בני נוער בעיירה. תנועות הנוער היו מעוגנות בהווי ובמסורת, למרות התפוקקות חוליות רבות בה, נשאר עוד הרבה מהחמימות והעסיסיות שבבית וההווי היהודי - השבת בעיירה, התכונה לחג הפסח וסדר הפסח, העליזות והשובבות של "שמחת תורה", "הימים הנוראים" ויתר חגי ישראל - רישומם עדיין חזק ברגשותיו של הנוער, כן היה בהכרתו ובתת הכרתו של רוב הנוער בעיירה . המורשת היהודית שספגו ב"חדר" ובבית הספר העברי. כל אלה שמשו רקע מצוין לצמיחת תנועת נוער ציונית רחבת ממדים. תנועת הנוער נסכה בטחון בנערים שבאו אליה, לימדו אותם לארגן את חייהם, קשרו אותם לטבע, כל אלה הפיגו את הייאוש מהמציאות הקודרת שמסביבם והחדירו בהם אמונה בחיים יותר טובים. התעצמותה של תנועת הנוער הציוני הגיעה לשיאה בשנות השלושים והפכה למרכז החיים והתוכן של כל העיירה. מאות רבות של נערים ונערות היו כבר מאורגנים בהסתדרויות הנוער, עשרות מהמבוגרים בתוכם היו בהכשרה לעליה לארץ וחלק כבר עלה ארצה. אין ספק שאילו היה הגורל מוסיף עוד כ-עשר שנות פעילות להסתדרויות הנוער, היינו עדים להתרוקנות העיירה מצעיריה כשרובם פניהם מופנים לארץ. לדאבוננו, לצערנו ולאסוננו רבים מהם נספו בשואה הנוראה.

פרק - 5. יהודים ונוצרים - יחסי שכנות

בפאתי העיירה התגוררה האוכלוסייה הנוצרית שמנתה כמה אלפי נפש. אוכלוסייה זו הייתה מחולקת לכמה עדות. היו הקצפים, הצוענים והמולדובנים. הקצפים דיברו מין אוקראינית והמולדובנים והצוענים - מולדובנית - כעין ז'רגון רומני. הקצפים עסקו בגידול פרחים, גרעינים לפיצוח וכו'. הצוענים היו בדרך כלל חרשי ברזל ונוודים. הצוענים נחשבו כנחותים בעיני הגויים. כשרצו לפגוע ביהודים היו אומרים - "היהודי כצועני". הנוצרים בפאתי העיירה עסקו בגידולים חקלאיים, גידול בקר עופות וכו'. כבישים כאמור לא היו בכפרים שלהם, כשם שלא היו בעיירה. הבוץ בימות החורף השקיע את העגלות והסוסים. באביב הבוץ הפך לרגבי אדמה קשים ולעפר דקיק - בימות הקיץ.
הקירבה בין שני חלקי האוכלוסייה לא הייתה רק גאוגרפית, אלא גם עסקית, שרותית וכן חברתית. הגויים הרגישו עצמם "בני ברית" בקרב היהודים. הכנסייה - הקלויסטר שלהם - התנוסס לו בגאווה בלב העיירה. בלוויות שלהם שעברו דרך העיירה בדרכם לקלויסטר היו היהודים - מרצונם - מסירים את הכובע לשם כיבוד המאורע . מרבית דוכני הירקות והפרות בשני השווקים שהיו בעיירה - היו שלהם וכמובן שמרבית הקונים היו היהודים. היהודים ספקו לגויים מן המיטב. בעלי המלאכה - הסנדלרים, החייטים, הפחחים וכן בעלי החנויות המלאות כל טוב, ספקו לגויים את כל אשר חפצו. את התמורה עבור מרכולתם בשווקים החזירו ליהודים, אשר הלבישו אותם מכף רגל עד ראש והעמיסו את עגלותיהם מכל טוב וכך שבו הגויים לעת ערב לכפריהם מרוצים וכמו כן גם היהודים יצאו מרוצים מיחסי הגומלין הכלכליים. הגויים מלאו גם תפקידי שרות שוליים בחיי היהודים. מהם באו "הכליזמרים" - המנגנים בחתונות של היהודים. הם היו בקיאים בכל הניגונים המיוחדים והמקובלים בחתונה יהודית. הם שלטו בכל הניגונים, עת הובילו את הכלה לחופה וממנה, או לוו עם שחר למחרת החתונה את קהל המחותנים לבתיהם. גם ניגונים עצובים שגורים היו אצל הכליזמרים - בעת הצורך. להקות פורים (פורים שפילר) - אף הם היו נגנים גויים - הם היו עוברים בין בתי היהודים בליל סעודת פורים ולמחרתו. הכליזמרים הגויים ניגנו בשעת הכנסת ספר תורה חדש לבית הכנסת. למרות האידיליה לכאורה ולמעשה, בתוך תוכם היו הגויים רוויי שנאה חבויה, קנאה עמוקה ולמעשה ציפו ליום נקם. לצערנו יום זה הגיע ביולי 1941, עם חילופי השלטון. השנאה ששורשיה במסורת הנוצרית - על "הריגת ישו" -לא עברה מן העולם. היתר הרי זה מסופר בהיסטוריה הטרגית של העם היהודי בשואה. אפשר אולי לתמוהה על האכזריות הבלתי נתפסת של הגויים כלפי היהודים - למרות ה"אידיליה" .על היחסים שבין השלטון הרומני לבין היהודים ניתן עוד להוסיף: - למרות הדיכוי והרודנות של השלטון הרומני והואיל והשלטון היה מושחת מן הז'נדרם הכי קטן ועד ל"שף דה פוסט" - למדו היהודים את השיטה והשיטה הייתה - שוחד ו"מריחה". בשוחד "רזה" או "שמן" נתן ברוב המקרים להשיג הרבה אם כי לא את הכל. אחינו בני ישראל, בלית ברירה, ידעו לנצל מצב זה.

פרק - 6. משפחתי בידיניץ

ביום שני של חול המועד פסח תרצ"א נולדתי לאבי אליהו (אליה) ז"ל ולאימי לאה (חילאה) ז"ל. הייתי הבכור במשפחה, אחי שמעון ז"ל נולד שלוש וחצי שנים אחרי. הורי התחתנו בגיל צעיר, אבי היה בן 19 ואימי בת 18 . שניהם יצאו ממשפחות קשות יום. אבי התייתם מאמו בגיל צעיר מאד, הוא היה אחד מארבעת אחיו ואחיותיו; דינה ז"ל, חנצה ז"ל, בנימין ז"ל (הבכור). סבי דוד (דודיה) לא יכול היה לפרנס את כולם ולכן כל אחד נאלץ לפלס דרכו בכוחות עצמו. אבי היה בחור זריז ושקדן, לחם בעוז את מלחמת הקיום. אביו - סבי - היה פחח במקצועו ובניו אליה ובנימין למדו את מקצוע הפחחות. הפחחות כללה עשיית כלי בית מפח - קערות, מיחמים, דליים וכו'. כיסוי גגות בפח היה תחום חשוב במלאכתו ובמומחיותו של אבי. צפוי גגות של כנסיות עם גגות משופעים, עם כל הסיכונים - היה תחום עבודה מיוחד והוא ואחיו התמחו בו מאד. אבי שלא היה גבה קומה, היה אדם זריז מאד ולא בחל בשום עבודה שמפרנסת את בעליה.
שקדנותו ודבקותו בכל מטרה, הביאה אותו גם אל אמי שהייתה אישה יפה מאד. חברתה בנפש ציביה, ניסתה בכל כוחה להפריד ביניהם - אך ללא הצלחה. אבי שהתעקש וחיזר בהתמדה אחריה - כהרגלו בכל משימה - לא ויתר וכבש את ליבה. אמי הייתה אחת משלוש אחיותיה ושלושת אחיה. ינקל, פיילעט, מנשה, חוה, ומלכה - זכרם לברכה - כמעט כולם נספו בשואה ,(פרט לפיילעט שהיגר בצעירותו לברזיל- לא היו לו ילדים והוא נפטר שם). אני לא ראיתי אותו מעולם, רק את תמונתו. אמי הייתה הכי פעילה במשפחה העניה. אמי ואחיה נתייתמו בגיל צעיר. צימאונה של אמי לידע, עבר כל גבול של מוסכמות באותם הימים. בנים נשלחו ל"חדר" ללמוד תורה ותפילות, ואילו בנות אמורות היו להיות בבית עם אימא

וללמוד את מלאכת הבישול, האפייה, כלומר הכנה לחיי נישואין - להיות באלעבוסטע. אמי בשאיפתה לידע הייתה מתגנבת לחדר, מצמידה אוזנה לחלון על מנת לשמוע את הנלמד שם, עד שהרעבי של ה"חדר" בא להוריה ואמר להם כי ילדה זו נועדה לגדולות, בשאיפתה להרבות ידע. ברבות הימים הוכח כי היא הייתה היחידה במשפחה שידעה קרוא וכתוב באידיש, כמו כן היה לה גם כתב ברור ויפה. גם אבי נעזר בה בכתיבה וקריאת מכתבים. זוכר אני איך בימים הנוראים, נתאספו בביתנו הדודות והשכנות, מסביב לאמי אשר קראה ב"תחינה" (ספר תפילה לנשים). כולן היו אנלפבתיות ולא הבינו דבר, אך ידעו - כשאימא מתחילה לקרוא ב"תחינה" - עליהן להתחיל להזיל דמעה... כאמור אמי ואחיה נתייתמו בגיל צעיר ונפלטו לחיים הקשים, חיים של דלות נוראה. אמי בלחמה את מלחמת הקיום, הבינה כי מקצוע הוא הדבר החשוב כי יילמד. היא למדה את מלאכת תפירת שמיכות - מצמר, צמר גפן וכו'. נתיב לימודיה לא היה קל, היא נוצלה ע"י מעבידיה, עבדה תמורת פרוטות, אך דבקה במשימתה להתפרנס בכבוד בכוחות עצמה ולא להזדקק לעזרת הזולת. אמי התמחתה במקצועה, לימים הרוויחה כסף ואף עזרה לאחיותיה העניות ולמשפחותיהן הדלות. גם לאבי לא שפר עליו דרכו בלומדו את מקצוע הפחחות ותלאותיו בעניין זה, היו דומות לאלו של אימא.

הדלות באותם הימים והמצוקה שררו בכל הקהילה בידיניץ . היו גם עשירים, בעלי חניות, סוחרים שהרוויחו כסף רב. לשבחם יאמר כי עזרו לעניי העיירה הרבים במסגרת "ועד הקהילה", שהיה מאורגן למטרה זו. כמו כן היה הועד מייצג את היהודים בפני השלטון הרומני וכן פותר כל מיני בעיות פנים קהילתיות. היה זה "לא מכובד" לבקש עזרה כספית מועד הקהילה ואלה שנאלצו לעשות זאת, עשו זאת בצנעה ובהסתר. רובם העדיפו להתפרנס מיגיע כפיים עד כמה שהדבר ניתן היה.

המקצועות והעיסוקים היו רבים, החל ממוביל המים (וואסער טרייגער), שהיה נוסע עם עגלה ועליה חבית עץ גדולה עם מים, שברז בצידה ומוכר כדי מים לתושבים. את החבית היה מוביל המים ממלא מן הבארות שהיו בעיירה - (היו שני סוגי בארות מים - "מים טובים" ו"מים פשוטים").

החייטות היה מקצוע מכובד והרבה שלחו את בניהם להיות שוליות חייטים. הפחח שעשה כלים שונים מפח, מיחמים (סאמובאר), דליים וכל מיני כלים ששימשו את משק הבית. הסנדלר לא היה מובטל, שהרי תיקוני נעלים היו מקובלים מאד. הנגר ועוד הרבה בעלי מקצוע שבאו לשרת את הקהילה, ובייחוד את גויי הסביבה.

לכרוז היה תפקיד מיוחד. הכרוז (לייבאלע דער שרייער) היה נעמד ברחוב - כשהילדים מתאספים סביבו - מכריז בקולי קולות על (התאטער), תיאטרון שעומד להופיע בעיירה, על הרחצה בבית המרחץ הציבורי לנשים ולגברים. כתוספת לפרנסתו היה גם "מוסר" - מלשין - לעת מצוא. לא אחת "דאג" לביקור הפוסט (הרשות) ז'נדרם אצל פלוני בודק כביכול את המשקולות ומוצא אותן "לא כשרות" ודורש קנס כספי גדול. במקרה כזה, נזעק הכרוז - לייבאלע דער שרייער - ותמורת סכום סמלי לא קטן, היה מסתלק כבמטה קסם - הקומיסר.

חנויות הבדים השתייכו לסוחרים העשירים, כמו כן, גם חנויות המזון הגדולות. השדכן היה מבוקש מאד. זכר שנזדמן לעיירה, עטו עליו השדכנים כמוצאי שלל רב והציעו לו מן המיטב...

בכל יום שני וחמישי בשבוע היה יריד אליו הגיעו גויי הסביבה מהכפרים, הביאו עמם תוצרת חקלאית; עופות, ירקות וכל טוב. עקרות הבית מלאו סליהן מקרן השפע. את הפדיון השאירו הגויים אצל הסוחרים ובעלי המלאכה אשר הלבישו אותם מכף רגל ועד ראש והעמיסו עגלותיהם מכל טוב. לפנות ערב שבו הגויים לכפריהם שבעים ומרוצים, עד ליום היריד הבא.

בכפרים החקלאיים שהקיפו את העיירה, היה גם מיעוט יהודי, ביניהם דודי ינקל - אח של אימא - שהיה נשוי לחנצה אחות של אבא. הם גרו בכפר בשם קיורט. זוכר אני שהיה מגיע אלינו בעגלה רתומה לשני סוסים - עם משפחתו - אשתו חנצה, הבן משה (מוטיה) והבת חנה, אשר ניגנה גם על כינור. כמה שמחתי בבואם אלינו. הייתי עולה על העגלה הרתומה לסוסים עם חברי לוליה, בוריס, דוידקה וזמבל - בן דודי. דודי ינקל היה לוקח אותנו לסיבוב בעיירה. הרגשתי מלך כשדודי ינקל נתן לי להחזיק במושכות. דודי ינקל וכל משפחתו נספו בשואה. יהי זכרם ברוך!

בעיירה וסביבתה התגוררו גם צוענים, מולדובנים דוברי ז'רגון רומני וקצפים דוברי רוסית אוקראינית. הצוענים היו עוברים בשיירותיהם עם עגלות בנויות כאוהלים, בתוכם ישבה כל המשפחה הצוענית. אנחנו הילדים - בבוא שיירת הצוענים - היינו מתחבאים בבית, כי שמועה אמרה שהם - הצוענים - חוטפים ילדים. הצוענים היו למעשה כמו בדואים. אומנותם הייתה עשיית כלים מברזל כגון סכין לקיצוץ בשר - (אק מעסער וכו'). הצוענים היו מופיעים בעיירה עם דובים מאולפים אשר ידעו לרקוד. תמורת ההצגה היו זורקים להם כמה ליי (מטבע רומני).

הקצפים הצטיינו בגידול פרחים, קליית גרעינים שחורים , דלעת וכו'. זוכר אני, בימי שישי, אחרי שאימא רחצה אותנו באמבטיית הפח שאבא בעצמו עשה (היו מעמידים את האמבטיה על שתי אבנים ומתחתן פרימוס) אחרי האמבטיה, מרחה לנו אימא את הראש בנפט - נגד כינים - הלבישה אותנו בגדי שבת. הייתי יוצא עם חברי לשולי הדרך שם ישבו הקצפיות בשמלותיהן הרקומות והרעשניות, הן היו יושבות ישיבה מזרחית כששק הגרעינים לפניהן. הייתי קונה כוס גרעינים, הקצפית שפכה את הגרעינים לכיסי, זה נתן לי הרגשה חגיגית של שבת.

בשבתות וחגים הייתי הולך עם אבא לבית הכנסת הקטן והאינטימי, בו היה לאבא מקום מכובד במזרח. בית הכנסת שימש גם כמרכז "מידע מקומי וכלל עולמי". היו כאלה שנודעו כ"ידעונים" ו"מפיצי החדשות", סביבם היו מתאספים היהודים ושותים כל מילה בצמא. זכורני כילד שמעתי פעם, כי "ידעון" אמר כי שמע שבארץ ישראל בונים בתים בעבר הירדן עבור היהודים וכי חיים ויצמן מטפל אישית בעניין. מאד אהבתי חזנות, עד כי לא אחת נשכבתי על הספונת בבית (הקשעטקע) ונתתי קולי בחיקוי החזן. אבי לקח אותי לקונצרטים של חזנים, מהם נהניתי מאד. עלי להודות, כי עד היום אני מתגעגע לשמוע נוסחי תפילה וחזנות של אותם זמנים שהיו יפים ונעימים לאוזן - הייתה זאת חזנות נשמה - נטו.

אחת החוויות המרגשות - אשר נבעו מאווירת האמונה, אשר הקיפה למעשה את כלל הקהילה - היה ה"טיש" של הרב. מידי פעם התארחו בעיירה, רבנים ידועים בגדלותם בתורה. אצלנו בעיירה היו רב ודיין מקומיים, אשר תמיד רבו ביניהם ולכן עם בוא רב גדול ומכובד מעיר אחרת, תמיד התקבל ביראת כבוד מיוחדת. הגבאי היה עורך "שולחן" (טיש) - כעין מסיבה - עם אוכל שתייה וכו'. הרב המכובד ישב בחדר נפרד מואר בלובן וקדושה. כל אחד יכול היה להיכנס אליו - בנפרד - על מנת לקבל ברכתו ועצתו. צרות כמובן לא חסרו,ענייני פרנסה, בעיות משפחה, ילדים וכו'. זכורני כי תמיד הלכתי עם אבי ל"טיש" ולרבי. ההילה שאבי הלביש לביקור זה, הכניסה אותנו ממש לתחושה של עילאות, של פגישה עם הקב"ה בעצמו... האמת היא כי הרעבי היה איש בעל שיעור קומה, וידע היטב איך לנווט את תשובותיו לבעיות שנפרסו לפניו. הרעבי עשה זאת מתוך אהבה וגילוי הבנה עמוקה לבעיות של היושבים מולו, עד כי לא יכולת שלא לקבל כל מילה שלו כמוצא שלל רב. בצאתי ממנו - אחרי קבלת ברכתו, כשהוא שם את ידו על ראשי - חשתי בחום, אהבה ושינוי לטובה אשר השפיע עלינו הרעבי.

במעבר חד, לפני כמה שנים, עקב בעיה מסוימת במשפחתי ובהתחשב עם אבי ז"ל, החלטנו ללכת לרב מוכר לנו עוד מחו"ל. לא אציין את שם רב, רק אומר שציפינו - אני ואבי - בסתר ליבנו לאותו יחס ותחושת קדושה כבימים ההם. אכזבתנו באה לידי ביטוי בשיר "לרב" מספרי "נתיבי שירה".

24.8.1992

לָרַב

בָּצַר לִי מְאֹד, הַלֵּב כִּי יִדְאַב,
אָמַרְתִּי – אָקוּם וְאֵלֵךְ לִי לָרַב.
אֶשְׁפֹּךְ לְפָנָיו, אֶת מְרִי לִבִּי,
מִפִּיו כִּי אֶשְׁמַע – יְעוֹדֵד רוּחִי.

הִתְקַנְתִּי בְּגָדַי, כִּפָּה עַל הָרֹאשׁ,
הֲדוּקַת סִכָּה, לֹא תִּפֹּל, לֹא אֵבוֹשׁ.
אֶשָּׁק לַמְּזוּזָה, בִּתְפִלָּה חֲרִישִׁית,
פַּעֲמַי שַׂמְתִּי – לַפְּגִישָׁה הָאִישִׁית.

חֶרְדַּת קֹדֶשׁ, אוֹתִי כִּי תֹּאחַז,
דְּבַר מַה בְּתוֹכִי, הָמָה – אוּלַי זָז.
זִכְרוֹן יַלְדוּת, יָד בְּיָד עִם אָבִי,
הָלַכְנוּ לָרַב – בְּרָכוֹת לְהָבִיא.

בְּחֶדֶר מוּאָר, הֵיכַלַּת קְדֻשָּׁה,
שֻׁלְחָן, נֵרוֹת וּמַפָּה לְבָנָה.
לָרֹב צְפוּפִים, עָמְדוּ בְּגוֹדֶשׁ,
אוֹתִיּוֹת זָהָב וְסִפְרֵי קוֹדֶשׁ.

נָעַץ בִּי מַבָּט – עֵינָיו הַתְּמִימוּת,
זְקָנוֹ הַלָּבָן, גְּדוֹל הַמִּידּוֹת.
עֶדְנַת יָדוֹ, נָחֲתָה עַל רֹאשִׁי,
בִּתְפִלָּה, בְּרָכָה וְקוֹל חֲרִישִׁי.

גּוּפֵינוּ נִמְלָא, רִיגּוּשׁ וּתְחוּשָׁה,
חָלְפוּ הָרָעָה, הַכְּאֵב, הַחֻלְשָׁה.
כּוֹחוֹת חֲדָשִׁים, מִמָּקוֹר לֹא אַכְזָב,
אֲשֶׁר הִשְׁפִּיעַ, עָלֵינוּ הָרַב.
וְכָךְ לְתֻמִּי, לְאוֹר זִיכְרוֹנוֹת,
לְעֵבֶר הָרַב, הִמְשַׁכְתִּי לִצְעֹד.
רְחוֹב, הַבַּיִת, מִסְפָּר טָבוּעַ,
עֵץ שָׁחוֹח עָמַד – לְלֹא נוֹעַ.

פָּתַח לִי הָרַב, הַדֶּלֶת לְאַט,
בִּמְלוֹא הֶהָדָר, זָקוּף הוּא עָמַד.
קִבֵּל אֶת פָּנַי, בְּקִידָה קַלָּה,
- בָּרוּךְ הַבָּא וּבָרוּךְ הַנִּמְצָא.

עַל שֻׁלְחָן חָשׂוּף, גָּדוֹל וּפָשׁוּט,
סִפְרֵי קֹדֶשׁ, קְעָרָה וּפָמוֹט
וְהַקְּעָרָה, מְלֵאָה עַד מְאֹד,
שְׁטָרוֹת כֶּסֶף וּמְתֵי מַטְבְּעוֹת.

רָכַנְתִּי עָלָיו, בִּמְלוֹא הַמִּשְׁקָל,
רוֹקַנְתִּי מִטְעָן, מִלֵּב – עַד יוּקַל.
לְמוֹצָא פִּיו, צִפִּיתִי בְּעֶרְגָּה,

כַיָּאֶה לְרַב, וְגָדוֹל בַּתּוֹרָה.

לִטֵּף הוּא זְקָנוֹ, הֲלֹא מְגֻדָּל,
הֵנִיד רֹאשׁ יָמִין, הֵנִיד לְצַד שְׂמֹאל,
פָּלַט בְּרָכָה – אוּלַי אַף אִיחוּל,
הוֹשִׁיט יַד "שָׁלוֹם", לַיּוֹשֵׁב מִמּוּל.

בְּדֶרֶךְ נִימוּס, אֶצְלִי כִּי שְׂגוּרָה,
שִׁלְשַׁלְתִּי שְׁטַר כֶּסֶף לַקְּעָרָה.
הִשְׁפַּלְתִּי מַבָּט, בְּרֶגֶל כּוֹשֶׁלֶת,
שַׂמְתִּי פַּעֲמַי לְעֵבֶר הַדֶּלֶת.

האמונה בעיירה ליכדה את כולם, לכל אחד בהתאם למעמדו בקהילה היה מקום מכובד בבית הכנסת שלו. לא היה צריך להוכיח איש לשמור שבת, כי לשבת ולחג הייתה הילת קדושה טבעית. בחורף היו גויים שהלכו מבית לבית על מנת להדליק אש באח. מים רתוחים לתה ניקנו מאישה שהכינה לפני שבת כמות גדולה והתמורה שולמה לה אחרי שבת. לי כילד, היו השבתות והחגים חוויה מיוחדת, קנו לי חליפה חדשה לחג, נעלים לעיתים רחוקות ובהתאם לאפשרויות. הבילוי המקובל בעיירה, היה לקנות גרעינים ולצאת ל"גוליאניה" - טיול ברחוב הפוטשטובה גוס (רחוב הדואר). היה זה רחוב רחב בו היה בית המרקחת היחיד, בית חולים, בתי ספר ועוד. בשולי רחוב היו גנים של עצי אקציה. אל הרחוב הזה, היה צמוד הגן הציבורי. היה זה גן יפה עם עצי פרי, אגס ודובדבן. היה בו אגם בו שטו האוהבים בסירות משוטים ששכרו מהברניה - פריצה - לה שייך היה הגן. אמי הייתה לוקחת אותי לגן זה, מתיישבים מתחת לעץ על העשב הירוק - ומפטמת אותי עד כמה שאפשר, (בהיותי ילד "שלא רוצה לאכול"... - בדרך כלל.) ברחוב הפוטשטובה, היו שני בתי ספר יהודיים. האחד של ביטנר והשני של קוזמינר. ביניהם לא שררה אהבה - בלשון המעטה. ברחוב זה היה גם בנין הסמינר. בנין יפה ורחב ידיים - לפי המושגים של אותם ימים. היה זה פעם סמינר לכמרים, אשר לימים היה לבית ספר ממלכתי.

פרק - 7. בבית ובמשפחה.

שנה אחרי נשואי הורי, זוכר אני את הדירה הקטנה בה גרנו בשכירות. בעל הבית היה לייזר מכליס. לייזר מכליס היה סוחר בדים, בעל חנות - אמיד. מכליס היה אדם ישר ומכובד, לא היו לו ילדים. דירתנו כללה שני חדרים וממוקמת בחלק האחורי של בית מכליס . בבית - כמו בכל הבתים - היה מרתף אליו היו מורידים את האוכל המבושל, על מנת שיישמר קר. חדר אחד בדירתנו השכורה שימש למתקן תפירת השמיכות והחדר השני - קטן ממנו - שימש למגורים.
בין שני החדרים היה הפריפצ'יק - מקום מובנה לבישול על עצים, עם ארובה לעליית הגג. בקיר הכפול הפונה לחדר המגורים היה אח בנוי אבני בזלת אשר חומם בעצים או בפסולת קליפות גרעיני חמניות (ליסקע) . בחדר הקטן עמדה ספה קטנה בלי משענת גב, מצופה שעוונית דמוית עור בצבע חום (הקשעטקע) , הייתה לה רק משענת ראש מובנית . דודי מנשה - שהיה עדיין רווק - כשהגיע לביקור אלינו, התיישב תמיד על משענת הראש, כי הדוחק בחדר היה רב. זוכר אני, כי מאד שמחתי כשהגיע דוד מנשה לביקור, הוא היה אדם חביב ובדחן וחיכיתי לביקורו בכמיהה.
בילדותי הרגשתי היטב את המחסור. למרות שהורי עבדו, לא יכלו להעניק לי את אשר ראיתי אצל חברי בני משפחות יותר משופרות - כלכלית. זוכר אני, איך הייתי נעמד על יד עגלת מוכר הגלידה, ומביט באנשים שקונים גביעי זכוכית מלאי גלידה טעימה ואוכלים אותה בהנאה. "נהניתי" לעמוד ולהסתכל עליהם, כשהריר נוזל מפי.
בהיותי בן שלוש וחצי שנה, נולד אחי שמעון ז"ל, בהיוולדו גרנו כבר בדירה שכורה סמוכה, אצל אודיה השדכנית. לאודיה ולבעלה נחום הייתה גם חנות בדים, והיא עסקה בשדכנות . היו להם שני ילדים - בן ובת שאת שמותיהם איני זוכר. אודיה הייתה מאד מתאימה לעיסוקה - שדכנות. השדכנות הייתה מאד מקובלת, אם נזדמן לעיירה גבר כלשהו מעיר אחרת, עטו עליו השדכנים כמוצאי שלל רב ומציעים לו מן המיטב....
אני הייתי ילד "קשה", רזה, וכי לא היו להורי חיים קלים איתי. בילדותי חליתי בברונכיטיס ואימי נאלצה במצוות ד"ר גרינברג - הרופא היחיד בעיירה - לקחת אותי למכון קרני חימום (שטראלן). במכון מרחו אותי במשחה דמוית גריז וערום הושיבו אותי עם כל הילדים על ספה מול מנורת ענק עם נורות חימום. הטיפול הזה היה בערבים המאוחרים. לא אשכח, איך אימי אחרי יום עבודה מפרך, סחבה אותי על הידיים בלילות חשוכים, קרים וגשומים. בדרכים מלאי בוץ דליל - מהמכון הביתה- עטוף היטב - לבל אתקרר. לא אחת, הלכה בודדה בחושך, בגשם, כשהיא מחזיקה אותי בשארית כוחותיה. בהיותי כאמור ילד "שלא רוצה לאכול" - שלחו אותי לגן של הקהילה ברחוב הפוטשטובה. היה זה גן ילדים בתוך מטע עצי פרי. זוכר אני שלא רציתי להישאר שם בפעמים הראשונות, צרחתי ובכיתי ואימי התחבאה מאחורי שיחים, והציצה אם כבר נרגעתי. היו שם גננות מאד מסורות, זכורני כי "התאהבתי" בגננת אחת שהייתה תמירה, שחומה וחביבה מאד - הייתה זאת אהבתי הראשונה...

האוכל העיקרי, שקיבלנו בגן היה אטריות עם גבינה וחמאה וכן הרבה חלב - כל יום. עד היום אני אוהב מאכל זה. היה זה גן במיוחד עבור ילדים בעייתיים מבחינת תזונתית.
כשאחי שמעון ז"ל נולד, גרנו כבר בדירה השכורה השניה אצל אודיה, זוכר אני יום לפני הברית חזרתי עם אבא מבית המלאכה שלו, הבית היה מלא ילדים - לקריאת "שמע". ובכן, מנהג היה כי יום לפני הברית, הולך הרעבי ואוסף את כל הילדים מרחובות העיירה ובא עימם לבית הילוד וכולם קוראים בהנחייתו "שמע ישראל". הוא אומר מילה וכל הילדים חוזרים אחריו. אחרי קריאת "שמע" מקבל כל ילד ביציאתו מהבית - שקית נייר ובתוכה עוגיה "פלעצל", שני בוטנים וכמה סוכריות. ביציאה הילד מבקש עוד שקית עבור אחותו...
הואיל והבדל הגיל ביני לבין אחי שמעון לא היה גדול, היינו רבים. הורי פינקו אותו יותר. זכורני מקרה, בו אימי עמדה לנסוע לעיירה סמוכה - בריטשעווע - לקרובים. הנסיעה הייתה בכרכרה רתומה לשני סוסים, שעשתה דרכה לעיירה תוך מספר ימים. אימי לקחה את אחי שמעון בכרכרה ואני בכיתי והפכתי עולמות, על שהיא לא לוקחת גם אותי. נרגעתי רק אחרי שהבטיחה להביא לי מתנה - חגורה וארנק. זוכר אני כי קנו לי נעליים חדשות ואחי שמעון לקח אותם לעצמו. רדפתי אחריו בשבילי העיירה, שיחזיר לי את הנעליים.
ברבות הימים, הגעתי לבית הספר - לכיתה א'. כאן התחילו הצרות האישיות שלי, שליוו אותי כמה שנים. בעיירה היו שני בתי ספר יהודיים שלמדו בהם רומנית ועברית. בכיתה א' הלכתי לבית ספר של ביטנר, ובכתה ב' הלכתי לבית הספר של קוזמינר. קוזמינר היה אדם כבד שמיעה, חמור סבר שניהל בית ספר בביתו הפרטי הגדול ברחוב הדואר (הפוטשטובה) . שפת אימי הייתה אידיש ולכן השפה הרומנית שלמדו בבית הספר, הייתה בשבילי קשה ביותר. נתנו לי לקרוא סיפור ואחר כך היה עלי לספר אותו - בתמציתיות. אני בשום אופן לא הצלחתי במשימה. לקחו לי מורה פרטית, והיא הייתה מתמצתת את הסיפור בכתב ועלי היה ללמוד אותו בעל-פה - מילה במילה - משימה קשה מאד עבורי.
בסוף שנת הלימודים, היה בא קוזמינר לאבי הביתה - כמו ליתר ההורים - ואמר לו; - על מנת שאעבור כיתה, צריך לשלם כך וכך כסף. כך זה "הלך" במשטר המושחת הרומני לגבי כל התלמידים, הטובים והפחות טובים. מי שלא שילם לא עבר כיתה. בסוף שנת הלימודים, הגיעה קבוצת בוחנים רומנים, שישבו ע"י שולחן גדול. מי שאמור היה לעבור כיתה, סוכם בין הבוחנים לקוזמינר כי ילמד לדקלם שיר קצר - "לשביעות רצונם" של הבוחנים. אבי כמובן שילם וכך עברתי לכיתה ב' ו-ג' ואז פרצה מלחמת העולם השניה.

פרק - 8. נסיגת הרומנים מבסרביה - והשלכותיה על השואה.

ב-26.6.1940, נפוצו שמועות בעיירה, כי הרוסים הגישו אולטימטום לשלטונות רומניה - תוך ארבע שעות עליהם להסתלק מאדמת בסרביה. הרומנים החלו מיד ביציאה מבוהלת מתחומי בסרביה, בה שלטו מאז 1918. 22 שנה שלטו הרומנים בעיירה. היה זה שלטון של עריצים, שחיתות, שוחד, דיכוי החופש וכו'. תחת השלטון הרומני, התרגלו כבר היהודים למשטר ולסדריו. תושבי העיירה ניהלו עסקים, הרוויחו לחמם - מי בקלות ומי בקושי. בוא הרוסים הציף גלי שמחה ותקוות חדשות "לגאולה", חופש שוויון וכו'. גלי השמחה הציפו, אך גם הציתו ועוררו רגשי נקמה ברומנים. יסודות קומוניסטיים - בייחוד צעירים "ליוו" את נסיגת הרומנים בידיניץ וכן בעוד מקומות בבסרביה - ליווי משפיל. הפילו את הפרשים הרומנים מסוסיהם - כל זאת בחושבם כי הגאולה השלמה - הסובייטית - בפתח ולאיש אין את הכוח להחזיר את המצב לקדמותו. הייתה זו שגיאה פטלית, בגינה שלמו היהודים בדם רב ובסבל לא יתואר - בשוב הרומנים עם הגרמנים ב-1941 - לבסרביה. בהמשך יתואר המחיר הכבד ששלמו היהודים, כל זה על רקע השנאה התהומית המסורתית נגד היהודים - "רוצחי ישו". הנסיגה החפוזה של יחידות הצבא הרומני משטחן של בסרביה ובוקובינה בקיץ 1940, שמשה עילה לממשל אנטונסקו להצדקת מדיניות החיסול של יהודי בסרביה - בקיץ 1941. הרומנים ראו בהפסד בסרביה ובוקובינה, אסון לאומי-מבחינתם. את זעמם על כך, שפכו במלוא האכזריות על היהודים - בבוא היום. כאמור תחת השלטון הרומני, התרגלו כבר היהודים ואולם "האח הגדול" הרוסי קסם להרבה מהם, וכגודל התקווה והשמחה - היה גודל האכזבה - עם החל השלטון הסובייטי לשלוט בבסרביה . את זעמם הראשוני שפכו הרומנים על יהודי הרגאט -יהודי רומניה עצמה. במשך שנת 1940 עת "נהנו" יהודי בסרביה מהשלטון הסובייטי, נתענו יהודי הרגאט מנחת זרועם האכזרית של שלטונות רומניה. היה "שחרור קיטור" של זעם בעקבות נסיגתם המאולצת מבסרביה ובוקובינה והן עקב השמועות על "הליווי היהודי" את יחידות רומניה הנסוגות. במשך שנת 1940 זרמו שמועות וידיעות מבוססות על פוגרומים, התנכלויות, הרג ושוד של

קהילות יהודיות ברגאט. פילדרמן היה אחד ממנהיגי יהודי רומניה והוועד היהודי ברומניה, היהודים חשו יום יום בתבערה המשתוללת ומתקרבת יותר ויותר לכל יהודי רומני - באשר הוא. הדבר בא לידי ביטוי בהחרמות רכוש, פיטורי עובדים ממשרות ממשלתיות, סילוק חיילים וקצינים מהצבא הרומני, תוך התעללויות והשפלות פומביות מחפירות. ההשתוללות האנטישמית לא פסחה על בתי הספר, אוניברסיטאות, רופאים, עורכי דין, בעלי מקצועות חיוניים, אקדמאים וכו'. כל אלה סולקו והיו למשיסה - אף כי סילוקם פגע בכלכלה הרומנית . את יצרי הנקמה והזעם האנטישמיים לא ניתן היה להפסיק. הם אפיינו את כולם- מחיילים קצינים ועד לפשוטי העם הרומני. כל זה התרחש עוד בטרם דרכה רגל נאצית על אדמת רומניה. יהודי הרגאט ניסו בכל כוחם להתנער מהפעולות של היהודים בשטח הכיבוש הסובייטי, ואולם ארס השנאה ליהודים ככלל, היה גדול ומעט מאד עזרה ההתרפסות של יהודי הרגאט כלפי השלטון הרומני. כאמור, יש אמת בהשתתפות יהודי בסרביה במעשים אנטי רומניים, עם כי יש לסייגה מראש ולהדגיש כי רוב היהודים הסתגרו בבתיהם מפוחדים ומודאגים מהשינוי הפתאומי.
יש לציין ולהדגיש כי בהרבה מקומות בדרכי נסיגת הרומנים, ללא התגרות מצד היהודים, ביצעו הרומנים טבח, הרג ביהודים בהם נתקלו בדרך נסיגתם, הרבה לעשות זאת מאיור ואלריו קארפ, מפקד חטיבה של יחידה מובחרת רומנית, הוא ביצע פוגרומים איומים, עד כדי כך שהואשם ע"י הרומנים ברצח ושוד, הוא עמד לדין - אך יצא זכאי. באחד הכפרים, בדרך הנסיגה, קיבלה אחת המשפחות היהודיות את החיילים הנסוגים בסבר פנים יפות, העמידה לרשותם את חנות הדגנים שלהם, חילקה להם לחם וסיגריות. לאחר הכבוד שנתנו לחיילים הנסוגים - נעצו בהם החיילים - במשפחה היהודית - את כידוניהם, קשרו אותם לזנב הסוסים וגררו אותם תוך יריות בגופות הנגררות. חששות רוב היהודים היו די רבים, מפני הבלתי נודע. בסך הכל - רוב היהודים בימי השלטון הרומני המושחת הסתדרו די טוב. ע"י שוחד ניתן היה להשיג הכל. "שלטון הצדק" הסובייטי לא הלהיב את לב כולם. אכן, הוכח ברבות הימים כי "לא הכל זהב" בשלטון הרוסי. ההשפעה הרוסית עבדה במיוחד על הנוער היהודי שציפה לשלטון צודק עם שוויון לכל... חלק מבני נוער דבק ברעיון הציוני, היו בתנועות ציוניות ואף עלו לארץ. ואולם הרעיון הציוני,התגשמותו נראתה רחוקה ואוטופית במידה רבה, בעוד גן העדן הסובייטי מונח בפתח...
עוד בטרם דרכה רגל נאצית על אדמת רומניה, והרבה זמן לפני כן, הייתה האנטישמיות טבועה בעם הרומני - עמוק. הסכם ריבנטרופ - מולוטוב, לפיו נקרעו חלקי ארץ רומנית כגון; בסרביה לרוסים, טרנסילבניה להונגרים ודוברוגיה לבולגריה. בשביל העם הרומני, היה זה אסון לאומי, את זעמם שפכו - כתמיד - על היהודים הקומוניסטים. קל היה למשטר "לשחרר קיטור" בכיוון זה ולספק את יצר הנקם של העם הרומני על אסונם.
ההיתנכלות בצבא הרומני הנסוג - מצד היהודים - במספר מקומות, היה למעשה הניצוץ שהדליק את התבערה האנטישמית הארסית. יהודי הרגאט שהיו מושרשים בתרבות הרומנית, בשפה, בכלכלה, במסחר ועוד. אף כאלה שהתנצרו עוד שנים רבות לפני כן וקשרו את גורלם בעם הרומני - כולם, בלי יוצא מהכלל כולל המתנצרים - החלו לחוש את האנטישמיות הארסית, שהלכה והתגברה מיום ליום.

פרק - 9. תחת שלטון סובייטי - א'

באמצע חודש יוני 1940, נפוצו שמועות בעיירה כי הרוסים הגישו דרישת ויתור ואולטימטום לממשלת רומניה, שסיפחה את בסרביה "ללא צדק" בשנת 1918 . "בסרביה הייתה חלק מרוסיה משכבר הימים, לכן על הרומנים לעזוב את בסרביה תכף ומיד"...
ניכרים היו סימני התדהמה של הרומנים. השלטונות האזרחיים והצבאיים של הקיסרות הרומנית החלו "לארוז את המזוודות" והתחילו ביציאה מבוהלת וחפוזה, מכל תחומי בסרביה וצפון בוקובינה. השמועה על כניסתם הקרובה של "האחים" הסובייטיים בעלי "משטר הצדק" בזעיר אנפין, הביאה איתה גם תקוות חדשות של חופש, שוויון זכויות וכו'. גל של שמחה הורגש פה ושם, בייחוד אצל הסיעות השמאלניות והקומוניסטים למיניהם. בתאריך 28.6.1940, נכנס הצבא האדום ואדוני השלטון הסובייטי - לבסרביה. ידענו שהצבע האדום שולט בכיפה. הצבא האדום, הדגל האדום ולכן קראנו לרוסים "האדומים" . היהודים ובייחוד בעלי החנויות, צבעו את חזית בתיהם וחנויותיהם בצבע אדום. הצעירים הקומוניסטים התהלכו כשסרט אדום מעטר את גופם. המילה טובאריש (חבר) היתה שגורה אצל הרוסים - בבחינת "כל הסובייטים חברים"...
אסור היה להגיד "אדון" אלא "חבר". החל מהחבר סטלין ועד אחרון השליטים או הקצינים "חבר קפיטן" וכו'. מיד עם כניסתם הם התחילו לכונן משטר סובייטי מוחלט ולמנות רשויות מקומיות שבראשן עמדו הקומוניסטים "המושבעים" - המקומיים מן היהודים והלא יהודים.

כולם מאנשי שלומם הקרובים להם בדעות ובהשקפת עולם.
צעדם הראשון של השליטים החדשים, היה לעשות חשבון עם "הגבירים" המקומיים. את פרצופם הזדוני, במלוא גודלו, הראו "החברים" הסובייטים בפרשת הגירוש ההמוני, שביצעו בחימה שפוכה. אחרי זמן מה שנכנסו כגואלים לבסרביה. בליל דמעות אחד הורגזו משנתם מאות אנשים מהעיירה וכפרי הסביבה, בני מעמד החנוונים והעשירים וכן ציונים, עסקני ציבור לשעבר - "קולאקים" - בעלי אחוזות בעבר, שנחשבו כאלמנטים שליליים למשטר הסובייטי, ומהווים כאילו סיכון ביטחוני. כל אלה נשלחו למחנות ריכוז אל הצפון הסיבירי הנורא. בכאב לב ובפה סגור ומסוגר נשא הציבור היהודי בבסרביה בכל מקום שהוא את קשיי מכת הבוז והכאב.
גם על הדת והמסורת "ירדו" הסובייטים. בתי כנסת, עריכת חופה וקידושין, עריכת ברית מילה וכו' - הכל ירד למחתרת. זוכר אני את בת דודתי רחל, - הבת של בנימין דודי - כשהתחתנה, ערכו מסיבה בבית ואילו הזוג הצעיר התגנב באמצע המסיבה לדירת מסתור ושם נערכה החופה - תוך נקיטת אמצעי זהירות מירביים, שהדבר לא ידלוף החוצה.
עם כניסת הסובייטים, הורגש מיד מחסור במזון מכל הסוגים, בפתחי החנויות שהולאמו ע"י השלטונות והפכו לצרכניות ממשלתיות - היו מצטופפים יום - יום תורים ארוכים לסוכר, לחם או כל מזון אחר. אנשים היו קמים מוקדם בבוקר על מנת לתפוס תור בחנות זו או אחרת, בהן מחלקים סוכר, לחם, שמן וכו' - הכל בהקצבה.
בשנת השלטון הסובייטי, אבי הצליח לרכוש דירה ישנה, אותה שיפצנו. הייתה זו פעם ראשונה שעברנו לדירה משלנו. אבי השקיע בה ממיטבו. ריהטנו אותה והייתה זו ממש דירה יפה - במושגים של אותם זמנים. לצערנו לא זכינו להתגורר בה יותר משנה אחת, שהרי עם תום השלטון הסובייטי, וכניסת הרומנים והגרמנים, הפרעות והגרוש עשו את שלהם.
שנת השלטון הסובייטי הייתה שונה לגמרי מהשלטון הרומני. לכאורה כולם היו חברים, הסגידה הפנטית לסטלין הייתה אבסולוטית. היה צריך לנהוג זהירות מירבית מסטייה מסגידה זו - הן בדיבור, הן במעשה או בהתנהגות יום יומית .
אני למדתי בבית הספר בכתה ב', למרות שהגעתי לכתה ג' בזמן השלטון הרומני - הרוסים הורידו לכולם כתה. בבית הספר למדנו רוסית וגם אידיש, מפי המורה בשם גורביץ. שירים פטריוטיים שרנו ברוסית וגם באידיש. תוכן השירים היה הלל ושבח למשטר החדש. סרטים שהוקרנו תחת כיפת השמיים, חינם להמונים, היו כולם על נושאי מלחמה, גבורה וכמובן שבח והלל לרוסיה ולסטלין. בבחירות שנערכו פעם - לזיכרוני - הייתה סיסמתם "יחי המועמד הראשון של ברית הרפובליקות הסובייטיות, הסוציאליסטיות - החבר יוסיף ויסריונוביץ סטלין". הוא היה המועמד הראשון והיחיד.

פרק - 10. מלחמת העולם השנייה - כניסת הגרמנים והרומנים לבסרביה.

ב-22.6.1941 התנפלו גרמניה הנאצית ובעלות בריתה, על רוסיה - פתאום, ללא הכרזת מלחמה וללא התחשבות בהסכם מולוטוב - ריבנטרופ משנת 1939. השריון הגרמני הסתער על שטחי רוסיה. שבוע לאחר מכן עברו הגרמנים והרומנים את נהר פרוט ופלשו ליישובי בסרביה. למעשה רוב יישובי בסרביה נפלו לידי לגיונות הרומנים כפרי בשל, כי הרי הרוסים נטשו אותם עוד קודם לכן. במקביל אל הקו התכסיסי הראשי - כיבוש בסרביה והמצעד הצבאי אל רוסיה, על יסוד "מבצע ברברוסה" בצעו הרומנים צמאי הנקם בבסרביה סדרה נוראה של רצח ושוד כלפי היהודים. הפלישה הרומנית לבסרביה הייתה פרשת תופת של דם ואש ותימרות עשן, שהופעלה ללא רחם, מצד המפקדה הצבאית הרומנית. בהתאם להוראותיו האישיות של הרודן אנטונסקו. הרומנים התנפלו על העיירה ידיניץ כחיות טרף והמטירו תוך השתוללות פראית מבול של כדורי מוות אל החצרות והבתים של היהודים "הז'דנים". יריות אלה שנורו סתם להנאתם השטנית של החיילים, נמשכו כיומיים, בהם נהרגו כ-1000 איש. הגוויות הועמסו על עגלות והובלו לבית העלמין של העיירה. בפרברי האוכלוסייה הנוצרית קראו הרומנים לאזרחים הלא יהודים לצאת למרכז העיירה - קוממיות - כי היהודים ורכושם נעשה הפקר גמור.מובן מאליו כי רוב הגויים לא חיכו להזמנה נוספת ופשטו כארבה משחית ברחובות העיירה. רבים מן התושבים הנוצרים אף הצביעו בפני החיילים על אותם יהודים שהיו כאילו פעילים במיוחד בשנת השלטון הרוסי. כל אלה הוכו ועונו - עד מוות.
במעשה השוד והגזל לקחו חלק לא רק תושבי הפרברים המקומיים אלא אף רבים מכפרי הסביבה. השוד, ההרג, מעשי האונס והמאסרים רבו מיום ליום. אנשי דמים אלה בצעו מעשי אונס שפלים ואכזריים לאור

היום. היו גם מעשי גבורה של אבות ובעלים אשר הגנו בחירוף נפש על כבוד נשיהם ובנותיהם ועל כך שלמו בסופו של דבר בחייהם הם.
היהודים הוצאו מבתיהם ונערכו למסדר בחוץ. הם נצטוו להשאיר את דלתות בתיהם פתוחות ולעיניהם הופיעו הגויים עם עגלותיהם, נכנסו לבתים ולקחו מכל הבא ליד. הגויים העמיסו עגלותיהם בחפצי הבתים וכל זאת לעיני היהודים העומדים במסדר ורואים את השוד הגדול. לחיילים ניתנה יד חופשית לעשות ככל העולה על רוחם החולנית והסדיסטית. ההשתוללות הייתה כה פראית עד שקציני צבא רומניים ניסו לרסנה - אך ללא הצלחה.
בידיניץ הקימו הגויים בית דין שדה מאנשיהם. הגברים הוצאו מהבתים והועברו תחת שבט בית הדין. הפניה ימינה למוות, שמאלה לחיים...
אבי הוצא מהבית - כשאר הגברים - חרדנו לגורלו וציפינו לשובו, אף כי לא ידענו על מזימת בית הדין - בזמן שהוצא מהבית. כעבור חצי יום פרץ אבי לבית בבכי מר, חיבק אותנו וסיפר לנו את דבר בית דין השדה. כמו כן, סיפר לנו מי מאנשי העיירה לא עברו את הסלקציה והוצאו להורג במקום. אבי, שהתייצב בפני בית הדין, התחנן על נפשו, טען כי הוא אדם פשוט שלא עשה רע לגוי - מעולם וכך הופנה שמאלה וניצל. לאחר מכן עברו הגויים בין בתי היהודים שהסתגרו בבתיהם - מצוידים בנשק - ערכו הגויים סלקציה כללית וטבחו ללא ניד עפעף גברים נשים וילדים. למורה שלי - קוזמינר - נכנסו הרוצחים והרגו אותו לעיני ילדיו. בתו כבת 15, ביקשה מיד מהרוצחים כי יהרגו גם אותה, כי לא יכלה לראות את אביה מתבוסס בדמו. בקשתה מולאה מיד והיא נרצחה במקום. הדגשה מיוחדת ניתנה למגזר הדתי - רבני. הם ותשמישי הקדושה הושפלו וחוללו בצורה שאין שפת אנוש יכולה לתאר. באחד המקרים כומר נוכח בהשפלה וברצח רבנים. למחרת היום סירב הכומר להיכנס לכנסיה וטען כי הוא בוש, נכלם ונחרד מהפשעים של הפורעים.
בשורות הבאות ננסה להתמודד עם הבעיה הקשה של התגובה הרגשית היהודית, נוכח האסון שפקד את החלק הזה של העם היהודי - מבחינת האמונה. יש להדגיש, רבים מאד מיהודי בסרביה ידעו עברית ורבים מן המורים לעברית ברגאט, היו ילידי בסרביה. גם בקרב יהודי בוקובינה היה מספר גדול יחסית של דוברי עברית (לעומת יתר חלקי רומניה). בבסרביה לא היו יהודים חרדים רבים ואולם המסורת העממית הדתית הייתה נחלת הכל - כמעט. בבוקובינה היה מספר החרדים גדול יחסית, עקב הימצאותן של חצרות אדמורים, אך בשני האזורים שמרו היהודים על אורח חיים מסורתי. מספר תלמידי החכמים ויודעי העברית היה גדול ומן המעט שרשמו הניצולים האלה, אפשר להבין כי החורבן התהומי עורר בהם שאלות ללא מענה, על מהות הקיום היהודי על פשר "העונש" שנענשו וזיכרונות על אסונות אחרים שפקדו את העם בעבר.
בהמשך לסיפור הפרעות ביהודים, יש לציין, כי הנערה והאישה היהודיות היו למעשה הפקר גמור וכל פרא יכול היה לעשות בהן כרצונו הבהמי, ללא הגבלה, ולבסוף לרצוח אותן.
בצד מעשי הגבורה העילאיים של הגברים שניסו להגן על כבוד משפחותיהם, הייתה התארגנות של קבוצת צעירים וקצבים בעיירה - אשר הצטיידו בנשק קר - סכינים גרזנים וכו'. הם לחמו בחירוף נפש, עד רגעיהם האחרונים ואולם לצערנו ולדאבון לב כולם שלמו בחייהם, בלחמם בפורעים שהיו מצוידים בנשק חם. מקרה מזעזע במיוחד אירע למשפחת מוצלמכר בידיניץ. מוצלמכר היה בעל חנות סידקית בכיכר השוק. הרומנים אנסו את שלוש הבנות הצעירות - בנוכחות אביהן. הבנות עלו לאחר מכן לעליית הגג ותלו עצמן ואילו האב איבד עצמו לדעת בקפצו לתוך באר מים עמוקה שבחצר הכנסייה. היו עוד הרבה מקרים דומים אבל רק מעטים ידועים מפני שלא נשאר מי שיספר עליהם.
ידיעות על תפיסת נערות יהודיות ואחזקתן בבתי בושת צבאיים גרמניים, התפרסמו ביוני 1942 בביטאון התאחדות יהודי רומניה בארצות הברית. הסופר האיטלקי מלפרטר תיאר בית בושת צבאי גרמני שהוקם בעיר סורוקה ובו הוחזקו בנות יהודיות שנתפסו בשדות. מידי עשרים יום היו מוחלפות בבנות "חדשות" ומוצאות להורג. הסופר שביקר בבית הבושת בעצמו דיבר עם הבנות היהודיות המשכילות - בצרפתית.

פרק - 11. האנטישמית כבסיס לשנאה התהומית.

הכתוב לעיל עד כאן הוא רק חלק מהאסון הכולל שקרה ליהודי בסרביה, ההמשך ייכתב בשורות הבאות. ננסה לעמוד על אי אילו סיבות לאסון.
הגדרת האומה הרומנית והפרט הרומני על בסיס הדם והאמונה הנוצרית, נעשתה כבר בתקנון היהודים מ-9.8.1940 . עוד בסוף שלטונו של המלך קרול ה-שני ולפני הברית עם גרמניה הנאצית. חוק זה הגדיר את היהודי לפי דתו ומוצאו ואילו את הרומני - על בסיס הדם. בתקנון היהודים ובתחיקה שנלוותה אליו,

נכללו סעיפים רבים על "בעלי דם יהודי" - למיניהם, בין שהתנצרו ובין שלא, בין שהכריזו על עצמם אתאיסטים ובין שראו עצמם נוצרים גמורים.הגרוש מבסרביה ומבוקובינה היה אמור לכלול רק את "בעלי הדם היהודי" כפי שהכנסייה האורתודוכסית הרומנית הגדירה. הדעות הקדומות שרווחו בקרב העם, בפולקלור, והספרות האנטישמית - ייחסו להם תכונות גנטיות שליליות ואף מפלצתיות. ההיפטרות "מהצרה" הזו נחשבה למעין הטהרות פיזית ונפשית. הדבר התבטא במודע ובלא מודע, בהתכתבות סביב הגרושים ובפעולות אחרות לסילוק היהודים. מושל בסרביה פרסם בסוף יולי 1942 - צו לכל התושבים "בעלי דם יהודי" שעוד נותרו בבסרביה - להתייצב מיד בתחנות המשטרה ולהירשם במפקד המיוחד של "בעלי הדם היהודי". היו אלה כל היהודים למחצה ולרביע שהצליחו להינצל מהגירוש לטרנסניסטריה, כמו כן נשים יהודיות שהיו נשואות ללא יהודים והתנצרו זה מכבר. חובת ההתייצבות והרישום לא חלה על אותם אזרחים רומנים אשר אף שיש להם דם יהודי אחד מההורים אינו ממוצא יהודי והתנצרו לפני 9.8.1940. היו יהודים, במהלך הגירוש שמסרו לגויים ילדים כדי להצילם ואף הסכימו שהם יתנצרו ואולם לרומנים נודע הדבר והוראה יצאה לאסוף את כל הילדים האלה ולשלחם למחנות. ההסתה הישירה והגלויה נגד היהדות, שבה השתתפו כל המרכיבים של משטר אנטונסקו תוך ההדגשה המפורשת שבכל הקשור ליהודים, תמו ערכי האנושיות - העניקה הצדקה מראש לכל מעשה ברברי נגד היהודים ובעצם לרצח עם. היהודים הפסיקו להיחשב בני המין האנושי ולכן מותר לעשות בהם ככל העולה על הדמיון, מבלי לתת את הדין על כך. מעשי הרצח הרבים שאירעו בבסרביה ובצפון בוקובינה כללו יסודות של זעם על רקע נוצרי, שטופח במשך עשורים בכנסיות, בבתי ספר, בספרות, בצבא ובעיתונות. ב-29.10.1941 פורסם מאמר באחד העיתונים האנטישמיים הרומנים, מאמר המדגיש עד כמה שנאה סדיסטית תהומית כזו יכולה להשתלט על עם ולשון..

- "הבכי של היהודים נשמע בבתי הכנסת בבוקרשט. סופה של טרגדיה איומה מתגשם לנגד עינינו, אנו מחייכים, הרבנים מתפללים, הזקנים ממלמלים תהילים ומחפשים מקלט בין דפי קהלת. הקהילה דנה באחרית הדבר של הדרמה והבתולות מדליקות את עששית היגון, אנו מפזמים מנגינות של סיפוק, בעולמם אבל. היהודים מתחננים לרחמים, אנו רואים במחזה חג, סיפוק סדיסטי משתלט עלינו היום ואנו שמחים בפרעות. החוליגנים נקמו את נקמתם ברגע זה היהדות מחוסלת".

פרק - 12. השתלבות היטלר בזרם השנאה הרומנית.

היטלר לא היה צריך הרבה בקשר לפתרון בעיית היהודים. ברומניה אצל אנטונסקו הוא ניתקל באווירה וברוח רצויים לו. כידוע בארצות כיבוש מסוימות, לא הסכימו השלטונות המקומיים לשתף פעולה עם הגרמנים בקשר להשמדה ואולם ברומניה, אצל אנטונסקו, היטלר זכה להבנה מלאה. היה זה עוד לפני כיבוש בסרביה ע"י הרומנים והגרמנים. בין פברואר ליוני 1941 הפכה רומניה למעשה לארץ כבושה בידי הגרמנים. מאות אלפי חיילים גרמנים חנו על אדמתה ובזמן זה בשלו ההכנות המשותפות לגרמניה ורומניה ל"פתרון הסופי". במרץ 1941 הגיעו לבוקרשט שליחים מיוחדים מטעם ממשלת הרייך והימלר. המשלחת באה לדון בגורל יהודי רומניה. הם דרשו משר החוץ הרומני מיהאי אנטונסקו, כי בעיית יהודי רומניה ופתרונה יימסרו לידי הגרמנים, מאחר והגרמנים מכינים את הפתרון הבינלאומי לבעיה זו. יש לזכור שהניסיון לקבל לידיהם את הטיפול ביהודי רומניה, נעשה כאשר על אדמת רומניה חנו כ-680.000 חיילים גרמנים. עובדה זו הכשירה את "ההבנות" בעניין השמדת יהודי בסרביה ובוקובינה. אלפרד רוזנברג (האידיאולוג הנאצי הראשי) הכליל את יהודי בסרביה וצפון בוקובינה כחבלי ארץ בשטחי מזרח אירופה, שחולקו כבר ב-29.4.1941 לחמישה אזורים שבהם דרוש "טיפול אחיד" בבעיה היהודית. באותם אזורים פעלה אח"כ מכונת ההשמדה הנאצית.

ב-7.5.1941 הוציא רוזנברג הוראות עבודה לרייכסקומיסר העתידי של אוקראינה ובהן נקבע כי הבעיה היהודית תטופל ע"י הקמת גטאות ופלוגות עבודה ובהנהגת עבודת כפייה. במקביל, בתוקף הפקודה הידועה בשם "פקודת הפיהרר", הקים המשרד הראשי לבטחון הרייך, במרץ 1941 את היחידה הניידת לרצח עם בשטחים הכבושים במזרח - האיינזצגרופן. הם מנו כ-400-500 איש ופעולתם תואמה עם המטה הצבאי הגרמני, הם אמורים היו לפעול בצמוד עם המטה הצבאי הגרמני ובצמוד ליחידות המסתערות בדרום החזית, לרבות בסרביה ובוקובינה. בהוראה שקבלו ממפקדם ומהימלר נאמר במפורש כי יפעלו לרצח גברים נשים וטף.

לביקור אנטונסקו אצל היטלר ב-12.6.1941 היו השלכות הרות אסון על גורלם של יהודי בסרביה ובוקובינה. במהלך הביקור הבטיח היטלר לאנטונסקו פיצוי טריטוריאלי בלתי מוגבל במזרח. בפגישה שנערכה במטה המפלגה הנאצית במינכן מסר היטלר לאנטונסקו על קווים מנחים לטיפול ביהודי המזרח.

בחינת הצעדים המעשיים שנקט אנטונסקו בבצוע "הפתרון הסופי" הרומני בבסרביה ובוקובינה - מראה כי ידע מראש על הקמת האיינזצגופן, על תפקידם וגם על התאום בינם לבין הצבא הגרמני, וכי חיקה את שיטותיהם.

לאחר שובו לרומניה ביוני 1941 הכין אנטונסקו - שהיה משוכנע בניצחונה של גרמניה - תוכנית משלו לפתרון הבעיה היהודית בבסרביה ובבוקובינה. בסוף יוני 1941 הורה מפקד הז'נדרמריה הרומני קונסטנטין (פיקו) ואסיליו, לטהר את שטח בסרביה וצפון בוקובינה מיהודים. יחידות רומניות מקבילות לאיינזצרופן, הוקמו לאחר שובו של אנטונסקו ממינכן. הצבא הרומני קיבל הוראות לשתף פעולה עם יחידות החיסול הרומניות. יום לפני פרוץ המלחמה, הורה משרד הפנים הרומני לגרש בתוך 48 שעות, את היהודים מן הכפרים ומן העיירות ולכלוא את הגברים ובמקרים רבים גם נשים וילדים, במחנה טרגו-זיו.

ב-28.6.1941 החלו הפרעות בעיר יסי וברחבי רומניה והיהודים נצטוו לענוד טלאי צהוב. לפתרון הסופי של אנטונסקו קדמו שנים של דלגטימציה של הקיום היהודי ושל היהודי כבן אנוש. קדמו לפקודה זאת עשורים של הפצת שנאה - על רקע נוצרי אורתודוכסי - בידי הכנסייה הרומנית שהפכה את היהודים ל"מזיקים" "חרקים" ועוד.

ביולי 1941 החלו הז'נדרמים והחיילים לירות ברבבות יהודים בבסרביה ובבוקובינה. קדמו לכך פרעות ביהודי הרגאט. מאות יהודים נזרקו חיים מרכבות נוסעים וגוויותיהם פוזרו לאורך מסילת הברזל. עשרות גוויות מבותרות נתגלו בבית המטבחיים העירוני בבוקרשט - בינואר 1941.

ב-8.7.1941 פנה מיהאי אנטונסקו - יד ימינו של אנטונסקו - בישיבת ממשלה; - "אני מבקש מכם, היו חסרי רחמים, אין כאן מקום להומניטריות חסרת שחר, אני מצדד בהגירה כפוייה של כל היסוד היהודי מבסרביה ומבוקובינה. יש לגרש אותם אל מעבר לגבול ". "איני יודע" - הוסיף מיהאי אנטונסקו - "מתי עוד - אולי בעוד כמה מאות שנים - תיהנה האומה הרומנית מחופש פעולה מוחלט שכזה ומאפשרות לטיהור אתני ולהתחדשות לאומית. זו השעה שבה אנו הננו האדונים על אדמתינו - עלינו לנצלה. איני חושש שמא תשפוט אותנו ההיסטוריה כברברים. האימפריה הרומנית ביצעה שורה של מעשים ברבריים נגד בני זמנה ועם זאת היא הייתה היצירה הפוליטית הגדולה ביותר. ההיסטוריה לא תעניק לנו רגעי חסד אחרים. אם יש צורך בכך - השתמשו במכונות ירייה - ואני אומר לכם, כי החוק אינו קיים... בלי דקדוקי עניות של פורמליות ומתוך חירות גמורה, אני נוטל על עצמי את מלוא האחריות המשפטית ואומר לכם - החוק אינו קיים!" .

בקיץ 1941 המטה הכללי של הצבא הרומני הכין תוכנית להסתת האוכלוסייה הרומנית בבסרביה לשם עריכת פרעות ביהודים. את ההוראה להשמיד חלק מיהודי בסרביה ובוקובינה נתן יון אנטונסקו. לשם ביצוע המשימה הוא בחר בשתי זרועות של הצבא וכוחות הבטחון.

1. הז'נדרמריה שבפיקוח משרד הפנים.
2. המנהל האזרחי של הצבא, בשם פרטוריה.

ב-19.6.1941 נתן אנטונסקו הוראות לצבא בזו הלשון; "יש לזהות את כל הז'ידים, את סוכני הקומוניסטים ואוהדיהם, לאסור את תנועתם, כדי להיות מסוגלים לבצע כל הוראה שתינתן בבוא הזמן. את הרומנים והאוקראינים שהפכו לקומוניסטים, יש לשלוח אל הגדה השניה של הדנייסטר וכל בני המיעוטים - הכוונה שבאותה הקטגוריה - יחוסלו".

ב-30.6.1941 בביקור הקונדוקטור אנטונסקו בחזית, ניתנו הוראות למפקדים להוציא להורג יהודים לפי שיקול דעתם. יש כאלה שהיססו לבצע את ההוראות בע"פ וביקשו הוראות בכתב ואולם הוראות מתאימות הגיעו לכל מקום ויהודים הוצאו להורג בהמוניהם.

בעלי התפקידים האזרחיים - הפרפקטים - ראשי הערים וכיו"ב עודכנו באופן בלתי רשמי בעניין ההוראות. הם שתפו פעולה בריכוז היהודים בגטאות ובמחנות, בהוצאה להורג ומאוחר יותר גם במשלוחים לטרנסניסטריה. הפרפקטים - ראשי הערים והישובים קבלו הוראות מפורשות משר הפנים להנהיג מדיניות של השמדה במקומות שימצאו בהם יהודים. ב-28.7.1941 נשלח מברק דחוף לכל הפרפקטים בבסרביה ובוקובינה. במברק הם הצטוו לירות, להעביד בפרך ולהרעיב את התושבים היהודיים, בכל שטחן של בסרביה ובוקובינה.

ההוראה להרוג את היהודים הפכה בתוך זמן קצר לסוד גלוי וכל נוצרי בבסרביה ובבוקובינה ידע כי גורלם של היהודים הוא למות או להישלח אל מותם. החיילים וגם התושבים המקומיים שמעו על ההוראה וההיתר המיוחד מטעם הצבא, לעשות בחיי היהודים וברכושם כטוב בעניהם. עדויות של יהודים ולא יהודים דברו על שלושה ימים של היתר הריגה.

היחידות הרומניות, שהשתתפו בכיבושן של בסרביה וצפון בוקובינה, היו חלק ממסגרת צבאית שכונתה "דרום" והורכבה מהארמיה הגרמנית ה-11, מכוח צבאי הונגרי ומשתי ארמיות רומניות - השלישית

והרביעית. באופן רשמי היה אנטונסקו המפקד העליון של כל הכוחות - גרמנים ורומנים כאחד בחזית הרומנית. מינוי זה הוא קיבל מיידי הפיהרר במינכן ב-12.6.1941. ב-17.7.1941 הגיעו יחידות מן הארמיה ה-11 הגרמנית אל המרכז היהודי בעיר בלץ (בסרביה) ומיד ארגנו שם פוגרום. ב-26.7.1941 הגיעו כוחות גדולים, מן הארמיה הרומנית הרביעית, אל הדנייסטר.

יש לציין כי בדרום בסרביה פעלו יחידות רומניות בלבד. שלבי ההשמדה המקומיים היו שניים; ספונטניים ומאורגנים. באזורים הכפריים והכפריים למחצה (ובכלל זה עיירות) אפשר להבחין בגל ספונטני שניתן לכנות "שלב ביניים" - פרק הזמן שבין עזיבת הצבא הסובייייטי לבין כניסת הכוחות הרומניים או הגרמנים. חלק מהאוכלוסיה המקומית ניצל מצב זה להקמת כנופיות טרור שראו את עיקר מטרתן ברצח, שוד ואונס יהודים.

באוגוסט 1941 מסר ויקולסקו - מושל בסרביה לעיתונות, כי הבעיה היהודית בבסרביה "נפתרה". יהודים רבים שברחו בזמן הפרעות, הוחזרו בסופו של דבר וגורלם היה כגורל המגורשים. חלקם הועברו לגטאות מאולתרים ורובם הוצעדו לעבר הדנייסטר - אזור כבוש שבין הדנייסטר והבוג, שקיבל את השם טרנסניסטריה. שטח זה היה בידי צבאות גרמניה ורומניה. היטלר הציע שטח זה לאנטונסקו, בתמורה להשתתפות רומניה במלחמה.

יחידות האיינזצגרופה מתחו ביקורת על ההיבטים השונים בפעולות הרומנים נגד היהודים - חוסר ארגון, אי קבורת הקורבנות, שחיתות, מעשי אונס, ביזה ועוד. בדו"ח ששלחו מפקדי האיינזצגרופה ב-14.8.1941 צוין כי פתרון הבעיה היהודית באזור שבין הדנייסטר והדנייפר "ניתן בידיים הלא מתאימות". עברו ימי הזעם הראשונים על כל זוועותיהם, הרוחות נרגעו במקצת - אם נכון לומר כך - השוד וההרג פסקו על בתי היהודים השדודים תלו השלטונות שלטים AVEREA STATULUI היינו "רכוש המדינה" - כלומר כל הרכוש היהודי הוחרם למען המדינה. כמו כן נאסרה על היהודים התנועה החופשית ברחוב ואשר יעבור על צו זה יירה במקום.

באותם ימים החלו לגייס אנשים ולהוציאם לעבודות שונות: - לגינות ירק, עבודות ניקיון, תיקון דרכים וכו'. האנשים יצאו מסודרים בטורים ובשורות בנות שישה אנשים. בראש הטורים ובסופם הלכו נוצרים. האנשים עבדו במשך כל היום עד הערב. התמורה - מכות, גידופים, התעללות. עבודות אלה נמשכו כשבוע ימים.

לפתע באה ההודעה המחרידה, אשר למען האמת - ציפו כי אכן תבוא. התושבים נצטוו להתאסף, במינימום של זמן, במקומות הריכוז, בחלקם בשוק המרכזי, ובחלקם ליד "הגשר הבלצאי", על מנת לנטוש את העיירה כליל.

לאן? - זו הייתה השאלה שהוצגה בפי כל, ותשובה אין. פה ושם נפוצו שמועות כי הכיוון הוא - הדנייסטר. מר היה גורלם של היהודים שהתגוררו בכפרי הסביבה. הם היו מנותקים מן העיירה ללא דואר וטלפון, שרויים בפחד מתמיד לבאות. שמועות הגיעו אליהם על הנעשה בידיניץ הסמוכה. כאמור גם דודי ינקל עם אשתו חנצה ובניהם משה והנה, התגוררו בכפר בשם קיורט - אחד הכפרים בסביבת ידיניץ. לבסוף פקד גם אותם הגורל הנורא - גרושים, שוד, הרג ואונס.

פרק - 13. הגירוש.

המועד לתחילת הגרושים אל מעבר לדנייסטר, ממחנות וגטאות בבסרביה ובבוקובינה, נקבע בידי אנטונסקו בפגישתו עם המושלים ב-15.9.1941. מנתונים שהועברו לאנטונסקו על מספר ומיקום המחנות ומספר היהודים המוחזקים בהם, נתברר גם ששום חייל גרמני לא עסק בגרוש זה, הכל היה עניין רומני פנימי. הגרושים התחילו ב-16.9.1941, אחרי גרושינו מידיניץ, ידיניץ הפכה למחנה פליטים וגטו ליהודים מעיירות וכפרים אחרים, וכך גם יתר הכפרים והעיירות. הגרוש מידיניץ התחיל בהתחלת יולי 1941, בכל המחנות מתו מאות יהודים מידי יום: - מרעב, מצמא, ממכות ומעינויים. נשים שהתנגדו לאונס נרצחו וכן נרצחו יהודים אגב חיפוש אצלם אחרי דברי ערך.

פרק - 14. זיכרונותי על הגירוש.

אחרי מבצעי הרצח, השוד, והאונס היגיעה ההוראה.

כאמור בהתחלת יולי 1941, החל הגרוש מידיניץ. כילד בן עשר, שלא יצא אף פעם את העיירה, "קסם לי" דווקא הגרוש - היציאה אל מעבר לגבולות העיירה. ביתנו החדש, אותו שיפצנו עוד בזמן השלטון הקצר של הסובייטים, בין יוני 1940 ליוני 1941. בית נאה למדי היה זה - בסטנדרטים של אותם ימים.

בבית זה חפר אבי בור עמוק, בתוך הבור הכניס מיכל נחושת גדול (מיכלים כאלה שאבי עשה בעצמו, היינו משכירים לרקיחת הפובידל - הריבה משזיפים שהיו בשפע בעונתם). לתוך המיכל, הכניס אבי את החפצים ודברי הערך שנשארו לנו, בתקווה שאם נשוב הביתה "בקרוב" כפי שהבטיחו לנו הרומנים - נמצא את הרכוש הגנוז. את הבור כיסה אבי היטב באדמה ובהסוואה.עמנו לקחנו פריטים מעטים בעלי ערך, אותם ארזנו בשקים יחד עם חפצי לבוש מעטים. שק עבור אבא, שק לאמא שהחזיקה בידיה את אחי שמעון - כבן שלוש וחצי ושק עבורי. נעלנו את הבית בתקוות שווא, שהגירוש הינו זמני וכי במהרה נשוב הביתה.

"כמחווה וגילוי רצון טוב" העמידו הרומנים - ביום הגרוש - לרשות היהודים, עגלות רתומות לסוסים עם גויים הנוהגים בהן. על העגלות העמיסו היהודים חפצים וכן הועלו על העגלות זקנים וילדים. עגלות אלה ליוו אותנו כברת דרך, אל מחוץ לעיירה.

זוכר אני ולא אשכח לעולם; את אחי שמעון ואותי העלה אבי על עגלה, כשהוא מחזיק בה והולך אחריה, תוך שהוא אוחז בידי הרועדת מפחד. רומני, ממלווי שיירת הגירוש, האוחז במקל ארוך, ניגש לאבי ובלי אומר ודברים החל להכותו בכל הכוח תוך צריחה - "ז'ד" - יהודון - "עזוב את העגלה ורוץ קדימה!".

הבכי שלנו וזעקות הכאב של אבי לא הרתיעו את הרומני מלהמשיך ולהכותו בכל חלקי גופו. לבסוף בראותו כי אבי לא מוכן לעזוב אותנו, הירפה ממנו. פצוע וזב דם, לקול בכי התמרורים שלנו, המשיך אבי להחזיק בידי. בראותי מחזה זה, כבר לא "קסם" לי הרעיון של יציאה מעיירתנו ידיניץ.

עד מהרה חשנו כי הגהינום רק מתחיל וכי ההבטחה של שיבה מהירה הביתה, הינה חלום תעתועים והטעייה שפלה. מרחק מסוים מחוץ לעיירה, הורדו כל הזקנים והילדים מהעגלות ונצטוו להצטרף לשיירת הגירוש הרגלי.

התקופה הייתה קיץ 1941. החום הכבד, הרעב, הצמא והעייפות נתנו מיד את אותותיהם. זקנים, ילדים וחלשים החלו לפגר בשיירת הגירוש, ליפול ארצה מחולשה ולשבוק חיים לצידי הדרכים. הרומנים שהיו מופקדים על הגירוש, אשר מטרתו האמיתית הייתה השמדה הדרגתית של היהודים ע"י הרעבה, מניעת מים וכו'. כל מפגר בשיירה - נורה במקום. וכך הלכנו זמן רב ללא מנוחה.

יום אחד, לעת ערב, הגענו לשדה. הרומנים צעקו "לשבת!" אנשים לא ישבו, אלא נפלו למעשה איש במקומו. תשושים, רעבים וצמאים, אך הרע מכל הייתה העייפות. אני עם החבילה על הגב, ילד צנום, חלש ועייף עד מוות, נפלתי במקום חניית המשפחה. נרדמתי מייד - תרדמת אובדן חושים. אימי החזיקה כל הזמן את אחי שמעון על ידיה, אני בדרך כלל הלכתי יד ביד עם אבי. כעבור זמן קצר מאד נשמעו משולי שיירת הגירוש צעקות; "ז'דנים (יהודונים) - לקום!". צעקות מלוות במכות רצח. אנשים קמו בבהלה, וניסו להיבלע בתוך השיירה, על מנת להינצל מהמכות שהונחתו על האנשים בשולי השיירה. אמי עייפה ורצוצה לקחה את אחי שמעון על ידיה, ועם החבילה על הגב, החלה ללכת. כולם החלו לרוץ קדימה. החושך כבר ירד. אחרי זמן קצר של מנוסה, הבחינה אימי, כי אני לא נמצא על ידם. היא שאלה את אבי "איפה משה?" אבי שחשב כי אחרי שהוא העיר אותי אני הולך אחריו, נוכח לדעת כי אני לא נמצא על ידו. אבי נאחז בבהלה ופחד, בחושך, תוך ריצת אמוק נגד זרם הנסים, הגיע בנס למקום בו מצא אותי שוכב וישן. היה זה כבר כמעט בסוף השיירה. מסתבר, שאחרי שאבי העיר אותי, הרי שמרוב עייפות נפלתי חזרה ונרדמתי. הרגשתי שאנשים דורכים עלי, על גופי וראשי, אך לא התעוררתי. זאת לדעת כי מפגר במנוסה - נורה במקום. אבי הרים אותי מיד ונשא אותי על ידיו. אם היה מאחר בדקות ספורות, לא היה מי שיכתוב כאן.....

היה היה.

היה היה ילד תם,
מיני רבים בעולם,
התהלך בין אנשים,
-מה טובים, אך גם רעים.

ילדותו הקצובה,
באיבה נקטעה,
פתע הילד "בגר",
מהילדות דבר לא נותר.

השעשוע והצחוק,
מה נראו - רחוק, רחוק,
במקומם ענן ירד,
וערפל את המבט.

עין השמש נעצמה,
פתע עיורה - לא ראתה,
גם ירח, כוכבים,
מה הליטו הפנים.

קולות נהי ודאבה,
נשאו אל-על, מפי אומה,
בתפילה, בלב נמהר,
כי יפתח לה את השער.

-ואמנם האל נאות...
ופתח את הדלתות.
אך,
- לגן עדן, בו שוהים,
רבבות הילדים.

עם תחילת הגרוש האכזר, עברנו דרך עיירות שדודות של יהודים. עיירות הרוסות, אשר תושביהן עברו את כל מדורי הגיהנום וגורשו. בהגיענו לעיירה שדודה והרוסה, התמקמנו בבתים ההרוסים לזמן קצוב, עד להמשך הגירוש. הדבר הראשון שחיפשנו בעיירות אלה היה מים. באחת העיירות ראיתי בפעם הראשונה, ברז תקוע בקיר - מוציא מים.... היה זה בשבילי פלא, באשר בידיניץ, עיירתי, הובאו מים מהבארות, ע"י מוביל המים.
מפקד לגיון הז'נדרמים - "חוטין" - מסר ללויטננט אוגוסטין רושקה, שפיקד על פינוי היהודים מידיניץ וסורוקה - פקודה בע"פ: לשלוח יומיים לפני צאתה של כל שיירה, ז'נדרם מילידי המקום, שידאג יחד עם תחנות הז'נדרמים לאורך תוואי הגירוש - לחפור כל עשרה ק"מ בור עבור כ-מאה איש, שבו ייאספו וייקברו אלה שלא עמדו בקצב השיירה ונורו למוות.
בגלל הסדרים שנקבעו בכל הקשור להכנת הבורות וביצוע הקבורה, גילו האיכרים מהכפרים שלאורך תוואי הגרושים את העומד להתרחש, ונהגו לחכות בצדי הדרכים, בתוך שדות התירס, ובכל מיני מקומות מסתור - להוצאה להורג. אח"כ היו מתנפלים על הגויות כדי לשדוד אותן.
לויטננט רושקה שפיקד על שיירות המגורשים, הוסיף כי ההכנות לגירוש ועוד יותר מכך ביצוע הפקודות, זעזעו אותו ואת אנשיו וגרמו להם "לרגעים כה דרמתיים" שייחרטו עמוק ולזמן רב בזיכרונם.
בקשר "להומניות" של בודדים מן הנוגשים, ברצוני לציין אי אלו מקרים בדרכי הגירוש. באחד המקרים בדרך הגירוש היה ז'נדרם סדיסט במיוחד שנהג באכזריות יתרה במגורשים. זוכר אני, לפתע עבר במקום

רכב עם כמה גרמנים. יהודי משיירת הגירוש, שידע גרמנית, ניגש לגרמני והתלונן לפניו על אכזריות הז'נדרם. הקצין הגרמני ירד מהרכב ובכעס קרא לז'נדרם, ההוא ניגש אל הקצין הגרמני, קפץ לדום והצדיע. הקצין הגרמני נזף בז'נדרם בכעס על שהוא מתאכזר לאנשי השיירה. הז'נדרם לא הבין מילה, אך כן הבין כי עליו לרסן עצמו.
היה מקרה שכמה גויות יצאו לשולי הדרך ובידיהן לחם ועוד אי אילו צורכי מזון. בכוונתן היה להחליף את המצרכים בחפצי המגורשים. בראותן את השיירה האומללה הזועקת לשמים, הן הצטלבו וחילקו את המצרכים ללא תמורה.
מקרה אחר שזכור לי; - באחד מימי הגירוש, היה זה יום מתיש במיוחד, פתאום נתקלנו בחצי שק קמח תירס. אימי ציוותה עלי לקחת את שק קמח התירס על הגב. אמרתי לה "אמא אינני מסוגל להרימו", אך אימי עמדה על כך בתוקף, כי עלי להרימו על הגב וכך עשיתי בשארית כוחותי. יש לזכור כי על גבי הייתה גם החבילה הקבועה שנשאתי עמי. הרמתי את השק בכוחות שאיני יודע מאיפה באו לי. השק היה כבד ממני. המציאה הייתה סם חיים עבורנו. בתחנות בישלנו ז'ונדרה (דייסה דלילה מקמח תירס), בכובע פלדה גרמני, שרבים היו פזורים בדרכים שלנו.
בהקשר ל"טיפול המסור" של הרומנים בגירוש, ניתן להזכיר כי ב-30.8.1941 נחתם הסכם בין גרמניה לרומניה, בדבר ניצול השטח שבין הדנייסטר לדנייפר. סעיף 7 של אותו הסכם דן בגורלם של היהודים במחנות ובגטאות בבסרביה ובבוקובינה, ושל היהודים המקומיים בטרנסניסטריה. כן מאשר ההסכם שהרומנים אמורים היו להיות אחראים לפתרון הבעיה היהודית.
שיירות היהודים שנעו ממקום למקום לעבר הדנייסטר, היו מלוות במספר קטן מאד של ז'נדרמים, שוטרים וחיילים, שלא היה ביכולתם למנוע התקוממות או בריחה. למרות זאת מעולם לא דווח על בריחת יהודים משיירות הגירוש, בשטחן של בסרביה ובוקובינה. שיירות המגורשים סיפקו ליהודים בטחון יחסי כלשהו. מחוץ לשיירות, ציפה להם מוות בייסורים - מגויי הסביבה או חיילים - לו נתפסו. העולם הנוצרי העוין, בבסרביה ובצפון בוקובינה, נסגר לגמרי בפני יהודים.
בניגוד לשלב הראשון של ההשמדה, שבו הייתה השפעה נאצית כלשהי על החלטותיו של אנטונסקו, האחריות לפרק השני של חיסול היהודים ברומניה, נופלת כולה על יון אנטונסקו, על שותפיו לשלטון ועל הצבא הרומני. הגירושים נעשו לפי החלטה אישית של אנטונסקו, מתוך רצון לטהר כליל מיהודים את השטחים המשוחררים. משרד ראש הממשלה קבע במזכר מיוחד, שהכין עבור אנטונסקו, כי הגרושים מבסרביה ומבוקובינה נעשו כדי "לתת ספוק לרגשי הכבוד של העם הרומני " שנפגע מיחסם של היהודים לצבא ולאזרחים של רומניה. בשיא מבצע הגרוש, פנה יון אנטונסקו אל עמו והודיע לו על החלטתו הנמרצת "להעניש את היהודים על פשעיהם נגד האומה והצבא, באדמת אבותינו, שנכבשה מחדש". בסגנונו המיוחד הוא הוסיף כי, "שום אדם ושום דבר לא יוכל לעצור בעדי - כל עוד אני חי - מלהשלים את פעולות הטיהור".
למרות שגרמנים משורות הצבא טענו, כי פתרון הבעיה היהודית נמסרה " לידיים הלא מתאימות" הרי שהיטלר, היה מרוצה מאד מטיפול הרומנים בבעיה. באוגוסט 1941 הוא אמר לגבלס - "בכל הנוגע לבעיה היהודית, אפשר לקבוע שאדם כמו אנטונסקו פועל בתחום זה באופן קיצוני הרבה יותר משאנו עשינו עד כה".
הנחיות הגרוש קבעו כי הגרוש ייעשה בלי דקדוקי נוהל. שליח המטכ"ל הרומני - מאיור טארלף - הוציא פקודה שניה, שניתנה מאת מטה המלחמה ונמסרה לקציני הז'נדרמריה, האחראים להעברת השיירות מהמחנות ועד לדנייסטר. הפקודה הייתה קצרה וברורה. בפקודת מטה המלחמה נאמר, כי היהודים שלא יוכלו להדביק את הקצב של השיירה, אם בגלל חולשה ואם בגלל מחלה - יוצאו להורג.

פרק - 15. נתיב הייסורים.

מ- 6-5 אלף יהודי העיירה ידיניץ, נרצחו במשך השבועיים הראשונים לחידוש השלטון הרומני - כ- 1000 איש. הנותרים גורשו. מרוכזים במקומות היציאה היפנו המגורשים את מבטיהם האחרונים לעבר עיירתם בה נולדו ובה בילו שנות חיים, הם ואבותיהם, במשך דורות. הם השאירו אחריהם בתים שדודים ודם קרוש בחוצות העיירה. בידיניץ הקימו הרומנים מחנה ריכוז למגורשים, יהודים ממקומות אחרים. ע"פ הכתובות שרשמו יהודי ידיניץ המגורשים על קירות בתיהם, יוכלו המגורשים ממקומות אחרים שבאו למלא את מחנה הריכוז - שהוקם ע"י השלטונות בעיירה הנטושה - ללמוד מה התחולל כאן. בכתובות אפשר היה לקרוא; "פה שחטו בלילה אחד שישים יהודים"...."פה רצחו התליינים הפשיסטים את כל

משפחתי"....או "נקמה! - זאת היא דרישתינו האחרונה"...אפשר היה להבחין כי אי אילו כתובות נרשמו בדם אדם.
אין כוח אנוש לתאר את נתיב הייסורים שהוביל למעבר הדנייסטר ובתחנות שעד "למטרה" .

תחנות אותם אנחנו עברנו.
ת.4
מידיניץ עברנו את הכפרים רוסיאן, גוליאנה, קורפול, קלימאוצה, משם לאטקי. בכל הדרך עמדו הכפריים וחזו בשיירת האומללים. מאטקי עברנו את הדנייסטר למוגילב - בצד האוקראיני של הדנייסטר. ממוגילב גורשנו לימפול, ומימפול עברנו חזרה את הדנייסטר לכיוון בסרביה - לקסאוץ, הואיל ושיירות הגירוש הפריעו לתנועות הצבא הגרמני, הם דרשו מהרומנים להחזיר את המגורשים חזרה לבסרביה. את הגשר על הדנייסטר עברנו באישון לילה, תוך קריאות בוז ואפילו הפלות אל תוך מי הנהר. זוכר אני את הגשר שהיה עשוי בולי עץ עם מרווח ביניהם. ביום שאחרי מעבר הדנייסטר, הגענו לשדה בור. הקצונה הרומנית העמידה בתווך כמה שולחנות וציוו על כל איש ואישה להתפרק מכל תכשיט זהב או כסף, טבעות עגילים וכן מסכום כסף כלשהו. האנשים נצטוו להניח הכל על השולחנות ומי שימרה וישאיר בבגדיו תכשיט כלשהו - דינו מוות. כך נשדד המעט שעוד היה ניתן להחליפו בפת לחם. כך הצעידו אותנו בדרכים לא דרכים, כשהאיכרים עומדים בצדי הדרך, חוזים במצעד המוות ושומעים את קריאות הייאוש "מים, מים, הבו לנו מעט מים". אחרי צעדת הסחור סחור, הגיעה שארית הפליטה לקסאוץ ומשם לעיירה ורטיז'ן שעל שפת הדנייסטר (מצד בסרביה) - מחנה המעבר והמצוקה של יהודי בסרביה המגורשים. מאז הגרושים החל מקיץ 1941, סמוך לתשעה בא.
פסוקי מגילת איכה כמו תארו מציאות חיים בעיני יהודים רבים: - "שמעו - נא כל עמים וראו מכאובי, בתולותי ובחורי הלכו בשבי" (איכה א י"ח) "ראה ה' והביטה למי עוללת כה. שכבו לארץ חוצות נער וזקן, בתולותי ובחורי נפלו בחרב" (ב כ כ"א) "תשיב להם גמול ה' כמעשה ידיהם" (ג ס"ד) "צדו צעדינו מלכת ברחובותינו, קרב קצנו, מלאו ימינו כי בא קצנו" , (ד י"ח)
"הביט וראה את חרפתנו; נחלתנו נהפכה לזרים. בתינו לנכרים" (ה א' ב') "נשים בציון ענו בתולות בהרי יהודה" (ה י"א).
מצבם של הניצולים בגל ההשמדה הראשון, דמה מאד למצב כפי שתואר באיכה. ההשוואה רק הגדילה את הכאב ואת הייאוש. במשלוח הראשון של יהודים מעיירות שונות בבסרביה, שהובאו ליער קסאוץ, התארגנו יהודים להתפלל "בשבת חזון" - השבת שלפני תשעה באב - שבת שמפטירים בה בישעיהו פרק א' - "חזון ישעיהו בן אמוץ".
החניות המזעזעות ביערות קסאוץ וקוסטיז'ני ובעיירות אטקי וורטיז'ן, בגדה המערבית של הדנייסטר:
התקופה ימי הסתיו, הגשמים, הרוחות והסופות - מלווים את שיירות האומללים, מצליפים בפניהם, חודרים עד לשד עצמותיהם - ללא רחם. מעל כל אלה, התעללו בהם החיילים הרומנים. אין פלא כי אלפים נפלו בדרך, באין קובר, עוד בטרם הגיעו "למחוז חפצם" -העבר המזרחי של הדנייסטר.
בסמוך ליער קוסטיז'ני, נדחקו כמאתיים איש בתוך רפת אחת. הרעב והצימאון גברו ומי שתייה לא היו. עמד להם "המזל", שהחורף במלוא עוזו וגג הרפת מכוסה שלג וקרח. מעל הגג הורידו האנשים גלידי קרח ובלעום בכל פה, כדי לשבור קמעה את הצימאון. גם זאת יכלו לעשות רק בלילה, בשעה שנרדמו השומרים. כן נצלו גם את שעות הלילה והחושך, כדי להתגנב מבעד גדר התיל שמסביב לרפת, לפשוט בשדות על מנת לאסוף קצת תפו"א וירקות אחרים - שארית השדה, אחרי שהיבול נאסף ע"י האיכרים. היו גם שהצליחו להגיע אל בתי האיכרים שבכפר הסמוך ותמורת כלי כסף ודברי ערך יקרים אחרים - להשיג ככר לחם או דלי תפו"א, כדי להשתיק את רעבונם המציק בלי הרף.

פרק - 16. במחנה ורטיז'ני.

מחנה ורטיז'ני הוקם בידי השלטון הרומני באוגוסט 1941. הייתה זאת עיירה יהודית הרוסה ושדודה על שפת הדנייסטר. הייתה זאת אחת התחנות הקשות למגורשים. העיירה נעזבה ע"י תושביה היהודיים קודם לכן, שנמלטו לצד הרוסי של הדנייסטר. הבתים נמצאו פרוצים ושדודים - ע"י איכרי הסביבה. למחנה ורטיז'ני השוממה הודחקו - כדגים מלוחים אל תוכה של חבית - גולים מידיניץ ומעוד עיירות שדודות - כעשרים וששה אלף איש, ללא מקורות מים ומזון. יום יום מתו כמאתיים - שלוש מאות איש. אנשים הלכו בשבילי העיירה, התמוטטו ונפלו. מעט הבארות שהיו בעיירה זוהמו ואף הורעלו.

העיירה הוקפה גדר במטרה להפריד בין תושביה היהודיים לבין הגויים שבסביבה. עם זאת לא יכלו השומרים הרומניים למנוע את המגע של המתקהלים משני צדי הגדר. מידי יום התקיים שוק חליפין בין היהודים והגויים. היהודים מכרו כל מה שנותר להם: בגדים, נעלים, שרוכי נעלים - הכל נמכר - ולמעשה הוחלף תמורת ככר לחם, קצת סלק, תפו"א - הכל נחטף. אנשים מכרו הכל עד הכותונת האחרונה אשר לעורם. לא יפלא איפוא, כי היו שהתהלכו לבושי שקים, בלויי סחבות ואף היו כאלה שהתהלכו עטופי ניירות - רעבים ורועדים מקור. אלה האחרונים נשארו ללא כל אפשרות להשיג פת לחם, להשקיט רעבונם. כדי לסייע במידת מה לאלה, נערכה מגבית "מבעלי היכולת" לתרום פרוטות עבורם.
מחלת דיזינטריה חמורה פרצה במחנה זה, מבארות המים המזוהמים והמורעלים.
לנו - למשפחתנו, יצא להתמקם בדירת מרתף ששימשה פעם כמאפיה. בתחתית המרתף הייתה באר, אשר כנראה לא הורעלה וכך זכינו למי שתייה נקיים. הדיזינטריה והשלשולים פשטו בכל המחנה. אנשים נפלו, התמוטטו ברחובות העיירה. זוכר אני - איך נאספו הגוויות על גבי סולמות מאולתרים, כששלשול נוזל מהם ללא הרף.
בתחנת גרוש זו, בין ההריסות יצא לנו לחוג את יום כיפור. בליל "כל נדרי" הגברים התכנסו בחורבה שהייתה פעם בית כנסת. התפילה נערכה בעמידה במבנה הפרוץ, ללא דלת וחלון. ביום כיפור, באמצע התפילה, הופיעו החיילים הרומנים והאיצו במתפללים לצאת לעבודה. "לכבוד" החג השתדלו החיילים להפליא בתעלוליהם. העבודה הייתה - סחיבת אבנים במעלה ההר ובמורדו - ככה סתם ללא תועלת, רק כדי "להנעים" ליהודים את חגם הקדוש... הרבה נפלו והתמוטטו, באין יכולת לעמוד במטלה הזדונית.
הזוועה בורטיז'ן הייתה כה גדולה, עד שמפקד המחנה, סנדו אלכסנדר קונסטנטינסקו, החליט להתפטר מתפקידו. הוא הזדעזע משיירות היהודים שהוחזרו מאוקראינה והגיעו לורטיז'ן. הם היו במצב גרוע ביותר, במצב של תשישות שאין מילים לתאר אותה. ערבוביה בלתי אפשרית של יצורי אנוש... נשים, ילדים, נערות וגברים חולים, גוססים. "לנגד עיני" - תאר קונסטנטינסקו - "הוציאו אנשים את נשמתם, אחרים התעלפו, נשים ילדו וכולם היו מכוסים כינים ומורסות". קונסטנטינסקו אכן שוחרר מתפקידו. המקרה שלו משמש הוכחה לכך שניתן היה - במשטרו של אנטונסקו - אם לא לעזור ליהודים, לפחות להימנע מהשתתפות פעילה בפשעים נגדם. קונסטנטינסקו אף השיג עבורם מעט מזון.
ב2.9.1941, מונה למפקד המחנה קצין מילואים אחר - קולונל וסיליה אגפיה. הוא נשאר בתפקיד זה עד לחיסול המחנה בראשית אוקטובר 1941. עם מנויו של אגפיה, נפסק כל ניסיון לדאוג ליהודי המחנה. מרגע זה ועד לגירוש, היו חייהם של עשרים וששה אלף יהודים, תלויים בשיגעונותיהם, באכזריותם ובתשוקותיהם של ארבעה רומנים: קולונל אגפיה, עוזרו קפיטן רודולסקו, קפיטן בוירדסקו - הממונה על המשמעת אשר שקד במיוחד על החרמת דברי ערך מהיהודים. כשליח הבנק הלאומי הרומני, יון מיהאיסקו. אגפיה התגלה די מהר כמומחה לסחיטת כסף ותכשיטים מיהודים. נוסף למעשי השוד בשם המדינה הרומנית שבוצעו בכל מחנות היהודים.
שבוע לאחר כניסתו לתפקיד, שלח לעיר יאסי את פקודו - איש המערכת המשפטית האזרחית - פטרה ניקולאיו. האיש פנה אל הקהילה היהודית בעיר יאסי, הציג את עצמו כאיש הפרקליטות, ובשם מפקד ורטיז'ני ביקש עזרה עבור היהודים הכלואים במחנה, ותיאר לפני אנשי הקהילה את מצבם הקשה. קהילת יאסי הייתה כמעט משותקת, לאחר הפרעות בה בסוף יוני 1941, שבהן נרצחו לפחות ארבע עשרה אלף איש. רוב עשירי הקהילה נרצחו וגם אם רצתה הקהילה, לא הייתה מסוגלת אפילו לספק את צרכיה היא ולקיים את אלפי האלמנות והיתומים שנותרו חסרי כל. בכל זאת, ראשי הקהילה ערכו מגבית חירום אספו כמאתיים אלף ליי, וגם פנו לפדרציה בבוקרסט וזו שלחה סכום של שלוש מאות אלף ליי. אף אגורה אחת מהכסף הזה לא היגיעה לידי ועד היהודים, שהוקם במחנה ורטיז'ן.
היוזמה השנייה של אגפיה קשורה לניצול כוח העבודה היהודי שנותר בכפר. הוא הקים בית מלאכה לסבון, בנצלו מתקנים של בית חרושת לשמן, שהיה שייך לכפר היהודי. את הסבון מכר לאיכרים בסביבה וכל ההכנסות נמסרו לו.
אגפיה הטיל היטל של שני ליי על כל יהודי שרצה להחליף דברים עם איכר רומני, וכן הגביל את שעות מסחר החליפין. זוכר אני, שהיה בינינו יהודי גידם, איש בעל כריזמה מסויימת, שהכיר את טבע הקצינים הרומנים. הוא היה אוסף מהיהודים את השוחד לאגפיה וכן חפצי תמורה עבור המזון, הלך לגדר המחנה ואולי גם מעבר לה, על מנת להביא מעט מזון ליהודים.
הז'נדרמים במחנה, הבינו שמפקדם - אגפיה - עושה הכל כדי להתעשר, המשמעת שלהם ירדה פלאים. הם החלו לחקות את אגפיה ודרשו גם הם שוחד יומי, כדי לשחרר יהודים מעבודות כפיה, שהנהיג אגפיה במחנה.

הרעב, המחסור במי שתיה, החיים בלכלוך, הכינים, הגוויות שנערמו במאות מידי יום, אונס הנשים הצעירות, העינויים שעונו רבים כדי למסור תכשיטים, התעללות הז'נדרמים - כל אלה הפכו את המקום למחנה אימה.
ריב סמכויות פרץ בין אגפיה לבין מפקד תחנת הז'נדרמים בורטיז'ן. הלה התלונן בכתב על אגפיה, על כן נערכה חקירה בקורפוס הצבאי השלישי. העדויות שאסף הקצין החוקר בשנת 1942 והעדויות שהושמעו במשפט מפקדי המחנה בשנת 1945, הן התיעוד העומד ביסוד מחקר זה. זאת לדעת, כי לרוב נמנעו דיווחים בכתב בכל הדרגות, על מנת למחוק עקבות השוד והרצח. רק במקרים של חקירות כגון אלה, הועלו הדברים בכתב לצורך דיווח הקשור לתלונות ההדדיות.
עוזריו של אגפיה עלו עליו באכזריותם. כאשר היה בורדסקו נכנס למחנה, היו כל האסירים בורחים מדרכו, כמו ציפורים המסתתרות למשמע הנץ. סביבו שררו רק אימה וטרור. הוא היה מכה ומקלל. גם הוא המציא שיטות לסחיטה ולשוד רכוש ובעיקר תכשיטים. בורדסקו היה ממונה על המשמעת.
סגן מפקד המחנה רדולסקו וקצין נוסף, נהגו מידי לילה לארגן אורגיות בבתיהם ואף במחנה. הם היו בוחרים נערות יפות, מביאים אותן לדירותיהם והבנות היו צועקות ובוכות כל הלילה - כדברי בעלי הבתים המושכרים לקצינים הרומנים. נערות יהודיות התאבדו לאחר שהוחזרו למחנה. אונס נשים ונערות היה מקובל גם בקרב הז'נדרמים, בדרך כלל הם היו עושים זאת בנוכחות המשפחה.

פרק - 17. הגרוש מורטיז'ן

בורטיז'ן היינו כשלושה חודשים וביום סתיו מעונן באה הפקודה. גנרל טובור הורה להתחיל בגרוש יהודי המחנה, במשלוחים של כ-800 איש. קולונל מוקולסקי שלח למפקד המחנה הוראה בנוגע לפינוי היהודים מורטיז'ן. במקביל לפקודה הרשמית, מסר מוקולסקי פקודה בע"פ לקפטן המילואים ויקטור רמדן.
באמצעות רמדן הוא שלח גם הוראות לאגפייה והוסיף, כי מותר לירות ביהודי המחנה "בעת העבודה".
התמותה בשלב זה עלתה ל-200-300 איש ביום. היהודים נחלשו מאד בגלל הרעב, המחלות וההתעללות.
רבים מהתינוקות והזקנים מתו.
ורטיז'ן הייתה בנויה כך; מגרש באמצע ומסביבו מסתעפות סמטאות. כאמור הופצו שמועות בין היהודים, כי סמטה זו או אחרת - אנשיה לבטח חוזרים הביתה. לזיכרוני, התחיל מסחור בין היהודים לבין עצמם - "מי שרוצה לעבור לסמטה "שבטוח" אנשיה חוזרים הביתה לידיניץ - עליו לשלם כך וכך"... דודי ינקל ואישתו חנצה וילדיהם חנה ומשה, כמו דודתי מלכה בעלה פייסיה ושלושת ילדיהם - התגוררו בסמטה מסוימת יחד. אנחנו היינו בסמטה אחרת. לנוכח השמועות כי שבים הביתה, הם בקשו מאיתנו את מפתחות ביתנו בידיניץ, בהיותם בטוחים - לפי השמועות - שהם שבים הביתה.
כשהגיע התור שלנו לצאת מהמחנה, זוכר אני, היה יום סגריר גשום וקר. ביציאה מן העיירה, עמדו גויים או חיילים עם צובר תה חם ומתוק וחילקו לכל אחד ספל תה מתוק, עם רבע ככר לחם שחור וטרי. היה זה טעם גן עדן לשתות את התה המתוק עם הלחם. איני יודע למה עשו זאת, ההסבר המשוער שלי הוא כי הם ידעו שלהרבה יהודים תהיה זאת ארוחתם האחרונה ואומנם לימים נודע לנו, שחלק מהמגורשים הופנו ליער קסאוץ ושם חוסלו ביריות - ביניהם דודי ינקל ודודתי מלכה עם משפחותיהם. מאז לא ראינו אותם עוד.

פרק - 18. מהלך הגרוש מורטיז'ן

קצב ההליכה של כ-30 ק"מ ביום נשמר בקפדנות. הז'נדרמים לא אפשרו כל הפוגה, אף לא לשתות מים.
החנייה בלילה נעשתה בשדה פתוח. (כתב האישום נגד מפקדי המחנה, במשפטם אחרי המלחמה, מסכם בפשטות; "שיירות המגורשים האומללים, תשושים מרעב, ממחלות ושדודים, המשיכו לזרום אל חבל המוות - טרנסניסטריה. ז'נדרמים הריצו אותם בשאגות ובחבטות, עד שזכו למנוחה המיוחלת - ביער קסאוץ").
קסאוץ הייתה אחת מתחנות המעבר לטרנסניסטריה. הניסיון הקשה ביותר שהתנסו בו היהודים, לפני המעבר על הגשר הרעוע שהניח הצבא הרומני בקסאוץ - היה המעבר וחניית הלילה - מספר לילות - ביער קסאוץ.

תוואי השיירות שגורשו לטרנסניסטריה, דרך הגשר שמול הכפר קסאוץ, דרך יער קסאוץ, יער גדול וצפוף שהשתרע על גבעות במקביל לנהר. מסלול זה, נבחר כדי לעקוף את העיר סורוקה ממזרח, וכדי להימנע מהליכה בכביש הראשי. חניות הלילה ביער קסאוץ אפשרו לז'נדרמים לווסת את מעבר היהודים על הגשר לטרנסניסטריה, להחזיקם הרחק מעיני האוכלוסייה, עד שהגשר התפנה ואח"כ להוביל את השיירה בקצב מהיר אל הגשר, וגם לארגן את חילופי המשמרות.
הז'נדרמים שיצאו ממרקולשתי היו חוזרים להביא עוד משלוח.
החנייה הייתה בתוך היער, ליד מתקן לשרפת לבנים, קרוב לגיא קטן. כאשר החלו להגיע השיירות ממרקולשתי, כבר היו מוטלות שם גוויות של יהודים משיירות שהובאו קודם לכן. הגיא החל לשמש מקום ריכוז להשלכת גוויותיהם של היהודים שמתו מתשישות, או שנורו בידי הז'נדרמים, או שנרצחו בידי האיכרים. גיא הגוויות החל להתמלא כבר בראשית אוקטובר כאשר עברו במקום המשלוחים הראשונים ממחנה ידיניץ. הז'נדרמים העדיפו לירות בכל התשושים, במקום זה, "מתוך רחמנות" - כפי שהעיד אחד מהם.

30.1.1995

גֵּיא הַהֲרִיגָה

בְּגֵיא הֲרִיגָה,
אֲבָנִים עֲשֵׁנוֹת,
נִצָּבוֹת בְּתוּגָה,
בְּאֵלֶם זוֹעֲקוֹת.

לְדַאֲבוֹן לֵבָב,
תְּפִלָּתָם הַזַּכָּה,
הַתַּמָּה מֵרְבָב,
- לֹא נִתְקַבְּלָה.

מִתַּחְתָּן אֲדָמָה,
תִּגְעַשׁ כְּמֶרְקַחַת,
כִּי לָבָה לִבָּהּ,
בְּזַעַם רוֹתַחַת.

עַד קֵץ הַיָּמִים,
כָּל הֵלֶךְ וְזָר,
בֵּינוֹת אֲבָנִים,
עֲשֵׁנוֹת כָּאֵפֶר.

קוֹלוֹת עֲלוּמִים,
מִשְּׁאוֹל נְשִׁיָּה,
לֹא נִשְׁמָעִים,
שְׁתִיקָתָם רוֹעֲמָה.

יְהַלֵּךְ וְיִתְמַהּ,
אֵיכָה וְכֵיצַד,
מַעֲנֶה וּתְשׁוּבָה,
לֹא תַּגִּיעַ לָעַד.

גְּרוֹנוֹת נִחָרִים,
לְמוֹשִׁיעַ גּוֹאֵל,
קוֹלָם מְרִימִים;
- "שְׁמַע יִשְׂרָאֵל"!

ביער קסאוץ נעשו מעשי אימים, כתבו רוב הניצולים שעברו דרכו. חנייה של כמה ימים הפכה את המקום למחנה אימים בפני עצמו. בדוחק ובחושך ששררו אפילו במשך היום, אבדו ילדים לאמהות ונשים לבעליהן. משפחות היו מתקבצות ומקימות מעין אוהלים, או פורסות סדין בין הענפים - כדי שיוכלו למצוא איש את רעהו.

ביער זה היו מחזות זוועה: קברים פתוחים של המוני יהודים, שלדים שהיו נערמים זה על גבי זה. על הגיא התנפלו כלבים וצחנה איומה עלתה ממנו. בגיא זה היו כ-10.000 גוויות של אלה שלא יכלו להמשיך בדרך מרוב עייפות וגוועו שם.

מספרת עדה ניצולה; - המגורשים שחנו בראשית חודש נובמבר ביער, כבר הלכו בשלג וראו אלפים רבים של מגורשים מתים על הדרך וגם בתוך היער. "ראיתי מראה שאי אפשר לשכוח אותו. ילד שמשך בחוזקה את אמו המתה בבגד וצעק שוב ושוב - אמא, אמא! - כאילו רצה להעיר אותה". אנשי השיירה אספו את הילדים שנעזבו, ואת החולים אל מחסה שאלתרו מענפי עצים, אבל לא יכלו לעזור להם. שיירות שחנו במקום לפני רדת הגשמים הבחינו בשבילי דם בכל מקום.

ביער גילינו שני קברי אחים בלתי מכוסים ובהם גברים, נשים וילדים, שהיו מוטלים ערומים זה על גבי זה. בקשנו ממפקד הז'נדרמים שירשה לנו לכסות את הבורות. המפקד ענה, שאין כל צורך בכך, כי גם אנחנו נגיע לשם... בלילה שמענו יבבות וצעקות, החיילים הכו ושדדו את האנשים.

למחרת המשכנו בנדודים והגענו לדנייסטר. עברנו שם את הנהר על גשר צר מאד. רבים נפלו למים, והיו שנזרקו למים בידי החיילים - לפי מצב רוחם.

החנייה ביער קסאוץ, אפילו ללילה אחד בלבד, פגעה מיד בילדים הקטנים, שהיו חולים, רעבים ותשושים. במחנות עשו הוריהם הכל כדי להחזיקם בחיים, אבל ביער, לא יכלו עוד להושיע. אלפים מהם

היו נרדמים ובבוקר התברר כי מתו מקור. מספרת הניצולה: "הגענו לקסאוץ, ירד גשם, כולנו רעדנו מקור, וצעדנו הנה והנה. שמענו בכי חזק של ילדים - קורע לב. הבכי הלך ונחלש יותר ויותר עד שהשתתק... אין ספור ילדים הפכו נוקשים בידי אמותיהם, שחשבו כי הילדים ישנים... אי אפשר כמעט להאמין שדבר כזה קרה באמת, ובכל זאת כך היה. עצוב היה המראה של ילדים, שהיו צריכים להמשיך בדרך, ולהפקיר את הוריהם התשושים למוות בטוח. כאשר אנו כולנו רעדנו מקור ביער, ישבו החיילים הרומניים ליד מדורה והשתכרו.

בתאריך 10.11.1941, הסתיים גרוש היהודים מבסרביה ובוקובינה וריכוזם בנקודות המעבר לטרנסניסטריה: אטקי, קסאוץ ורזינה. נקודת המעבר שלנו הייתה קסאוץ.

למרות שבכל נקודות הביזה, נוכח נציג הבנק הלאומי הרומני, שאליו היו צריכים להעביר את הרכוש, הכסף, התכשיטים וכו' - הרי שהחלק הארי של הרכוש השדוד "נקלט" בידי השודדים - הז'נדרמים, הקצינים, האיכרים ובוודאי גם אצל פקידי הבנק המושחתים. מידע רב נשאר בנדון, עקב ועדות חקירה, שחקרו תלונות כי לבנק הרומני הלאומי "לא הגיע הרכוש". הודות לחקירות אלה, שהועלו בכתב, יש לנו מידע רב בנדון. בדרך כלל ניתנו הפקודות וההוראות בע"פ על מנת לא להשאיר עקבות וטביעת אצבע...

פרק - 20. מחנה ידיניץ.

מחנות כמו ורטיז'ן, היו הרבה וברצוני להתעכב על מחנה ידיניץ - עיר הולדתי - אליה ציפינו וקיווינו לשוב באחד הימים, לבתינו - כפי שהבטיחו לנו הנוגשים, הן עם התחלת הגרוש מידיניץ והן לפני הגרוש מורטיז'ן.

לפי ספרו של פרופ' ז'אן אנצ'ל; -

ידיניץ הייתה עיירה יהודית במחוז חוטין. בשנת 1930 חיו בה 5.341 יהודים, כ-90% מכלל תושביה. עם פרוץ המלחמה, נסוג הצבא הסובייטי מהעיירה, ונטל עמו כמה פקידים בכירים של השלטון. יהודים במספר בלתי ידוע, החליטו לברוח, אבל רוב היהודים נותרו במקום.

ב-2.7.1941, הוצנחו צנחנים רומנים וגרמנים על גבעה ליד בית העלמין ומשם הרעישו את העיירה, אז התחילה מנוסת יהודים מידיניץ. קבוצות קבוצות יצאו לעבר סקורני, שם הם נכלאו ומשם גורשו בשיירות מלוות בז'נדרמים לאטקי, בכוונה לחצות את הדנייסטר ולעבור לאוקראינה. הם אחרו את המועד, כפי שנראה להלן. החיילים הרומנים שנכנסו לעיירה ידיניץ, פתחו ביריות הפחדה, אח"כ התפרצו לבתים ורצחו מאות יהודים.

היהודים נתקבצו משפחות משפחות ונסתגרו בבתים. החיילים הסיתו את האוכלוסייה הנוצרית המקומית, לפרוע ביהודים, כי חייהם ורכושם הפקר הם. במעשי הרצח והאונס השתתפו החיילים הרומנים, תושבי ידיניץ הנוצרים וגם איכרים מכפרי הסביבה. הרכוש שלא נשדד - הוחרם לטובת המדינה הרומנית.

לאחר שבוע, שבמהלכו הוצאו הגברים לעבודות כפייה, חולקו כולם לשתי קבוצות והובלו לעבר רזינה ולעבר סקורני, בריצ'ני, חזרה לידיניץ - וחוזר חלילה. היהודים שנמלטו מהעיירה עם פרוץ המלחמה, ולא הצליחו לעבור לפנים ברית המועצות, נקלעו לשיירה הגדולה של 25.000 יהודים, שאולצו בידי הגרמנים לחצות את הדנייסטר חזרה לבסרביה - בסוף יולי 1941. שרידי השיירה נכלאו במחנה ורטיז'ין.

לאחר שיהודי ידיניץ גורשו מעיירתם, כונן במקום מחנה מעבר ליהודים מאזורים אחרים, אלה כללו יהודים מצפון בוקובינה, שסולקו כבר באמצע יולי מכפריהם ועיירותיהם ונעו בשיירות לעבר הדנייסטר וכן יהודים מצפון בוקובינה, שרוכזו לפני כן במחנה סטורוזינץ וכן יהודים מבסרביה שהגרמנים לא הניחו להם לעבור לטרנסניסטריה וכן יהודים מצ'רנוביץ אשר גורשו בצעדה למחנה ידיניץ.

ידיניץ שכנה במקום גבוה, ההליכה, הצעידה, הייתה קשה ומפרכת. המטפסים שקעו בבוץ עמוק. זקנים ונשים, שלא עלה בידיהם לחלץ רגליהם השקועות בבוץ - נורו למוות בידי הז'נדרמים. משפחות נפרדו בחשכה, לאמהות אבדו ילדיהן, כולם היו רעבים ובדרך נשדדו בידי האיכרים.

בעיירה הוקם מחנה - מעין גטו. היהודים הצטופפו בבתיהם השדודים וההרוסים של יהודי ידיניץ, שכבר לא היו במקום. הגברים נלקחו לעבודות כפייה במקום.

בעיירה הרעבה והשדודה, פרצו מחלות. ב-20.9.1941, פרצה מחלת הטיפוס ומפקד המשטרה במקום קרא לועד המחנה והזהירו, שאם תתפשט המגפה, הוא יורה לירות בכל היהודים.

המשלוח הראשון שמנה 10.000 יהודים, מתוך שיירה בת 13.000 מרביתם מצפון בוקובינה, הגיע לידיניץ לאחר שנהדף ע"י הגרמנים באטקי. כ-3000 יהודים הוטבעו בדנייסטר, בידי הז'נדרמים שליוו אותם. הז'נדרמים אילצו אותם להיכנס למים וירו בהם במקלעים. בתוך כמה דקות היו מי הנהר אדומים. משלוח זה הגיע לידיניץ במצב נפשי נורא, בייחוד אחרי העלייה הקשה לרכס ידיניץ.

מספרת ניצולה שהייתה במחנה הריכוז ידיניץ; - "תוך כמה שעות הפכו אנשים לחיות. דרכתי על גוויות. ילדים נפלו מידי אמותיהן, בעלים איבדו את נשותיהם ומחשבה אחת השתלטה על כולם - הרצון להישאר בחיים".
ב-10.9.1941, דיווח קולונל מנקוצה; - "מרבית היהודים מחוסרי בגדים ואין להם במה להתכסות". רובם הוחזרו מאוקראינה בידי הגרמנים, וכל חפציהם נלקחו מהם. רבים מהם היו יחפים, ורבים, שהתהלכו כמעט עירומים, התכסו בנייר עיתון או בנייר עטיפה.
בעיית הקיום הקשה ביותר במחנה ידיניץ הייתה המחסור במי שתייה. היו כמה בארות, אבל כולם - פרט לאחת - הורעלו בידי התושבים והז'נדרמים כדי למנוע מים מהיהודים. מרבית היהודים שתו ממי הגשמים שהצטברו בשני בורות באדמה, אחרים שתו מהבארות המורעלות וחלו בדיזינטריה. בנוסף לצמא סבלו הכלואים במחנה ממכת הכינים. הרעב הבלתי נסבל, דחף יהודים רבים לאכול את קליפות העצים, או כל עשב שמצאו בין הבתים.
בין היהודים היו רופאים רבים, אולם בהעדר תרופות וחומרי ניקיון יסודיים - כמו מים סבון ונפט - התפשטו מחלות ומגפות וקטלו את היהודים המורעלים ובייחוד את הילדים הקטנים.
התעכבתי כאן בתיאור מחנה וגטו ידיניץ - עיירת הולדתי ואולם מחנות וגטאות כאלה, היו פזורים בכל בסרביה. ממקום ממנו גרשו את היהודים, הביאו יהודים מעיירה אחרת, שמצאו מקום הרוס ושדוד, אחרי שהאיכרים ותושבי הסביבה הרסו ושדדו מכל הבא ליד.
גורל כל המגורשים והנודדים מגטו לגטו היה מחריד: רצח, שוד, אונס, התעללות ללא רחם וללא גבול היו מנת חלקם של שיירות הגירוש. זוכר אני את הגירוש שלנו מידיניץ - אחרי מטר הרציחות, השוד, האונס וההתעללות - אי אפשר לתאר את ההרגשה כשפתאום אנשים הופכים מבני אדם לעדר בהמות - וגרוע מזה.

פרק - 21. מחנה מרקולשטי

במחנה ריכוז זה אנחנו לא עברנו, אבל מוצא אני לנכון להעלות בקצרה את הקורות כאן. מרקולשטי, כמו ורטיז'ן עיירה יהודית שדודה, הרוסה, טבולה בדם ובגוויות תושביה שמנו כ-2319 יהודים לפני יוני 1941.
הפרעות ביהודי העיירה הזאת דומים לאלה שקרו לכל יהודי בסרביה - שוד, רצח סדיסטי ובהמי - ללא מעצור - של גברים נשים וילדים. יהודים לא ניסו לברוח, כי לא היה לאן לברוח. בחוץ חיכו להם האיכרים האכזריים מכל, שלא בחלו בשום אמצעי על מנת לנקום, להרוג ולשדוד כל מה שניתן.
למרקולשטי הובאו יהודים מגורשי בוקובינה, מצרנוביץ ועוד. הם הורשו לקחת עימם חפצים ככל האפשר, על מנת שיהיה מה לשדוד מהם. הם הובאו בקרונות רכבת חתומים, דחוסים להחריד, ללא מזון ומים. חלק מדרכם למעבר הדנייסטר עשו ברגל בתנאי שוד ורצח האופיניים לז'נדרמים ולקצינים הרומניים. תיאורי ההתעללות בתושבי מרקולשטי המגורשים - הם דמיוניים וזוועתיים, הן מצד החיילים הרומניים והן מצד האיכרים צמאי הדם. הנקם ובמיוחד השוד והגזל - ללא מעצור וללא נקיפת מצפון כל שהוא - הן לגבי מבוגרים והן לגבי ילדים.
נקודה מעניינת המצדיקה העלאת קטע זה, היא העובדה כדלקמן; תושבי מרקולשטי, שהיו כמעט כולם יהודים, ניסו עם פרוץ הקרבות ונסיגת הצבא האדום - לברוח עם הרוסים, אך הרוסים מנעו זאת מהם במעבר הדנייסטר. כך זה קרה בהרבה מקומות וזאת למרות הנאמנות שגילו יהודים לשלטון הסובייטי בזמנו.

דרכי נדודינו אנו מידיניץ עד ורחובקה שבאוקראינה.

מידיניץ גורשנו רגלי לכפרים רוסיאן, גוליאנה, קורפול, קלימאוצה, אטקי ומעבר הדנייסטר בפעם הראשונה למוגילב - בצד האוקראיני של הדנייסטר. ממוגילב לימפול, מימפול הוחזרנו דרך הדנייסטר למולדובה לקסאוץ. מקסאוץ לורטיז'ן, מורטיז'ן לקסאוץ מקסאוץ עברנו בפעם השניה את הדנייסטר לימפול בצד האוקראיני של הדנייסטר. מימפול דרך קריזופול לאובודובקה. מאובודובקה לרפת ביסטרטובקה ומשם לורחובקה - עד לשחרור ע"י הרוסים.
כאמור אחרי ורטיז'ן חזרנו שוב לקסאוץ. על התלאות בשני המקומות האלה, כבר נכתב לעיל ועכשו אנו עומדים לעבור שנית את הדנייסטר לאוקראינה. מעבר הדנייסטר כמוהו כפרשה טרגית בפני עצמה. דרך כל השיירות וחלקי שיירות הובילו למעבר הדנייסטר לאוקראינה - לטרנסניסטריה.

רבים הם סיפורי הזוועות, אשר התחוללו במעברי הדנייסטר לאוקראינה. לחלק מהעוברים שיחק "המזל" והם הגיעו איכשהו "בשלום" לעברו השני של הנהר, בעוד שאחרים מצאו את מותם בין גלי הנהר, שנשאו את גוויות האומללים למרחקים.
נתפרסם במיוחד המקרה המזעזע על מעבר אותה שיירה ואולי רק חלק ממנה, שבאה בדרך ורטיז'ן - קסאוץ - אטקי. סמוך למעבר חילקו משום מה את העוברים לשתי קבוצות נפרדות. האחת הופנתה בדרך ימפולה והשניה בדרך רזינה. הקבוצה הראשונה עברה "בשלום" - אנחנו ביניהם - ואילו השניה נספתה כליל, תוך כדי המעבר. הנסיבות אינן ידועות עד היום הזה, איש לא נותר בחיים מקבוצה זו, גלי הדנייסטר לקחו עימם את סוד היעלמם. גם המעבר שלנו, בעלי "המזל", הוא טרגדיה בפני עצמה. הועברנו דרך גשרי חירום, תוך שריקות וקללות, לעיירה ימפול שבטרנסניסטריה.
זוכר אני את הגשר הרעוע, שהיה בנוי מקרשים כשמרווח ביניהם דרכם ניתן היה לראות את מימי הנהר הגועשים.
מימפול הגענו לקריזופול ומשם לעיירה אובודובקה, שהפכה לנקודת איסוף זמנית לרוב מחנות היהודים שגורשו מבסרביה. אל מגרש המחלבה הגדולה של אובודובקה הגיעו קבוצות של שרידי "עצמות יבשות", מכל הכיוונים של גולי בסרביה. הכניסו אותנו לרפת בקר גדולה, של אחד הקולחוזים, בה גידלו לפנים אלפי פרות חולבות. ברפת עזובה זו, מצאנו שארי יהודים נטולי כוח, הם שכבו צפופים, מכורבלים ומקופלים מן הקור הקשה. הייתה זו תקופת הסתיו. המבנה היה חסר חלונות ודלתות. כולנו שכבנו דוממים ומחרישים, הלומי ייאוש. מידי פעם נשמעו קריאות עידוד, בשעה שבני משפחה ממחנות גולים שונים, נפגשו פתאום זה עם זה.
אחרי כשבוע ברפת אובודובקה, הועברנו לרפת ששם גידלו עגלים - בכפר סטרטובקה. היה זה שער המוות במלוא מובן המילה. אנשים מתו בהמוניהם מקור, מרעב ומחלת הטיפוס שפשטה. קשה אפילו לתאר את השיממון והזוהמה של אגף הגיהינום הקר והמלוכלך, בצריף העגלים. קשה לתת תווי דמות זעירים של מעוני הרעב ואכולי הכינים, של יללת הרוחות וצירצור העכברושים. - זוכר אני - כל בוקר בזמן קבוע כמעט, התעוררתי על מנת להסתכל על אדם ששכב סמוך אלינו. האיש היה מוציא מחיקו בהסתר חתיכת לחם עם בצל, נוגס ומחביא, נוגס ומחביא...
מחלת הטיפוס קטלה המוני אנשים. כל בוקר הוציאה כל משפחה את גופות מתיה והניחה אותן על ערמת הגופות באמצע המבנה. גויי הסביבה שגם מצבם לא היה מזהיר, ידעו שאצל היהודים יש דברי ערך וכך היו פושטים בלילות על הרפת וגוזלים באיומים כל מה שניתן. זוכר אני בלילה אחד, נכנסו גויים לרפת ומצאו אצל יהודי "יהלום" - חותך זכוכית. היהודי שודאי היה זגג במקצועו, לא רצה למסור להם את היהלום והם הרגו אותו במקום ולקחו את "היהלום".
ברצוני להדגיש כאן; אם חזרנו אחרי המלחמה והתלאות - אני ומשפחתי - בריאים ושלמים, בתוספת שי נאה וגדול - אחותי זיסלה - שנולדה בטרנסניסטריה - הרי זה הודות לאבא. אפשר לומר שהוא - רק הוא - הציל אותנו מהתופת. אבי, כאמור היה פחח, המכשיר היחיד ששמר מכל משמר היו מספרי הפח הגדולים, שעד היום שמורים עמי. עם מספרי פח אלה, עם פטיש ומוט ברזל היה יוצא לכפרי הסביבה תוך סכנת נפשות ממשית (הרבה מאד כמוהו לא שבו). אבי היה עושה לגויים כל מיני כלים מפח, ואף עשה להם מטחנת חיטה מתרמילי פגזים, תמורת עבודתו היה מקבל מצרכים והוא אשר הציל אותנו, למעשה, מן הגיהינום. דודי בנימין ממשפחת אקרמן, שהיה חסר מקצוע - זמן קצר לפני השחרור מהסובייטים - יצא עם בחור שהיה חייט ולא חזרו. אשתו דינה וילדיהם רבקה ורחל (משה אחיהם מת מטיפוס בסטרטובקה). אחרי השחרור שבו הביתה לידיניץ בלעדיו. מרוב צער נפטרה דודתי דינה (אחות של אבא) כבר אחרי השחרור - בידיניץ.
בסטרטובקה נפטרה גם בת דודתי ביילה - מטיפוס. הייתה זו נערה מקסימה, בת שמונה עשרה במותה. בשוכבה לוהטת מחום, אמרה, כי בקשתה היחידה לזכות עוד בחייה ביום אחד אצל הסובייטים. כאמור נפטר באותה עת משה בן דודי מטיפוס. היה זה ילד בגיל אחת עשרה יפה תואר, גבוה. בהיותינו באותו גיל, היינו חברים בנפש ומאוד כאב לי מותו.
במעבר חד, בחודש מאי 1997, נתתי הרצאה באחד מיישובי הגליל, בנושא השואה. אחרי ההרצאה ניגשה אלי ילדה קטנה, כבת שש, כשבידה מחברת ועיפרון וביקשה ממני כי אכתוב לה סיפור מהשואה. הריני מביא תשובתי לבקשתה, אשר ישקף מעט את המצב הנורא בו נמצאנו. הרי תשובתי ליהב;

חיפה 6.5.1997.

ליהב שלום רב,
לבקשתך וכפי שהבטחתי לך, הריני שולח לך סיפור קצר על מקרה שקרה לי בשואה.
אחרי הליכה של יום שלם בקור ובגשם, הגענו כל השיירה של היהודים המגורשים למקום ושיכנו אותנו במבנה ששימש פעם רפת של הקולחוז, (קולחוז זה כעין קיבוץ של גויים). המבנה היה בלי חלונות ודלתות, רוח וגשם חדרו פנימה ואנשים הגיעו רטובים ונשכבו צפופים אחד על יד השני, כי המקום היה קטן מלהכיל את כל היהודים. האנשים נשכבו על מעט הקש שהיה במקום, חלק מהאנשים העדיפו לעשות מדורה מהקש על מנת לייבש מעט את הבגדים הרטובים. הרבה אנשים חלו וקיבלו חום גבוה מאד. הרבה מתו מהמחלות ומחסור בתרופות. אבא שלי קיבל חום גבוה מאד, עד שהחל להזות הזיות בהקיץ. הרעב היה גדול. בלילות היינו מתגנבים לשדות של הקולחוז, וחופרים באדמה קפואה - בידים - על מנת למצוא אולי שאריות של תפו"א או גזר שנותרו אחרי שהיבול נאסף. פעם יצאתי אני, ילד כבן 11 עם עוד כמה אנשים מבוגרים, לשדה בלילה. חפרנו בידים ומצאנו מעט תפו"א. בדרך חזרה הבחינה בנו קבוצה של גויים. היה זה עם עלות השחר, התחלנו לברוח והם רדפו אחרינו. אותי תפסו שני גויים, אחד מבוגר והשני יותר צעיר. הצעיר תפס אותי בחולצה, ליד הצואר, ואמר לי; - "ז'יד (יהודון באוקראינית - שם גנאי ליהודי) - מאיפה מתחילים להצטלב?" אני ידעתי מה זה להצטלב, כי בעיירה שלי בה נולדתי, היו הגויים מצטלבים על יד הכנסייה שלהם, או בלוויות שלהם, אך אף פעם לא שמתי לב ואולי לא זכרתי ובודאי הייתי מבוהל ונפחד - ולא ידעתי בדיוק מאיפה מתחיל גוי להצטלב. בתשובה לשאלתו - איפה מתחיל גוי להצטלב?, הצבעתי על הבטן שלי. זה לא היה נכון, לכן חבט הגוי בחוזקה בבטני, לקח ממני את מעט תפו"א ועזב אותי. אני ברחתי מהם בבכי, ובכאב. חזרתי לרפת עם בטן ריקה וכואבת. האנשים שהצליחו להימלט עם תפו"א שלהם, נתנו לי כל אחד תפוח אדמה . בישלנו את תפו"א בכובע פלדה של חייל גרמני. כובעים כאלה היו פזורים בדרכים שעברנו, והם שימשו לנו כסירי בישול.
יהב! אני אסתפק בזה. אני מאד מעריך את התענינותך בנושא השואה, ומאחל לך, לחברייך ולכל ילדי ישראל, כי תגדלו כיהודים גאים ושאף פעם ולעולם לא יעיז גוי להרים עליכם יד.

בברכה,
גלוטמן משה.

כך המשכנו להתגורר ברפת בסרטובקה, בזוהמה נוראה ששררה בצריף העגלים - עד בוא האביב.
החורף רב הפגעים של תש"ב, במאסר במחנה סטרטובקה. היה זה חורף של רעב ויגון, ורוב מניינם של הפליטים מתו מרעב וממחלות. הגופות הושלכו אל איזה בור שחת פרוע, או שימשו מזון לכל כלב שוטה.
עם בוא האביב, תור החקלאות לקחונו בשעת דחק פרנסי הקולחוז לעבודות ליווי מכל הסוגים: לטהור מחסנים, לברור ירקות ולכל מלאכות זוהמה, שנפש הפלחים קצה בהן. למעשה הייתה אמורה להיות עבודתנו ללא תמורה, ואולם בערוב היום תחב כל אחד לחיקו מעט תפו"א ושאר ירקות. יש ומי מפרנסי הקולחוז עצמו העלימו עין, ואילו היו סדיסטים ביניהם, שתפסו יהודים "בקלקלתם" ולקחו מהם את ה"שלל" ואף כבדו אותם במכות.
אבי, בהיותו בעל מקצוע - פחח - ידע תמיד להבליט את מומחיותו, בכל מקום בו נמצאנו. גם כאן התקבל אבי, יחד עם אחיו בנימין ז"ל (משפחותינו היו ביחד לאורך כל הגרוש), לעבודות פח שונות: אם זה כיסוי גגות בפח, עשיית כלים שונים מפח וכו'. הם אף זכו לתמורה והערכה לעבודתם המקצועית.
הרומנים והגרמנים - במסגרת הפתרון הסופי - אספו מידי פעם קבוצות גברים ושלחו אותם לעיר ניקולאייב (עיירה בה נולד הרבי מלובביץ). בניקולאייב הם הועסקו בעבודות פרך, עד כלות הנשמה. מעטים מאד חזרו משם.
מנהל החווה של הקולחוז - אוקראיני - בהיותו זקוק לאבי ואחיו, עקב מומחיותם ותועלתם, החביא אותם בעליית הגג של ביתו, בזמן שהגרמנים ערכו מצוד אחרי גברים. היה זה סיכון מחושב מצד מנהל החווה, אך אבי ידע תמיד לתמרן ואף לתגמל אנשים כמוהו, בכל זמן ובכל מקום, לאורך כל דרך הנדודים שלנו.
זוכר אני מקרה, שלא אשכח לעולם. היה זה בגירוש בדרכי הסבל, הרעב והצמא. אנשים שהצליחו להחביא אי אלו דברי ערך וכן ביגוד, החליפו בדרך כל חפץ כזה בפת לחם. אנשים שלא האמינו לרומנים - כי "בקרוב נשוב הביתה" - לקחו עימם עם הגירוש מבתיהם, חפצים ודברי ערך שהחליפו עם הגויים

בדרכי הנדודים, תמורת חתיכת לחם ומעט מים. אנחנו - שהאמנו כי נחזור הביתה בהקדם - קברנו כאמור את הכל במחבוא אותו חפר אבי בבית.
ובכן, היה זה יום הליכה קשה ומתיש. הרעב והצמא הציקו. פתאום יצאה שיקסה (צעירה גוייה) נעמדה בצד דרך הגירוש, ובסינורה החזיקה ככר לחם. האנשים שהבחינו בה, רצו אליה, הציפו אותה והציעו לה מכל הבא ליד, מכל טוב: חליפות, טבעות ודברי ערך. השיקסה, בהיותה נדהמת מההצעות המפתות, לא ידעה במה לבחור. בעודה תוהה ומוצפת בהמון ובאין לנו - לאבי - מה להציע לה, ובהיותינו רעבים עד מוות, בהיות אבי קטן קומה, זריז, - זחל הוא מתחת להמון המציף את השיקסה, הגיע אליה בזחילה, תחב את ידו לתוך סינורה, הוציא ממנו את ככר הלחם ונס על נפשו לתוך ואדי סמוך. כך החיינו מעט את נפשותינו. היה זה אדם קטן, אבל גדול אשר הציל אותנו למעשה מהגיהינום, בתחבולותיו ובעוז רוחו - יהיה זכרו ברוך לעולם ועד!!
באחד המקרים "התפלח" אבי לתוך שדה תירס, אשר בצידי דרך הגירוש, על מנת לקטוף כמה קלחי תירס. לפתע הבחין בין גבעולי התירס בתינוקת, שנעזבה כנראה ע"י אמה - מי יודע מה עלה בגורלה.

2.2.1989

מִי אֲנִי? (שיר מספרי "נתיבי שירה")

יוֹדְעִים אַתֶּם אָנָא,
מִי אֲנִי, מֵהֵיכָן?
תִּינוֹקֶת וּשְׁמָהּ אָנָה,
- עֲטוּפָה בְּלָבָן.

חוּמוֹת הֵן הָעֵינַיִם,
קָטָן מְאוּד הַפֶּה,
יָבְשׁוּ – מַה הַשְּׂפָתַיִם,
- הַמַּבָּט בּוֹהֶה.

קַר מְאֹד הַלַּיִל,
אֶת עַצְמוֹתַיי שׁוֹבֵר,
מֵעַל רֹאשִׁי-הַתַּיִל,
- הִנֵּה זָקִיף עוֹבֵר.

בְּדִמְעַת עַיִן,
אוֹתִי הֵבִיאָה כָּאן,
נָשְׁקָה לִי עַל שְׂפָתַיִם,
וְהָלְכָה – לְאָן?

אִם אוֹתִי שׁוֹמַעַת,
אֵם יוֹלַדְתִּי,
מִי אֲנִי, הֵיכָן אַתְּ?
- אָנָא קְחִי אוֹתִי!

כֵּן, אוֹתָךְ שׁוֹמַעַת,
בִּתֵּנוּ הָאוֹבֶדֶת.
זְרוֹעוֹתֶיהָ לַהַט,
- אֵם וּשְׁמָהּ – מוֹלֶדֶת.

אחזור לטרנסניסטריה. עד סוף הקיץ, הועברו שרידי סטרטובקה אל העיירה היהודית הסמוכה ורחובקה. העיירה מנתה כשלושים בתים בני קומה אחת, בנויים במעגל סביב למגרש השוק, כמו כן, היו כמה חורבות שוממות. בבתי ורחובקה גרו יהודים אוקראינים מקומיים. אנחנו "פלשנו" - לא תמיד לשביעות רצון תושבי המקום - לבתים שלהם. נדחקנו לכל פינה פנויה בבית. הבית שאנחנו נכנסנו אליו, היה שייך לבעל בית בשם שמערל. הוא, אשתו ושתי בנותיו, נאלצו להסתפק בחדר אחד בביתם, את יתר שלושת החדרונים תפסו הפליטים.
כשאנו הגענו לורחובקה, כבר היו שם פליטי אזור בוקובינה. היו אלה יהודים מאזור תרבות גרמני, ושפתם הייתה גרמנית. הם הובאו לטרנסניסטריה, בצורה מעט יותר "מכובדת", עם פחות טלטולים - אם כי גם הם עברו גיהינום בכל שלבי הגרוש. יהודים אלה היו בעלי נימוסים מיוחדים, פדנטיים המאפיינים את המנטליות הגרמנית. יהודי בוקובינה לא ראו בעין יפה את "פלישת" האנשים המזוהמים והחולים, שרידי סטרטובקה.
בבית שמערל, גרו כמה משפחות בחדר אחד. אנחנו התמקמנו בחדר הכניסה הקטן - שלוש משפחות. על דרגש אחד משפחתי, על הדרגש השני משפחת דודי בנימין, אשתו דינה, והבנות רבקה ורחל (משה ז"ל כזכור נפטר בסטרטובקה). על הדרגש השלישי- דודי בנימין, אחיו של אבי, עם אשתו לאה, הבת צירל והבן זנבל (ביילה ז"ל כאמור נפטרה בסטרטובקה). כך התמקמנו בחדרון שגודלו שלושה על ארבעה מטר.
לראש הקהילה של המגורשים בורחובקה, נתמנה ע"י הרומנים אדם בשם שוורץ, יש דעות שונות על אופן התנהגותו והתנהלותו. לי ולמשפחתי יש זיכרונות קשים בקשר לאותו אדם. לדעתי, התנהגותו דמתה לקאפו הידוע לשמצה. יהירות ושתלטנות אפיינו אותו. זיכרון מר יש לי ממנו.
הרומנים כאמור ערכו מידי פעם מסדרים של הגברים, בכיכר המרכזית של העיירה ורחובקה. משם היו שולפים גברים, על מנת לשלחם לניקולאיב - מקום שרק מעטים חזרו ממנו.
בבית שמערל בנינו מחבוא, שהכניסה אליו הייתה דרך עליית הגג. אבי והדודים שלי היו מתחבאים שם בעת הצורך, בייחוד בימי המסדרים. באחד המקרים אחרי תום המסדר, הבחין שוורץ כי אבי נעדר ממנו. שוורץ זה, שהיה תמיד לבוש בהידור, ומתהלך ביהירות מופגנת - כעין אדם "משכמו ומעלה" - בא אלינו הביתה אחרי המסדר, לדרוש מאבי כסף עבור "הצלתו", כביכול, מידי הגרמנים והרומנים - עורכי המסדר. אבא שלא היה לו כסף במה לשלם לו - התחבא במחבוא בבית. לשאלת שוורץ "איפה אליה גלוטמן"?, השבנו לו שאין אנו יודעים היכן הוא. הוא כעס וזעם, מצא את מספרי הפח של אבא - הכלי היחיד והחשוב מכל, ששימש למלאכתו כפחח - והחרים אותו. לימים נודע לנו, אחרי שכבר עלינו לארץ, כי שוורץ זה נמצא בארץ, ואף משרת במשטרת ישראל.
נחזור לעיירה ורחובקה, שזו הייתה תחנתנו האחרונה לפני השחרור ע"י הסובייטים. עד מהרה, התארגנה הקהילה במקום. היה בית כנסת, שוחט, מוהל וכו'. היה גם שוחט מקומי. הרב שאני זוכר ואזכור תמיד היה הרב ישעיהו אלקס, יוצא ידיניץ. הרב אלקס היה שוחט מוהל ואיש יפה תואר ומכובד ביותר בקהילה. עלי הוא השפיע מאד, ואכן חזרתי בתשובה מלאה - עד כמה שאפשר. משפחת הגר, משפחת רבנים מכובדת מבוקובינה, ידועה עד היום. הרבנים שהיו למעשה המנהיגות הרוחנית של הקהילה, הקימו כעין מוסדות חינוך, בה למדו הילדים תורה וחשבון, כמו כן, היה חוג לדרמה שהשתתפתי בו. אותי אישית, הכין הרב אלקס לבר מצווה. אני הייתי מיודד מאד עם משה הגר ז"ל שהיה בגילי. (לימים האדמור מאונטניה - בארץ). כאמור, הרב אלקס וכן משה הגר, השפיעו עלי מאד בחזרתי בתשובה מלאה עד כדי כך שהייתי "משגע" את הורי "בהציצי לתוך הסירים" שהכל יהיה כשר. בימי שישי, רצתי ואספתי זרדים לבישול התבשילים לשבת. חשוב היה לי, שלא ניכנס לשבת עם הבישולים, (את הבישולים עשינו בחוץ במדורה מאולתרת בין שתי אבנים).
הדת והאמונה היוו גיבוש של הקהילה, למרות שלאורך כל הגרוש וגם בורחובקה, היו לא מעט אנשים שלא הבינו איך אלוהים יכול לעשות לנו מאפליה כזו - וביניהם גם רבנים. הרי שהכיוון היחידי לשלח את זעקות השבר, היו השמיים...
התפילות והתחנונים, בהם לקחתי חלק, ביטאו במלוא עוזם את כאב העם והקשר לקץ היגון ולישועה. היה בעיירה אדם בשם נפתלי, חרדי להחריד. זוכר אני שהגיע אליו בדרך לא דרך, איזה סכום כסף ממרחקים, היה זה יום שבת בו היה על נפתלי לחתום על קבלת התרומה, לה היה זקוק כאוויר לנשימה. נפתלי לא הסכים בשום אופן לחתום בשבת על קבלת התרומה והיא הושבה לשולחיה.
חויה קשה שחויתי בורחובקה.

והרי תוכן מאמר שכתבתי בנושא זה; - חורף אוקראיני קר, ירד על העיירה ורחובקה, שהייתה לגטו ליהודים אשר גורשו מבסרביה ומבוקובינה. מדי פעם חמקו קבוצות יהודים ליער, מרחק כ- עשרה ק"מ מהגטו, לקושש עצים להסקה. מידי פעם הצטרפתי גם אני, ילד כבן אחד עשרה לשיירה. מרחבי היער האין סופיים, העצים הענקיים, הוסיפו לפחד הנורא, מפני הגרמנים והאוקראינים, שעלולים היו לעשות בנו שפטים - לו נתפסנו. בהגיענו ליער, החל כל אחד לאסוף את הזרדים, להניחם ולקשרם, כך שאפשר יהיה לסחבם על הגב, כשהחבילה נגררת על הארץ. לצערי לא הצלחתי לעמוד בקצב הרצחני של השלמת החבילה, וחבילתי יצאה תמיד פרועה, כשזרדים בולטים לוחצים ופוצעים את גבי. היה עלי לעמוד בקצב, ולהספיק להצטרף לשיירה חזרה לגטו. בדרך חזרה, השתדלתי בכל כוחי, לא להזדנב אחרי השיירה. ולהימצא לפחות בסופה.

באחד המקרים, הבחינה בנו קבוצת חיילים גרמנים. בהלה אחזה באנשי השיירה, וכל אחד החל לנוס על נפשו, ולהיבלע בתוך השיירה, כל זאת תוך היצמדות לחבילת העצים. הגרמנים שיסו בנו כלבים, אשר פגעו בייחוד בשולי השיירה.

בחור כבן עשרים, אשר היה בין הנפגעים, - החליט אחרי שוך שיסוי הכלבים, לכלות זעמו באנשי השיירה, אשר כביכול השאירוהו לנפשו. הקורבן הכי קל לכך הייתי אני. הבחור התנפל עלי, היכה אותי, אף אחד מאנשי השיירה, לא חש לעזרתי. פצוע ותוך כדי בכי מר, הגעתי לגטו עם חבילת העצים, שהייתה לעוגן הצלה עבור משפחתי, בקור העז ששרר והוסיף לחולי ולרעב, שהיו מנת חלקנו באותם ימים.

בהתקרב מפלת הגרמנים, שחשו שהקץ קרב, הקלו עלינו מעט את החיים. בעיירה היה שוק שאליו היו גויי הסביבה מביאים מתוצרתם, בעלי המלאכה עשו את שלהם; החייטים, הקצבים, הסנדלרים וכו'. בעלי המלאכה היו יוצאים לכפרי הסביבה ומבצעים עבודות לגויים ובתמורה קבלו מזון. בדרך כלל חזרו היוצאים בשלום, למרות סכנת הנפשות הממשית ששררה מהגויים האנטישמים ומצבא גרמני שנע בדרכים, אם זה במנוסה אחורה או התקדמות.

דודי בנימין, לבית אקרמן, יצא עם חייט - אדם צעיר - בהיות דודי חסר מקצוע, עזר לחייט במלאכתו. הם יצאו ולא שבו. חיכינו להם לפני חזרתנו לבסרביה אחרי השחרור, ואולם לא נמצא סימן חיים מהם. אשתו דינה ושתי בנותיה, רבקה ורחל, נאלצו לשוב לבסרביה בלי אביהם. עם שובה לידיניץ אחרי השחרור, נפטרה דודתי דינה מרוב צער.

בצד החוויות הקשות בורחובקה, הייתה לנו חוויה משמחת ביותר וזו- לידת אחותי זיסלה, בתאריך 15.3.1942. היה יום חורף קר, כאמור, השתכנו בבית שמערל בחדר כניסה קר. בהיוולד אחותי זיסלה בתנאים קשים, בקשנו שאמא עם התינוקת יעברו לחדר הסמוך, הפחות קר. משתכני החדר - ממגורשי בוקובינה - גברת פאני אברמוביץ שהייתה הדמות הדומיננטית בין דרי החדר - ביניהם רוחצ'ה, טבאלה ואחותה הבוגרת. פאני אברמוביץ התנגדה להכנסת אמא עם התינוקת לחדרם, מפאת הבדלי המנטליות וכו'. לבסוף הסכימו להכניסה לחדר שלהם, הם הצטמצמו מעט ופינו פינה ע"י הכניסה לחדר. הקמנו דרגש בגודל של מיטת יחיד, מקרשים ועליו ישנה אימי לידה התינוקת ולמרגלותיה שכבנו אני ואחי שמעון ז"ל. אבי מצא לו פינה בחדר סמוך, להניח ראשו.

הצבא גרמני היה כאמור, עובר וחונה מידי פעם בעיירה. בהגיע הגרמנים, הסתגרו אנשי העיירה בבתים. בלילות היו הגרמנים פושטים על בתי העיירה ומחפשים נשים... באחד הלילות שמענו נקישות עדינות בדלת, כיאה ל"אורחים מנומסים". משלא פתחו להם את הדלת, גברו הנקישות בפראות. שמערל, בעל הבית, פתח להם את הדלת. הגרמנים נכנסו כג'נטלמנים, בשקט ובנימוס "כיאה לגרמנים"... הואיל והדרגש שלנו היה ממש ליד הדלת, ניגש הגרמני אל אימי, הרים את השמיכה שכיסתה פניה וראה אשה יפה וצעירה. הוא נשכב על ידה. אני ואחי חשנו ברגלי הגרמני עלינו. שכבנו מכורבלים בסמרטוטים, רועדים מפחד. אימי החלה לבכות והתרגשות נוראה הייתה בכל החדר, בו שכבו עוד כשש נשים ונערות. אחרי זמן מה, ניגש שמערל לגרמני וביקש מהגרמני כי יעזוב אותה היות והיא חולה, תוך"הבטחה" כי בפעם הבאה הוא יכין לו נערות...

כנראה שהמחלה של אימי הרתיעה את הגרמני הפדנטי והוא עזב אותה. הגרמנים עזבו את הבית. למחרת שמענו כי לבית הסמוך נכנסו הגרמנים ונטפלו לשלוש אחיות צעירות ויפות, האחיות התנגדו ונורו.

הצלחותיו של הצבא הרוסי בעצירת מתקפת החורף של 1942, מול מוסקבה, גרמו לעצבנות בממשל הרומני.
במכתב, בחתימת קונסטנטין קריסטסקו - מנהל המודיעין המיוחד - מתאריך 12.4.1942, שנשלח אל מושל בסרביה, הוא מאשים את כל היהודים בטרנסניסטריה בניהול תעמולה קומוניסטית, המטילה אימה על התושבים הנוצריים בחבל. קריסטסקו טען כי עם תחילת מתקפת האביב הקרבה, יכרתו הסובייטים ברית עם תורכיה, ואילו ההונגרים יכריזו מלחמה על רומניה והדבר יגרום לתבוסתם של צבאות גרמניה ורומניה. הסובייטים יכבשו מחדש את טרנסניסטריה ובסרביה.
העצבנות שהחלה לכרסם בממשל הרומני בטרנסניסטריה, נתנה את אותותיה גם בדרגים הנמוכים.
ז'נדרמים החלו להשתולל גם כלפי האוכלוסיה האוקראינית; מכים, מתעללים בתושבים, גונבים מהאוכלוסיה המקומית ומהקולחוזים, משתכרים ומכים באזרחים, יורים בלי סיבה בלילות. תלונות על מעשי אונס, שיכרות, גזל וגניבות המשיכו לזרום עד סוף השלטון בטרנסניסטריה.
במרץ 1942, כאשר אנטונסקו חרד מאפשרות נחיתה פתאומית של הצבא הסובייטי בחופי אודסה והסביבה - החל להוציא פקודות "עצבניות" לכוחות בטרנסניסטריה ובייחוד לשים עין על מחנות היהודים ולפקוח עין על תנועותיהם.
מסתבר, כי אנטונסקו היה לא רק אנטישמי, אלא גם אנטי סלבי. הוא אימץ את האידאולוגיה הגזענית הנאצית.
ערב פרוץ המלחמה נגד ברית המועצות, דיבר על העימות הקרב ובא בין הגזעים. עימות נגד הגזע הסלבי - "גזע בעל תרבות חסרת צורה ותפיסות תרבותיות פרימיטיביות". נגד הגזע הזה, יש להילחם בהחלטיות, הדגיש יון אנטונסקו בתזכיר מיוחד שהגיש להיטלר ב-11.6.1941,ערב פגישתו עמו.
הרומנים הוצגו כמחסום בפני ההתפשטות הסלבית במשך הדורות. בפגישה עצמה העיר יון אנטונסקו, שיש לשים קץ, אחת ולתמיד, לסכנה הסלבית שאיימה על רומניה ועל אירופה במשך מאות שנים, "בזכות איכויות הגזע שלה" - הוסיף אנטונסקו - "תוכל רומניה להמשיך למלא תפקיד דומה של מחסום אנטי סלבי, לטובתה של גרמניה". בפגישה זו הבטיח היטלר, ביוזמתו, פיצוי טריטוריאלי במזרח - אשר ככל שתלוי בגרמניה - איננו מוגבל מבחינת השטח.
ליהודים המקומיים באוקראינה אצלם השתכנו (אנחנו בורחובקה) להם יש היסטוריית חיסול משלהם. בין יוני 1941 ליוני 1942- נהרגו כ90,000 יהודים ע"י הגרמנים והרומנים. הולנדורף - מפקד האיינזצגרופה הגרמנית, שביצע את ההרג, נאלץ לעזוב את המטה שלו- בראשית ספטמבר 1941 - בלי להשלים את מבצע חיסול היהודים המקומיים. סיבה אפשרית אחרת לאי השלמת המשימה, היא עזיבת טרנסניסטריה ע"י הגרמנים, לאחר חתימת הסכם טיגינה בין אנטונסקו להיטלר וכן העברת האחריות לטיפול ביהודים - לרומנים.
מפקדי האיינזצגרופן, היו ביקורתיים כלפי ביצועי החיילים הרומניים, בכל הקשור לרצח היהודים, בגלל התעסקותם הרבה במעשי ביזה ואונס ובגלל אי קבורת הגוויות. בדו"ח מ-14.8.1941, כתב הולנדורף, שפתרון הבעיה היהודית בין הדנייסטר לדנייפר, הופקד "בידיים לא מתאימות". על הערה זאת השיב היטלר, כי הוא דווקא מרוצה מטיפול אנטונסקו בבעיה וכי "הם עושים זאת יותר טוב מאיתנו".
במשפט פושעי המלחמה, אמר כאמור אנטונסקו כי באופן אישי, לא הכין שום תוכנית השמדה של יהודים והטיל את כל האחריות על המטכ"ל:
- "אני עצמי לא נקטתי צעד השמדה כלשהו נגד אדם אחר, בביתי לא שחטו אפילו אפרוח". חזרתי על קטע זה בהשוואה להצגת מדיניותו של אנטונסקו. בישיבה שהתקיימה ב-11.10.1941, ישיבה בה השתתפו שרים ומושלי מחוזות וזו הצהרתו של אנטונסקו באותה ישיבה: - "רבותי הנכם יודעים שאחד המאבקים שהתחייבתי לנהל, הוא לשינוי העם הזה (הרומני) "אהפוך את האומה הרומנית לגוף הומוגני. התחלתי עם בסרביה, בבסרביה לא תישאר אף רגל של יהודי, בוקובינה תטופל אף היא".
המטרה הסופית הייתה - להעביר את היהודים, שנותרו בחיים לאחר גל הרציחות הראשון, גם בשטח הרומני וגם בטרנסניסטריה - למחנות מאולתרים.
כאמור, גם יהודי אוקראינה המקומיים, עברו את כל מדורי הגיהנום. גם גויי אוקראינה כגויי בסרביה, נהגו, באכזריות איומה כלפי היהודים האוקראינים.
בראשית נובמבר 1941, הוציא מושל טרנסניסטריה, אלכסיאנו, צו בעניין מעמד היהודים, חובותיהם ותנאי החיים בגטאות. המושל הגיש לאנטונסקו את טיוטת הצו. במבוא לטיוטה הודגש שההחלטה לגרש

את היהודים הייתה החלטה רומנית ומטרתה לשחרר את הערים והכפרים במולדובה, בבסרביה ובבוקובינה, מנוכחות היהודים.
הממשל התנער מכל אחריות כלפי גורל היהודים, ורק הדגיש בהרחבה את האיסורים למיניהם ואת חובתם של היהודים לעמוד לרשות השלטונות בכל. בכך הפך אותם בעצם לעבדים של המדינה הרומנית. "יהודי שיעזוב את הגטו ייחשב כמרגל ויוצא להורג". טיוטת הצו הנ"ל נשלחה לאנטונסקו, לעיונו ולאישורו וחזרה בצורת "צו מס' 23", שקבע את תנאי החיים של היהודים בטרנסניסטריה - עד לגרושם הלאה או חיסולם. הצו נישאר בתוקף עד לשחרור טרנסניסטריה בידי הצבא הסובייטי. הצו הסמיך את הז'נדרמים "לסדר" את היהודים במקומות שנבחרו; בבתים נטושים ובבתים פרטיים. הצו אסר כאמור על היהודים לעזוב את המקום, הגדיר את הגטאות בשם "מושבות" והסמיך את הפרטורים לבחור "ראש מושבה" - מבין היהודים - שידאגו למילוי ההוראות והפקודות של השלטונות הרומניים. על ראש המושבה הוטלה חובת דיווח לשלטונות והדבר הפך אותם למלשינים. אצלנו בגטו ורחובקה, מונה אדם בשם שוורץ לראש הגטו, עליו ועל מעלליו כתבתי כבר כאן.
היהודים שלא היו בעלי מקצוע, חויבו בעבודות; בחקלאות, בתיקון גשרים, כבישים, חטיבת עצים ביערות, בהובלת אבנים וכו'.
בעלי מקצוע ובעלי מלאכה יהודיים, הועמדו לרשות כל רשות מקומית או רומנית, לביצוע כל עבודות נדרשות תמורת שכר יומי זעום.
הממשל הוסמך להעביר יהודים ממקום למקום, ממחוז למחוז, לצורך ביצוע עבודות מקצועיות ולא מקצועיות. אבי ואחיו, שהיו פחחים, הועסקו במקצועם בחווה סמוך לגטו ורחובקה. הם מילאו את תפקידם בנאמנות ובמסירות כל כך, עד שראש החווה - אוקראיני - חיבב אותם והעריך מאד את עבודתם המקצועית. באחד המקרים, כשנערך מצוד אחרי יהודים שעמדו להישלח לניקולאייב לעבודות כפייה, ולמעשה לחיסול (משם כמעט לא חזרו יהודים). ראש החווה החביא אותם בביתו הפרטי בעליית הגג, אף כי סיכן את עצמו סכנה ממשית. מנהלי העבודה, אגרונומים, הובאו מרומניה, כדי לנהל את החוות החקלאיות.
מספר היהודים שהודחקו לטרנסניסטריה מבסרביה ומבוקובינה וכן ניוד וניווד וגירוש יהודי אוקראינה עצמה, יצר לחץ כבד על ממשל טרנסניסטריה. הם הפנו שיירות של יהודים לעבר נהר הבוג, אשר מעברו שלטו הגרמנים. הגרמנים לא הסכימו לקבל את היהודים באזור שליטתם מעבר לבוג, למרות שהסכם טיגינה, בין אנטונסקו להיטלר כלל את העברת היהודים מעבר לבוג. גם האוכלוסייה המקומית גילתה התנגדות לדחיסת מספר רב של יהודים לטרנסניסטריה ואמנם במקומות רבים פרצה מגפת טיפוס הבהרות, עקב התנאים הסניטריים האיומים ששררו במחנות.

6.5.1986

שׁוֹאָה (מתוך ספרי "נתיבי שירה")

וְהָיְתָה הָאָרֶץ, תוהוּ וָבוהוּ,
וְחושֶׁךְ עַל פְּנֵי יוֹם.
שֶׁמֶשׁ, יָרֵחַ, לֹא עָצְרוּ, לֹא דַּמּוּ,
לֹא זָעָה, לֹא גָּעֲשָׁה – תְּהוֹם.

זָרְמוּ נְחָלִים, אֶל הַיָּם הָרוֹגֵעַ,
סוֹבֵב עוֹלָם עַל צִירוֹ.
רַעֲמָה הַשְּׁתִיקָה, אֵין אִישׁ שׁוֹמֵעַ,
- זַעֲקַת עוֹלָל וְשִׁבְרוֹ.

אֵם יַלְדָּה הַשּׂוֹחֵק, בְּרוּךְ תְּלַטֵּף,
בְּעוֹד אִישָׁהּ אֵישָׁם,
- יְפַלַּח לֵב הָאֵם וְיֶלֶד עָיֵף,
- בְּזַעַם יִשְׁפֹּךְ דָּמָם.

רַבִּים אֲסוֹנוֹת, מִבְּרִיאַת הַחֶלֶד;
מַבּוּל וְדַם מִלְחָמוֹת,
אַךְ שְׂרֵפַת נַעֲרָה, זָקֵן וָיֶלֶד,
- לֹא בָּרָא שָׂטָן תְּהוֹמוֹת.

יַעַבְרוּ הַיָּמִים, אוּלַי שְׁנוֹת אֶלֶף,
זוהַר דָּמָם יַאֲדִים,
- פְּנֵיהֶם שֶׁל רַבִּים, זָקֵן וָיֶלֶד,
בְּעוֹלָם חֵרֵשׁ מַדְהִים.

בְּגוּפֵינוּ דָּמָם, יִרְתַּח כְּקַלַּחַת,
יַסְעִיר דּוֹרוֹת רְדוּמִים.
לָעַד נִזְכּוֹר, כָּל אֶחָד וְכוּלָּם יַחַד,
- עַד אַחֲרִית הַיָּמִים.

12.4.1993

עַם נִבְחָר (מתוך ספרי "נתיבי שירה")

אַתָּה בָּחַרְתָּנוּ,
מִכָּל הָעַמִּים.
אָהַבְתָּ אוֹתָנוּ
אַהֲבַת בָּנִים.

אַתָּה יְצַרְתָּנוּ,
לְשֵׁם עוֹלָם,
- טֶרֶף נְתַתָּנוּ,
לְחַיּוֹת אָדָם.

הָיָה "אוֹר לַגּוֹיִים",
לְמַאֲכוֹלֶת אֵשׁ,
גְּדוֹלִים וּקְטַנִּים
בְּכִבְשָׁן לוֹחֵשׁ.

שָׁקְטוּ הַשָּׁמַיִם,
דָּמַם הָרָקִיעַ,
מַבַּט הָעֵינַיִם,
- לֹא שַׁעַר הִבְקִיעַ.

לֹא גָּעַשׁ זֶה הַיָּם,
לֹא חָדְרָה קֶרֶן אוֹר,
לְלִבּוֹ שֶׁל אָדָם,
בְּאֹפֶל הַשָּׁחוֹר.

דומיית נְשִׁיָּה,
בְּאָזְנֵי עֲרֵלִים,
רְעִמַּת הַשְּׁתִיקָה,
לֹא שָׁמַע אֱלוֹהִים.

6.10.1989

אֵשׁ בַּצַּמַּרְמֶרֶת (מתוך ספרי "נתיבי שירה")

יַעַר עָבוֹת, אַלְפֵי שָׁנִים,
זְקוּפִים, יְפֵי צַמֶּרֶת,
לֹא רוּחַ וָסַעַר לָהֶם יְכוֹלִים,
- עֲצֵי הָדָר וְתִפְאֶרֶת.

לַיִל אֶחָד, שָׁחוֹר וְאָפֵל,
בִּידֵי זָדוֹן וָרֶשַׁע,
- אֵשׁ נִשְׁתַּלְּחָה אֶל מוּל אֵל,
לְקוֹל זְעָקוֹת לְיֶשַׁע.

לַהֲבוֹת אֵשׁ, לְלֹא רַחֲמִים,
אָחֲזוּ בַּעֲצֵי הַיַּעַר,
קוֹלוֹת דְּאָבָה וְתַחֲנוּנִים,
לֹא פָּתְחוּ בַּשָּׁמַיִם שַׁעַר.

לָעוֹמְדִים מִנֶּגֶד, לֹא יִסָּלַח,
עֲנַן עָשָׁן, עִרְפֵּל מַבָּטָם,
מְעִי בְּקִרְבָּם לֹא הִתְהַפֵּךְ,
מוּל מַאֲכוֹלֶת הָאֵשׁ וְהַזַּעַם.

אֻכָּל הַיַּעַר, רוּחוֹת רְפָאִים,
בֵּינוֹת גִּזְעֵי הַשַּׁלֶּכֶת,
רַק פֹּה וָשָׁם, אוּדִים עֲשֵׁנִים,
רוּחַ בְּקִרְבָּם, עוֹד מוֹלֶכֶת.

נִעֲרוּ אֲפָרָם, מֵעֵינֵי פֶּחָמִים,
לָטְשׁוּ אוֹתָן לַשָּׁמַיִם.
- "אַתָּה בְּחַרְתָּנוּ מִכָּל הָעֵצִים"..
- "הֲנִשְׁמַע קוֹלֵנוּ עֲדַיִן?"...

11.11.1991

אֵלִי (מתוך ספרי "נתיבי שירה")

אֵלִי אֵלִי!
שֶׁלֹּא יַחֲזֹר לְעוֹלָם;
- הַכְּאֵב וְהַזַּעַם,
הַבְּכִי וְהָרֶשַׁע,
הַשְּׁכוֹל וְהַפֶּשַׁע,
- חֶטְאֵי הָאָדָם.

סיכום פרקי השואה:

בהיותי ילד כבן 10, עם פרוץ המלחמה, זכרוני ספג מה שספג. במשך השנים, הואיל ונושא השואה קרוב לליבי, חקרתי, למדתי והשלמתי את הידיעות - עד כמה שאפשר. על כל הקשור סביב ובקשר לשואה - אותה עברנו אני , משפחתי, חבריי, קרוביי, קהילתי ועיירתי ידיניץ.
במשפט אייכמן למשל, נודע לי - כי שארית הפליטה שנותרה אחרי פעולות ההשמדה היזומות והשיטתיות, שמטרתן הייתה אחת והיא חיסול הדרגתי, אינטנסיבי של המגורשים - כי תוכנן על ידי הגרמנים להשמיד טוטאלית את אלה שנותרו עדיין בחיים. למזלנו , הקדים הצבא האדום את בואו ושוחררנו במקום להישלח למשרפות. כזכור, עם פרוץ המלחמה, ביקשו הגרמנים מרומניה כי תמסור להם את כל היהודים ובעייתם תיפתר במסגרת הפתרון הבינלאומי שיוזמת גרמניה...
אנטונסקו סירב לבקשתם, הואיל והוא רצה בעצמו "להנות" מפעולות ההשמדה ולספק את היצרים האפלים והשפלים של העם והצבא הרומני: לשחרר קיטור אנטישמי שנצבר במשך דורות ולזכות באהדת העם הרומני, "בהיותו משיח גואל ומשחרר את אדמת בסרביה מהיהודים".

--" סבא, ספר לי סיפור אמיתי על השואה" - כך נכדתי שקד עוד ועוד פעם. כמו כן, אותה ילדה קטנה בשם יהב, שפנתה אלי כשעיפרון מחודד ומחברת פתוחה בידיה וביקשה ממני : "דוד, תכתוב לי על מקרה שקרה לך בשואה". תשובתי לה באה לידי ביטוי בספר זה, כשבסיומה כתבתי לה - "יהב, אני מעריך מאוד את התעניינותך בנושא השואה ומאחל לך, לחברייך ולכל ילדי ישראל, כי אף פעם ולעולם, לא יעז גוי להרים עליכם יד".
עבורם ועבור כל ילדי ישראל, שרוצים לדעת...
ירדתי למרתפי "היין המר" ודליתי את הסיפור האמיתי, העצוב.
חשבתי, כי אני חייב זאת לחבריי ולקרוביי - שנספו בשואה - צעירים ומלאי רצון חיים.
יהי ספר זה יד זיכרון לחיים שנקטפו באיבם - יהי זכרם ברוך.

23.2.1987

יוֹם הַדִּין (מתוך ספרי "נתיבי שירה")

פִּסְגַּת הַר גַּעַשׁ,
מוּל רְקִיעֵי שָׁמַיִם,
יִנְהַם, יִרְעַשׁ,
- בָּעִיר יְרוּשָׁלַיִם.

וּבָא יוֹם הַדִּין,
וַיִּקְרַע הַמַּסֶּכֶת,
מִפְּנֵי זֵד מַדְהִים,
דְּמוּת טֶרֶף סוֹרַחַת.

שְׁנוֹת חוֹשֶׁךְ וָאוֹר,
מוּל אָדָם וֶאֱלוֹהַ,
חוֹלֵף לוֹ הַדּוֹר,
יָדַע שׁוֹאָה – יָדוֹעַ.

לְכָל גֶּבֶר וְאַלִּים,
מְגוֹעַל יָדַיִם,
יָבוֹא יוֹם הַדִּין,
- בִּירוּשָׁלַיִם.

רָדוּם יְקוּמוֹ,
אֶת נַפְשׁוֹ לֹא יַרְגִּיעַ,
כִּי לָבָה לִבּוֹ,
בְּעוֹז תִּפְרוֹץ – תַּבְקִיעַ.

פֶּצַע, חַבּוּרָה,
אַךְ מָזוֹר לָהֶם אַיִן.
קוֹלוֹת דְאָבָה,
תְּצִלֶּינָה אָזְנַיִם.

"אָדָם – אַיֶּכָּה"?
- אַלְפֵי פִּיּוֹת חֲתוּמִים,
מִגֵּיא טְרֶבְּלִינְקָה,
יִזְעֲקוּ אילמים.

פרק - 25. השחרור ע"י הצבא הרוסי והשיבה הביתה.

כך התנהלו החיים בטרנסניסטריה עד שב-14.3.1944, נכנסו הגדודים הסדירים של הצבא האדום לאזורי הגירוש וקראו דרור לכל יהודי המחנות.
היה זה כחודש וחצי לפני הבר מצווה שלי. החיילים הרוסים והטנקים שלהם, נתקבלו בשמחה ובששון מצדנו ומצדם. עלינו על הטנקים והתחבקנו. אחרי מה שעברנו, חשנו בפגישה עם הצבא הרוסי הקלה והתרוממות רוח. סוף סוף ראינו חיילים במדים שלא מכים, שלא פורעים, אלא חביבים אלינו מאד וכי דמעות הגיל היו במקומן ואמיתיות. היה זה ערב פסח, והשחרור נתקשר עם יציאת מצרים - מעבדות לחרות. הדבר הראשון שעלה במוחנו - כמו אצל יתר שוכני המחנה - הוא השיבה הביתה - לבסרביה, לידיניץ - עיירתנו.
כאמור היה זה קרוב לבר מצווה שלי, אליה הכין אותי, זה מכבר, הרב ישעיהו אלקס ז"ל. כמו כל ילד חכיתי ליום הזה לעלות לתורה, להניח תפילין ולחגוג כדת וכדין בהתאם לאפשרויות.
הרוסים לא איבדו זמן, והחלו לגייס גברים לצבא הרוסי. אבי אמור היה להיות מגוייס, בהיותו אדם צעיר כבן 35. חרדה אחזה בנו. אמרנו לעצמנו - הנה שרדנו ביחד את השואה הנוראה, והנה עכשיו ייקחו

מאתנו את אבא. זוכר אני, איך פניתי לאבא בדמעות ואמרתי לו -"אבא, האם לא תהיה עמנו בבר המצווה שלי ?".
להיפרד מאבא אז, היה זו יכולה להיות בשבילנו שואה שניה. אמא עם התינוקת, זיסלה, אחי שמעון שהיה בן 9.5, לחזור הביתה בדרכי השואה דרכן הגענו הנה, היה זה יכול להיות ודאי אבדון מוחלט לכל המשפחה שלנו. ובכן החלטנו לפעול - ומהר... היה זה, כאמור, ערב פסח. וכמו שהיהודים יצאו ממצרים בחיפזון, כן אנחנו ארזנו מהר את החפצים הדלים - יחד עם הקרובים שלנו - ובבוקר השכם התחלנו לצעוד רגלי ולצאת את העיירה ורחובקה, בדרכים לא דרכים, שמנו פעמינו לעבר הדנייסטר.
"ואלה שמות בני ישראל שיצאו מטרנסניסטריה": אני, אבי, אמי, אחי שמעון ז"ל וזיסלה. דודי בנימין, (אח של אבא) אשתו לאה, הבן זנבל, הבת צירל (בתם ביילה ז"ל, נפטרה בטרנסניסטריה). דודתי דינה, הבנות רבקה ורחל (משה בנם נפטר בטרנסניסטריה). האסון לפני השחרור שקרה להם, היה אי שובו של בנימין בעלה של דינה. כאמור זמן קצר לפני השחרור, יצא עם חייט לכפרים לבצע אי אלו עבודות ולא שבו. חכינו להם אך הם נעלמו.
עד מהרה, החלו לצאת שיירות בצעדה לעבר הדנייסטר. צעדה רגלית מעיר לעיר ומכפר לכפר, כשאנו נעזרים בטרמפים של הצבא הרוסי. לעצור טרמפ היה צריך לא יותר מאשר בקבוק וודקה. הנפת היד עם בקבוק הוודקה, עצר הנהג הרוסי ונשאר לנו רק להתפלל להגיע בשלום, אחרי לגימת בקבוק הוודקה.
בדרך חזרה, בצדי הדרכים, היו פזורים קברי אחים, חצאי קברים ואף שרידי גופות של קדושי השואה.
רוב הדרך עשינו, כאמור, רגלי - תוך נדידה מעיירה הרוסה אחת לשניה.
מקרה נורא קרה לנו בדרך חזרה. אני ואבא היינו בדרך כלל מתקדמים בשיירת החוזרים. היינו מגיעים למקום ומתמקמים תחת קורת גג. אבי היה משאיר אותי עם החבילות והיה הולך לקראת אמא, שהלכה עם אחי שמעון והתינוקת. ההתקדמות הייתה בדרך כלל יחד עם שיירת השבים, שהלכו כולם לאותו כיוון - הדנייסטר. הנוהג הזה, עבד בדרך כלל ותמיד לעת ערב היינו ביחד - כל המשפחה - במקום בו התמקמנו.
יום אחד הגענו לימפולה. כתמיד אבי השאיר אותי והלך לקראת אמא ואולם הפעם הוא לא פגש אותה. הוא חזר אלי לבד ואמר כי הלך כברת דרך ארוכה בדרך השיירה, שאל אנשים ולא מצא אותה. חרדה נוראה אחזה בנו. אני לא הפסקתי לבכות ואבי התרוצץ בין המוני אנשים שהגיעו בשיירת השיבה, שאל, חקר ואולם לא העלה דבר. עברנו הרבה זוועות בשואה, ואולם הפעם ירדה עלינו תחושת אסון, שחס וחלילה קרה. אבא חזר אלי ושנינו ישבנו ובכינו כל הלילה.
למחרת היום, אבא שוב יצא לדרך אותה עברנו. אני נשארתי במקום בציפייה דרוכה ובתקווה... אני יושב ומחכה והוא בדרך מהלך כסהרורי, שואל ודורש כל מי שאפשר. לקראת ערב, ביום השני, בהיותו מיואש ושבור, תוך הרגשת אשמה כבדה - למה השארנו אותה לבד ולא הלכנו יחד ?
הנה הערב יורד ומישהו מהשיירה אומר לו, כי ראה אישה עם שני ילדים במרחק מסוים. ניצוץ של תקווה נדלק. אבי רץ בכל כוחו בדרך למקום שאימי נראתה, לפי התיאור שקיבל. בסוף שיירת הערב של אותו יום, כשכולם עמדו להתמקם ללינת לילה, הוא ראה מרחוק אישה משרכת דרכה בשארית כוחותיה. בודדה כמעט, מנותקת משיירת ההולכים. הייתה זאת אימי עם הילדים - שמעון לצידה וזיסלה בזרועותיה. אם יש נסים בעולם, הרי זה אחד מהם.
היה זה מרחק לא קטן ממקום חנייתנו, בו אני נשארתי לבד, דואג ובוכה. אבי תפס טרמפ והביא אותם למקום חנייתנו. היה זה אחד הרגעים הגדולים בחיי לראות את אמא עם שמעון וזיסלה עמנו. זאת לאחר כל המחשבות הנוראות ביותר שהתרוצצו במוחי, מאז אבדה לנו. נפלנו איש על צוואר רעהו, התחבקנו ובכינו כולנו, רק זיסלה לא הבינה למה אנחנו בוכים...
סיפורה של אמא על ההשתלשלות שגרמה למקרה הנורא: - אמא התקדמה כתמיד עם אנשי השיירה, כי בדרך כלל כולם הלכו באותו כיוון - לעבר הדנייסטר. אמא משום מה טעתה ופנתה לדרך אחרת, שגם בה הלכו אנשים, אבל לא בדרך שאבא ואנו הלכנו. הערב ירד התחיל להחשיך ולפתע מצאה עצמה לבדה בפרשת דרכים. במרחק לא רב, ראתה אי אלו בתים של איכרים אוקראינים. היא החליטה לגשת לאחד הבתים ולבקש ללון את הלילה עם הילדים ולמחרת תמשיך את הדרך לימפולה - אליה היינו אמורים כולנו להגיע (עיר על שפת הדנייסטר). אמא התדפקה על דלת אחד הבתים תוך פחד, ביודעה את היחס של הגויים אלינו ואת אכזריותם. בלית ברירה פנתה לגויה, שפתחה לה את הדלת, סיפרה לה שטעתה בדרך לימפולה, ומבקשת ללון עם הילדים אצלה.
למרבה המזל והפלא, נתקלה ביחס אוהד מצד הגויה. היא הכניסה אותה לביתה, נתנה להם לאכול והתייחסה אליהם יפה מאוד. למחרת בבוקר ציידה אותם במעט אוכל ומים. אימי הודתה לה מכל הלב ויצאה לדרך. היא מחזיקה את התינוקת בידיה ושמעון אוחז בידה.

פתאום עובר שייגעץ (צעיר אוקראיני) רכוב על סוס, רואה את אימי עם הילדים. אימי עוצרת אותו ומבקשת כי יראה לה את הדרך לימפולה. השייגעץ מראה לה כיוון הליכה, והיא מודה לו וממשיכה ללכת בדרך שוממה. אין שיירת שבים יהודיים, היא מגיעה לפרשת דרכים. אימי מתלבטת לאן לפנות, ולבסוף מחליטה לפנות בדרך ימינה. אחי שמעון נעצר ומתחיל לבכות ודורש מאמא לפנות שמאלה - ועומד על כך. אימי, למרות שלא נראתה לה הדרך שמאלה היא נענית לדרישתו ופונה שמאלה. הם הולכים כברת דרך והנה רואים מרחוק אנשים רבים צועדים באותה דרך. הסתבר כי זו הדרך הנכונה והם הצטרפו לשיירה בדרך לימפולה.

בדרך השיירה לימפולה, התרוצץ אבא בבהלה וחקר את מי שהיה יכול. לפתע הבחין מרחוק באשה עם ילדים, משרכת דרכה בקושי - זו הייתה אמא, עם הילדים. המפגש היה מרגש מאד, ובייחוד כשהגיעו למקום בו אני חיכיתי בכיליון עיניים וקיוויתי שזה ייגמר בטוב. הייתה הקלה ושמחה גדולה לחה מדמעות. מאז המשכנו כבר ביחד, צמודים אחד לשני את הדרך הבייתה.

אחרי טלטולים רבים ונדודים בדרכים, רגלי ובטרמפים, הגענו לפאתי העיירה ידיניץ. הייתה זאת פעם ראשונה שראיתי את עיירתי מרחוק, כי הרי כשגורשנו מהעיירה אני לא העז להסתכל אחורה לעיירה הננטשת. במתח רב נכנסנו לעיירה ידיניץ. העיירה הייתה הרוסה, בתים פרוצים, חורבן על כל צעד ושעל. פליטים בודדים, חלקי משפחות שבורות, שבים לעיירה השדודה. פה ושם פגשנו יהודים שבים, אנשים שבורים ורצוצים מתלאות הגירוש, שאבדו את יקיריהם בדרכי הגירוש ובמחנות.

עם כניסתנו לעיירה, פנינו מיד לרחוב בו עמד ביתנו. אני רצתי קדימה ישר לבית הפרוץ, והדבר הראשון שחיפשתי, היה המטמון שהחבאנו באדמה, ואשר קיווינו כל ימי הגרוש שאם נחזור נמצא אותו עם כל דברי הערך שהוטמנו בו. לאכזבתנו מצאנו בור ריק, בית פרוץ בלי חלונות ודלתות, שדוד לגמרי.

כמו יתר השבים, התחלנו לחפש בית עזוב אחר, במצב סביר, בו נוכל להתמקם. מצאנו את הבית של משפחת שפירא, והתמקמנו בו. היו בו שני חדרים ומטבח, חצר קטנה ומרתף. (חווה בת משפחת שפירא חברת קיבוץ יגור עד היום, זוכר אני, כשהיא עזבה את העיירה עוד לפני המלחמה, ועלתה לארץ במסגרת תנועת גורדוניה.) בבית שפירא, בו התמקמנו, ביצע אבי תיקונים בידיו המאומנות בכל דבר. הגויים הסתכלו עלינו ברגשות מעורבים, בשנאה ובפחד שמא תבוא הנקמה על כל מה שהם עוללו לנו - בחושבם אז כי הפתרון הסופי ליהודים הגיע, כפי שהרומנים הפיצו אז.

שרידי היהודים התמקמו בעיירה, הקימו קהילה מאורגנת, פחות או יותר: שירותי דת, בית כנסת וכל זה תוך הרגשה חופשית לחזור אל עצמנו עד כמה שאפשר.

אבי עם דודי בנימין ועוד פחח בשם צליק, החלו לעבוד אצל הרשות המקומית (ריי קום חוז), שפירושו משק אזורי קומוניסטי. הם היו זקוקים לבעלי מלאכה מקצועיים. אבי ואחיו בנימין, במקצועם הוכיחו את עצמם - כתמיד - ביודעם אף "לקנות" את לב הממונים עליהם. אחרי זמן מה, אבי ודודי עברו לעבוד עבור חיל משמר הגבול, בעוד צליק נשאר לעבוד בריי קום חוז.

אני רוצה להתעכב מעט על דמותו של צליק.

צליק היה נשוי לאישה מאד נאה והיו לו שני ילדים - בן ובת מאד מוצלחים - כל זה, לפי זכרוני, לפני המלחמה. צליק זה היה "פרפר" מאז ומתמיד ורודף שמלות. בעוד שאבי הפך עולמות להקריב עצמו בכל כוחו למען המשפחה שלנו - חמק מכל מלכודת - והיו כאלה המון ניסיונות לקחתו לעבודות במקומות רחוקים, ולהפרידו מהמשפחה - הרי שצליק זה, "שמח" להזדמנות להילקח ממשפחתו, ולהיות אי שם "פרפר חופשי". ואומנם לא היה צריך הרבה להתאמץ, "בעזרת הרומנים" הוא הופרד ממשפחתו, שרד את השואה בעוד משפחתו המפוארת - בלי בעל משפחה - הושמדה בשואה. צליק חזר לבד לידיניץ אחרי השואה, התחתן עם שרידת שואה צעירה ונולד להם ילד. את הילד שהפריע לו במעלליו, הוא האכיל גרעיני חמניות, בתקווה כי "ישחרר אותו" והוא שוב יוכל להתפרפר. הילד שנותר בחיים, נמכר ע"י צליק...

אבי ודודי החלו לעבוד, כאמור, בשרות חיל משמר הגבול (פוגרניצניקי), יש לדעת כי המשטר הסובייטי כבר לא היה זר לנו, עלום ומסתורי. הרי ב-1940 חיינו בו והשכלנו להכיר את אופי השלטון. למדנו שצריך להיות ממושמעים, לא להרגיז את המשטר, להיות אזרחים נאמנים, לא רק להיות אלא גם להוכיח זאת בכל מיני הזדמנויות.

מהר מאד אבי ודודי קשרו קשרי ידידות עם קציני הצבא של החיל, ובייחוד עם המפקד שלהם בעיירה - בשם קפיטן חסנשין. חסנשין זה, היה אדם מאד נחמד. בין משפחותינו למשפחתו (הייתה לו אישה וילד), נקשרו קשרי ידידות עמוקים. "דאגנו" מידי פעם לערוך נשפיות בית - וצ'רינקי (ברוסית), עם הרבה אוכל והרבה וודקה. המצב הכלכלי שלנו היה סביר בהחלט. אני הלכתי לבית הספר, לכתה ד', ברחוב הדואר (הפוטשטובה).

בהיותי חוזר בתשובה, עוד מורחובקה, אחרי בר המצווה שלי, הייתה לי בעיה של שמירת מצוות, ובייחוד הכתיבה בשבת בבית הספר. הרוסים מטבעם לא ראו בעין יפה, בלשון המעטה, את מנהגי הדת, והקשו על העוסקים בהם. שמירת מצוות היתה צריכה להיות בהסתר ובהיחבא. למשל בפסח היה זה מגונה להראות אוכל מצות וכן יתר מנהגי דת. לי הייתה בעיה בעניין זה. הייתי קם מוקדם מאד בבוקר, רץ לבית הכנסת - שהיה לא קרוב לביתנו - מתפלל ושב מהר הביתה, על מנת להגיע בזמן לבית הספר. אסור היה לאף אחד לדעת או להרגיש, כי אני שומר מצוות. הדבר היה מגונה לא רק אצל מורי בית הספר והתלמידים, אלא גם אצל חברי התלמידים היהודיים. בעיה קשה במיוחד הייתה הלמידה בשבת. אני איני יודע איך, אבל במאמץ עילאי הצלחתי לא לכתוב בשבתות בבית הספר. הדת הייתה מגונה בכל דרך.
את מחצית 1944-1945, העברנו בידיניץ. סיימתי את כתה ד' ועליתי לכתה ה'. אפשר היה להמשיך ולחיות בידיניץ אחרי שהתאקלמנו במשטר הסובייטי, אבל...

פרק - 26. עזיבת ידיניץ

הואיל והרוסים אפשרו ליהודים - "אזרחי רומניה" מלפני המלחמה - לשוב לשטחה של רומניה, התחילה תנועת יהודים לנוע לעבר העיר צ'רנוביץ, ושם "סודרו ניירות" למעבר לרומניה. כאמור, למרות שהמצב הכלכלי בידיניץ היה סביר, החליט אבי בתעוזתו ושאפתנותו הטבעית, לעזוב את ידיניץ, ולעבור לצ'רנוביץ בדרך לרומניה. לעזוב את ידיניץ זה לא היה פשוט, מבחינת החוקים הסובייטיים. בשביל לעבור לעיר אחרת, היה צריך רשיון מיוחד " קומנדירובקה", בו נאמר כי האדם שוחרר ממקום עבודתו על פי חוק. כמו כן, אישור מבית הספר בו למדתי. יחסינו הטובים והמצוינים עם קפיטן חסנשין, מהיחידה הצבאית של משמר הגבול, עזרו לנו מאד. קפיטן חסנשין העניק לאבי את הרשיון המקווה והחשוב, שבלעדיו אין לעבור לעיר אחרת.
ארזנו את החפצים, ובוקר אחד מוקדם מאד יצאנו לדרך בסוף רחוב הדואר (הפוטשטובה), על מנת לתפוס טרמפ לצ'רנוביץ. למרות הרשיון שהיה לנו, נזהרנו מאד והתכוננו למסע בחשאיות מרבית - אפילו מהיהודים. רק הקרובים ביותר לנו ידעו על צעדנו. למרות החשאיות, והרשיון שהיה בידנו, בעמדנו בבוקר מוקדם ביציאה מן העיירה, הבחינו בנו אנשי האנ-קה-וה-דה, ולקחו את אבי למעצר. פחד וחרדה ירדו עלינו, בהכירנו את ההתנהלות השלטונית הסובייטית. מניסיוננו הם היו מסוגלים לשלח את אבא ולהגלותו אפילו לסיביר, וזאת בלי משפט ומבלי להודיע לאף אחד - אפילו לא למשפחה.
מחשבות עצובות ונוגות שטפו את מוחנו. למזלנו, הרשיון בו צויד אבי מקפיטן חסנשין פעל ואבי שוחרר אחרי מספר שעות של מריטת עצבים. אם לפני המעצר עוד רצתי לקרובים ולחברים להיפרד, הרי שאחרי שחרור אבי אצה לנו הדרך והשתדלנו להסתלק מהר ככל האפשר מהעיירה.
לפני המעצר הספקתי לקפוץ לדודי בנימין, אשתו לאה, בנם זנבל ובתם צירל - ולהיפרד מהם. אודיה השדכנית, ידידתנו משכבר הימים, שחזרה מהמחנות לבדה, איבדה את כל משפחתה, אודיה זאת הופיעה פתאום בריצה על מנת להיפרד מאתנו.
הגענו לצ'רנוביץ והתמקמנו בדירה עלובה יחד עם משפחת קליגמן. שמחתי מאד לפגוש את חברי מילדות, דוידקה קליגמן. עם דוידקה הייתי יוצא לעיר הגדולה והלא מוכרת לי. דוידקה, שהיה שובב גדול, לקח אותי לכל מיני מקומות בעיר, שמוכרים לו, כי הרי הוא היה יותר "ותיק" ממני בעיר הגדולה. לפי הצעתו - במקום לעלות על הטרנבאי (רכבת חשמלית), ניתלנו מבחוץ - כפי שהיה נהוג. לצערי באה חשמלית אחרת מולנו, והואיל והמרווח בין המסילות של שתי החשמליות - היה קטן והיות וגם על החשמלית שבאה מולנו, אנשים גם נתלו ונאחזו בידיות החיצוניות - בהיפגש שתי החשמליות "נשתפשפנו" ואני נפלתי ונפצעתי. דוידקה לקח אותי לבית חולים, ושם שכבתי כחודש.
כאמור, שבה דודתי דינה עם שתי בנותיה רבקה ורחל לידיניץ, בנם משה ז"ל נפטר בטרנסניסטריה, בעלה בנימין ז"ל, כאמור, יצא לכפר - זמן קצר לפני השחרור ולא שב. מרוב צער, נפטרה דינה והשאירה את שתי הבנות יתומות. החלטנו אחרי מותה, כי רחל הקטנה תצטרף למשפחתנו והגדולה רבקה למשפחת דודי בנימין (אח של אבא).
עם עזיבתנו את ידיניץ, לקחנו עמנו כמובן את רחל, בהגיענו לצ'רנוביץ, התעוררו מחשבות וגעגועים לאחות הגדולה, רבקה, שנשארה בידיניץ. "מי יודע אם פרדה זו לא תהיה לתמיד"?

בעוד אבי מטפל בסידור ניירת המעבר לרומניה, הזעקנו בדחיפות את רבקה לצ'רנוביץ. השמחה הייתה גדולה, כי נמנע מחדל גדול אילולא נקטנו בצעד זה.
הואיל וחששנו כי משפחה עם חמישה ילדים תעורר שאלות ודרישות במעבר הגבול לרומניה, מצא אבי משפחה בשם קולסקי, אנשים מיוחדים ונחמדים אשר הסכימו לצרף לניירת שלהם את שתי הבנות "כבנותיהם" - תוך הסתכנות גדולה - ולהעבירן את הגבול לרומניה. הגענו לגבול המעבר עם כל הניירות "המתאימים". אחרי ביקורת קפדנית ותחקירים עברנו את הגבול, וכן עשתה גם משפחת קולסקי. בהגיענו לרומניה, שבו אלינו שתי הבנות רבקה ורחל - תוך הבעת תודה מקרב לב לאנשים הטובים - משפחת קולסקי.

פרק - 27. הפרידה מההורים.

בעיירת הגבול הראשונה שהגענו אליה בעוברנו את הגבול לרומניה - איני זוכר את שמה - התמקמנו עם עוד הרבה פליטים יהודיים, שהגיעו מצ'רנוביץ לרומניה של אחרי המלחמה, היו תנועות ציוניות כמו גורדוניה, אגודת ישראל, דרור הבונים, השומר הצעיר ועוד. זמן קצר אחרי הגעתנו - פנה אלינו אדם צעיר והציע לאבי כי ישלח אותי באמצעותו לבית יתומים ומשם אני אוכל לעלות לארץ יותר מהר. זאת לדעת, כי בשנים 1945-1946 האנגלים הגבילו מאוד את עלית היהודים לארץ והיא התנהלה באופן בלתי לגאלי. הסיכויים שכולנו נוכל לעלות לארץ בקרוב - היו קלושים למדי. מידי פעם ארגנה התנועה הציונית קבוצות יהודים, אשר כללו חברים מכל התנועות הציוניות ברומניה. הסיכוי להיכלל באחת הקבוצות לעליה היה די קלוש. האדם שפנה אלינו היה נציג של תנועת גורדוניה. למרות שהצעתו הרתיעה את הורי, לי היא דווקא קסמה. הורי ראו כי אני נוטה ולמעשה מסכים לעשות את הצעד הזה - הסכימו גם הם להצעתו. הורי ארזו לי מעט חפצים, ציידו אותי במעט כסף והנה הגיע היום בו עלי להיפרד מאבא, אמא, שמעון וזיסלה. בהתקרב שעת הפרידה קבלתי פרפורים בבטן וכמעט התחרטתי ואולם השכנוע של האיש, שהיה אדם כריזמתי והסיכוי לעלות לארץ ישראל מהר... - קסם לי. זוכר אני שהגיעה משאית עליה היו עוד הרבה ילדים. נפרדתי מהאהובים שלי, עליתי למשאית הפתוחה והיא החלה לנוע. אני מסתכל לאחור לראות עוד קצת את הורי ואחי ההולכים ומתרחקים ממני...
בהעלמם מעיניי, החלו הגעגועים לכרסם בי באופן שלא חשתי מימיי ובודאי לא תיארתי לעצמי הרגשה קשה כזאת בה אני נתון. הורי נעלמו מעיניי ומצאתי עצמי בין ילדים - חלקם בליווי הוריהם - ואני לבד... בודד, גלמוד, עצוב, מתגעגע והן - הדמעות - פרצו כל סכר והחלו לנבוע כמו ממעיין...
התחרטתי על צעדיי אבל היה כבר מאוחר. המשכתי בנסיעה עם קבוצת הילדים. מדריך הקבוצה הבחין בי ובמצוקותיי וניסה לנחם אותי ולהבטיח לי, כי במהרה אסע לארץ ישראל וגם הורי יגיעו לארץ אחרי. תמונתו הפסטורלית קסמה לי והרגיעה אותי מעט. בין הנוסעים הייתה אישה שנסעה עם ילדתה ושמה יונה - בת יחידה. האישה הבחינה במצוקותיי האישיות והחלה לקחת אותי "תחת חסותה". ניחומיה ומילות העידוד שלה עזרו לי מעט להחזיק מעמד. הגענו לעיר בקאו, לבית יתומים. הייתי אז בן 15. למרות התנאים והדאגה שדאגו לנו המדריכים ובייחוד המדריך ישראל, הגעגועים כרסמו בי ללא הפסק והדמעות לא פסקו...
מצאתי את עצמי בין כל כך הרבה ילדים, כולם מחכים לעלות לארץ וידענו כי העלייה מוגבלת ומספר מצומצם יכול לעלות לארץ מידי פעם. בצר לי, הייתי פונה מידי פעם למדריך ישראל, שיגיד לי מתי כבר אוכל לעלות לארץ ישראל. עלי להדגיש, כי יחסו אלי היה חם, אדיב, חביב ומתחשב. הוא ראה כי איני מוצא את מקומי בין הילדים בבית היתומים.
ברומניה היו קבוצות הכשרה של חלוצים, אשר חיו בקומונות כמו בקיבוץ ואף במשטר הרבה יותר חמור, מבחינה חברתית. לתנועת גורדוניה, אליה השתייכתי, הייתה בעיר בקאו קבוצת הכשרה כזאת, אשר מוקמה בחווה חקלאית קיימת, אשר נרכשה כנראה ע"י תנועת גורדוניה. בקומונה חיו בחורים ובחורות בגילאי עשרים ושלושים מכל רחבי רומניה. הם עבדו בחקלאות, ברפת ועוד - בהדרכת אגרונום יהודי מקצועי אשר לפי הודאתו לא היה ציוני. בקומונה הושם הדגש על הכנה חלוצית אידיאולוגית ציונית מחמירה, לקראת עלייה לארץ ישראל. הדגש על שוויון בין החברים הושם בחומרה יתרה. היה מקרה שאחת הבחורות קבלה עוגה "קונק" (ברומנית). הבחורה לא התחלקה עם כולם בעוגה ולכן סולקה מהקומונה - ללא עוררין.
אדם בשם קורט, היה ממונה על קומונות ההכשרה של גורדוניה ברומניה. ישראל המדריך מבית היתומים, אשר כאמור הבחין במצוקותיי במקום זה, החליט להעביר אותי בלבד לקומונה אשר בבקאו - למרות גילי הצעיר. נאמר לי כי משם אוכל לעלות לארץ יותר מהר, כפי שאני שואף. יום אחד הגיע בחור צעיר

מפעילי גורדוניה, בחור נחמד ולבבי מאד. הבחור לקח אותי לקומונה בבקאו. בדרך לקומונה נתן לי הסבר על מנהגי הקומונה, בתוספת הרבה ציונות לשמה. הוא אמר לי, כי ברכת השלום והסיסמה של חברי גורדוניה, היא "חזק והגשם".
הגעתי לקומונה, היה זה מקום יפה, טבול בעצי פרי וגנים ומטופח. חברי הקומונה קבלו אותי מאוד יפה והתייחסו אלי כאל ילד טיפוחין, פינקו אותי בכל דרך. בעוד חברי הקומונה אכלו אוכל די פשוט, לי היו מכינים חביתה ואוכל מיוחד, אשר לא ניתן בדרך כלל לחברי הקומונה. החברים השתדלו מאד להנעים לי את הזמן. כנראה, שישראל המדריך עדכן אותם במי מדובר - בילד יוצא שואה וכו'. הם דאגו שלא "אחשוב" הרבה. היו לוקחים אותי לסרטים, לערבי בידור שהיו בקומונה - הווי של להט ציוני ושאיפה לעלות לארץ ולהגשים את מה שאמר א. ד. גורדון (על שמו נקראת התנועה גורדוניה). "קדימה להגשמה!" היה זה אחד השירים שהחלוצים שרו.
עיסוקי בקומונה היה עזרה לעגלון בשם הרשקו. הייתה לו עגלה עם שני סוסים, עמה היה יוצא לעיר ומביא הספקה. הרשקו זה, היה בחור מאד חביב אלי. בכל הנסיעות שלנו היה "מרביץ בי" ציונות ואני קלטתי את המסר.
זוכר אני מקרה מיוחד עם הרשקו: יצאנו העירה ולי היה מעט כסף, שהורי ציידו אותי בזמנו. ברצותי להביע את תודתי והערכתי לו, על היחס שלו אלי- הצעתי לו כי נרד ונקנה איזה משקה קר ועוגה בכספי. הוא סירב בתוקף ולא מפני שרצה לחסוך לי כסף, אלא מפחד שמא יוודע הדבר בקומונה, שהוא כביכול ניצל אותי בניגוד להווי, מנהגי וחוקי הקומונה, לשמור על אחווה ושוויון מירבי - מוגזם לדעתי.
אחרי זמן מצאו לי תפקיד חדש והוא רועה פרות. הייתי יוצא כל יום עם פרה אחת ושתי עגלות, האחת של הפרה והשניה עגלה של פרה אחרת. מעבר לקומונה, לא הרחק ממנה, היה שדה אחו גדול ונהר חוצה אותו. כל יום בבוקר הייתי יוצא עם הפרות לאחו, שם רעו עדריהם גם שקוצים (גויים). הייתי שוכב על הדשא, הפרות רועות באחו, ואני עוסק "במחשבת ישראל"...
חשבתי על ההורים, האח והאחות והגעגועים עשו את שלהם... יום אחד בהיותי עסוק בהרהורי, קרה והעגלה - זו שלא הייתה של הפרה - נעלמה לי מהעין ואבדה. הדבר מאד חרה לי, חזרתי לקומונה עם הפרה והעגלה היחידה, וחששתי מתגובת האגרונום - אדם טוב לב, אבל חמור סבר. למזלי גילו כולם התחשבות בי. למחרת מיוזמתי, יצאתי לסביבה הכפרית הקרובה, אל בתי האיכרים, וברומנית הרצוצה שלי שאלתי האם לא מצאו באחו עגלה שאבדה לי.
הורי, אחרי שנפרדנו צורפו לקומונה של "אגודת ישראל" בבוקרשט, וחיכו לתורם לעלות ארצה. יום אחד הגיע אבי במפתיע לבקר אותי בקומונה בבקאו. בראותי אותו, נפלתי לזרועותיו ומעיין הדמעות לא ידע גבול... במפגש הזה, החלטתי לשוב להורי ואולם חברי הקומונה ובייחוד האגרונום (את שמו איני זוכר), דיברו על ליבנו באומרם כי בקרוב מאד אוכל לעלות לארץ ישראל - דבר שקסם לי מאד וגרם לי להתגבר על געגועי העזים. בכאב וצער רב, נפרדתי מאבא, שבא אלי עם עוד קרוב משפחה בשם מרדכי וולך - אדם חביב ומשכיל מעיירתנו ידיניץ. אחרי זמן לא רב, הגיע זמן הרכבת רשימה מצומצמת של המועמדים לעליה לארץ. מבין חברי הקומונה, כל אחד נלחם על מקומו להיכלל ברשימת העולים. אותי הכניסו לרשימה. הקסם לעלות לארץ, היקהה מעט את געגועי ושיפר את מצב רוחי.

פרק - 28. העלייה לארץ ישראל.

יום אחד, בהתחלת חודש יולי 1946, הגיעו לקומונה כמה עגלות, אני עליתי לעגלה של ידידי ורעי הרשקו העגלון ונסענו - אחרי פרידה נרגשת מאד מחברי הקומונה הנותרים - לתחנת הרכבת בבקאו. הרשקו העגלון, שלא נכלל ברשימת העולים, נפרד ממני בדמעות. מבקאו נסענו לבוקרשט, ושם חיכתה לי הפתעה מרגשת. אבא חיכה לי במקום החנייה. ושוב התעוררו בי הגעגועים למשפחתי שנשארת עדיין ברומניה, ומי יודע מתי אראה אותם?
בבוקרשט פגשתי ילדים מבית היתומים, וביניהם את הילדה יונה עם אמה - זו ש"אימצה אותי" כזכור, בזמן הראשון שנפרדתי מהורי. מבוקרשט נסענו ברכבת ליגוסלביה, כשבראש קבוצת העולים מגורדוניה - בגל עליה זה - היה דוד טננבאום ז"ל. אדם חריף מוח, בעל כושר מנהיגות מופלא. הגענו לזגרב שבקרואטיה, ומשם לנמל קטן בשם בקאר. דוד טננבאום, ידע להפיח בנו רוח מרוממת ציונית ומלהיבה. בדרכינו ברכבת ליגוסלביה, חיבר שיר באידיש המביא לידי ביטוי את השעה הגדולה שכולם חשו - העלייה לארץ ישראל.
והרי השיר שחיבר; -
אונזער ליד.

אונזער ליד איז פיל מיט טרויער,
טרייסט איז אונזער אונטערגאנג.
חוטש דער סוינע שטייטביים טויער,
שטורעמט יוגנט מיט געזאנג.

פזמון;
יונג איז יעדער, יעדער, יעדער ווער אס וויל נאר,
יארן אבן קיין בעדייט.
אלטע קענען, קענען, קענען זיין נאך קינדער,
פין דער נייער פרייער צייט.

מיר געדענקען אלע סונעם,
מיר דערמאנען אלע פיינט.
אייביק וולען מיר פארבינדן,
אונזער נעכטן מיט דם איינט.

פזמון;...

תרגום חופשי של השיר;
שירינו מלא עצב,
הווייתנו תוגה,
למרות שהשונא עומד בשער,
זורם הנוער בשירה.

צעיר הוא כל אחד - מי שרוצה,
לשנים אין משמעות,
זקנים יכולים להיות ילדים,
בתקופה חדשה ובחרות.

אנו זוכרים את כל השונאים,
אנו מזכירים את כל האויבים,
אנו נקשר לעולם,
את האתמול עם ההיום.

לאוניית המעפילים "הגנה", עלינו בתחילת יולי 1946. עם העלייה לאונייה, קבל כל אחד בקבוק מים. היה זה לפנות ערב, ואנשים מילאו כל פינה על האנייה. יש כאלה שהעדיפו לרדת לבטן האונייה, או שירדו לשם בלית ברירה. אני התמקמתי על הסיפון. עד מהרה הורגש מחסור חמור במים. בחבילות הקטנות שחילקו לנו, היה קקאו, סוכר ועוד כמה דברים. בצר לי מאד, עקב הצימאון, ניסינו אני וחברי להמתיק מי ים בעזרת הסוכר, שהיה לנו בחבילות. כמובן שלא הצלחנו.
זוכר אני, יום אחד הייתי נורא צמא, וידעתי שבגשר האונייה יש מקום ששם מרכזים את החולים ושם יש מים. קמתי כמו שיכור מרוב חולשה וצימאון, והתחלתי לצעוד ולהידחף בין המוני אנשים כמוני, שחיפשו מים. לא הצלחתי להגיע לשם ולקבל מעט מים. הרגשת הצימאון הגדולה, הזכירה לי את הגירושים בדרכי טרנסניסטריה ללא מים.
כעשרה ימים שטנו באונייה הישנה, ובהתקרבנו לחופי הארץ, סגרו עלינו כמה אוניות מלחמה בריטיות. מפקד האונייה שלנו, החליט להיבלע בין המוני העולים, ובמקומו הועלה אדם מהשורה מבין העולים. אוניית מלחמה בריטית התקרבה לאנייתנו וחיילים בריטיים ניסו ואף הצליחו לעלות על האנייה. נוצר עימות בין העולים לבין החיילים הבריטיים.
בהגיענו למים הטריטוריאליים של הארץ, קרתה תקלה - מים בכמויות גדולות חדרו לבטן האנייה, שם שכבו באפלה, על גבי דרגשי עץ צרים, נשים וילדים. כשהסכנה גברה, העלו את האנשים מבטן האנייה

לסיפון. מצב זה יצר אי יציבות לאנייה, כשהאנייה סטתה ימינה, ציוו על האנשים לעבור לצד שמאל של הסיפון וחוזר חלילה. כשהסכנה גברה, העלו את כולנו על שתי אניות מלחמה בריטיות.
באוניות אלה נכנסנו לנמל חיפה אותה ראינו נשקפת מהר הכרמל, שולחת את אורותיה לקראתנו. אורות אלה המשכנו לראות גם בשבועיים הבאים, עד אשר החליטו להעביר אותנו למחנה המעצר בעתלית.
עייפים, תשושים, רעבים וצמאים ירדנו מהאניות לאוטובוסים שהסיעו אותנו לעתלית. הדריכה הראשונה על אדמת ארץ ישראל, הייתה מרגשת בחרדת קודש. סוף סוף אנו דורכים על אדמת הארץ עליה חלמנו.

ארץ חלום - שיר מספרי "נתיבי שירה" מ- 6.7.1987

6.7.1987

אֶרֶץ חֲלוֹם (מתוך ספרי "נתיבי שירה")

פְּגַשְׁתִּיךְ רִאשׁוֹנָה,
בְּיוֹם קַיִץ בָּהִיר,
שִׂמְלָתֵךְ הַלְּבָנָה,
אֶת לִבִּי מַה הִסְעִיר.

וְהַיּוֹם – הוֹ הַיּוֹם,
כַּחֲלוֹף הַשָּׁנִים,
וַיִּקַר גַּם הַחוֹם,
וְקָמְלוּ הַשְּׁבִילִים.

כִּי גוּפֵךְ הַלּוֹהֵט,
דְּיוּנוֹת חוֹל פְּרוּסוֹת,
אֶל מוּל גַּל יָם שׁוֹעֵט,
- מַה הִלְהִיב דִּמְיוֹנוֹת.

עִם פָּנִים, אֶל מוּל יָם,
אֶעֱמוֹד, כְּחוֹם יוֹם,
וְאֶשְׁאַל, אֶתַּמֵּם,
- אִם הָיָה זֶה חֲלוֹם.

חֵן פְּרוּעַת שֵׂעָר,
פַּרְדְּסֵי הַזָּהָב,
כִּי אָבוֹא בְּשַׁעַר,
הָאָרֶץ כה אוֹהֵב.

וְעוֹנֶה לִי הַיָּם,
הַזּוֹעֵף, הַגּוֹעֵשׁ,
וְשׁוֹלֵחַ גַּל חַם,
- מְלַטֵּף וְלוֹחֵשׁ.

הַכַּרְמֶל וְהַחוֹף,
מְעָרוֹת וּטְרָשִׁים,
וְשָׁמַיִם אֵין סוֹף,
אֶת פָּנַי מְקַבְּלִים.

כְּמוֹ גַּל מִתְרַחֵק,
מִחוֹף יָם וְחוֹזֵר,
מְלַחֵךְ וְחוֹבֵק,
אֶת הַחוֹל הַבּוֹעֵר.

רוֹן, שִׁירַת – קְדוּמִים,
מִכָּל עֵמֶק וָהָר,
עִם הַלְמוּת פַּטִּישִׁים,
אָז כָּל פֶּה – מַה יִּפְעַר.

כֵּן, יָשׁוּבוּ בְּגִיל,
- לֹא יִרְחַק הוּא הַיּוֹם.
בְּכָל דֶּרֶךְ וּשְׁבִיל,
לֹא - אֵין זֶה חֲלוֹם.

פרק - 29. מחנה עתלית - משק הפועלות חדרה.

מחנה המעצר עתלית היה מגודר היטב, כשמגדלי שמירה של הצבא הבריטי מפוזרים סביבו. אפילו צד המחנה שנשק לים היה מגודר עם מגדלי שמירה. עד היום 60 שנה אחרי, בעוברי בסביבה אני מחפש ומוצא את שרידי מגדלי השמירה, הניצבים על הגבעות שמסביב למחנה. מחנה עתלית הוא כיום מוזיאון העפלה של אותם ימים.

בהגיענו לעתלית קבלו אותנו עובדי הסוכנות היהודית בצורה מרשימה ושיכנו אותנו בצריפים. זוכר אני את צריף חדר האוכל, אליו נכנסנו לאכול בפעם הראשונה. היה זה מראה מרשים ביותר לראות שולחנות ערוכים כל טוב ובייחוד התפוזים הכתומים שצדו את עינינו.
כאמור העולים היו מחולקים לפי התנועה הציונית עמה הם עלו לארץ. בכל צריף התמקמה קבוצת עולים - אנחנו "גורדוניה", היו תנועות כמו "דרור הבונים", "בני עקיבא", "השומר הצעיר" וכו'. כל תנועה שמרה על צביונה, סיסמתה ודיגלה, אך כולם, בלי יוצא מהכלל, היו להוטי ציונות ושמחת הגשמת חלום העליה לארץ. הדבר בא לידי ביטוי בשירי מולדת, שיחות, לימוד עברית והכנה לכניסה לטרקלין האמיתי - ארץ ישראל.
דוד טננבאום שלנו, אירגן מהר את קבוצת "גורדוניה". כל יום בבוקר ערכנו מסדר עם הנפת הדגל ושירת "התקווה". דוד אירגן קבוצות לימוד עברית וכולם למדו את השפה בלהט. השליטה והארגון בתוך המחנה היה בידי הסוכנות היהודית. את האנגלים ראינו מרחוק מסביב למחנה, והם "ראו" אותנו בשבע עיניים בעזרת הפרוז'קטורים הענקיים, בהם האירו עלינו בלילות.
אפשר להגיד שאווירת ארץ ישראל כבר שררה במקום. פעולות תרבות, ערבי ריקודים, אפילו חוג דרמתי, כל אלה החלו להניץ ניצנים. בעתלית שמענו הרצאות על קיבוצים, התיישבות, חיי קיבוץ ועוד. הסתקרנו מאד לראות במו עינינו מה מתרחש מעבר לגדר המחנה. זוכר אני עת שנסענו באוטובוסים מנמל חיפה לעתלית, ראיתי דרך חלון האוטובוס ממטרה מסתובבת לבד ומתיזה מים... "הפלא ופלא".
בעתלית היינו כחודשיים וחצי, ובכן יום השחרור מהמחנה התקרב ובא. ארזתי את מעט המטלטלים שהיו לי. יום אחד הגיע למחנה אדם בשם פנחס קרני, הוא שיהיה המדריך שלנו בשנתיים הבאות.
ביום השחרור התאספנו על יד שער המחנה, בקרבתו שכנה המרפאה. והנה נפתח שער העץ הכפול. דבר ראשון שעשינו בעוברינו את השער - פרצנו בשירה אדירה, תוך ריקוד ההורה המסורתי. הייתה זו פעם ראשונה שרקדתי הורה. הזקיפים האנגלים עמדו והביטו בנו בעיניים קרות...
פנחס המדריך לקח אותנו באוטובוס ישר לחדרה - ל-"משק הפועלות". הייתה זו חווה חקלאית לנוער עם כל ענפי המשק - לול, רפת, משתלה, גן ירק וכו'. המקום היה מטופח. דשאים מוריקים ופרחים בכל מקום. בהגיענו למשק, ערב סוכות, הדבר הראשון שעשינו היה לבנות סוכה מחבילות קש על הדשא הירוק. הצמידו לנו אם בית בשם חיה שכטר.

חיה שכטר הייתה אישה מאד מיוחדת ומסורה - ממש כמו אם - והרי כל כך היינו זקוקים "לאם"...
פנחס קרני, אדם מאד משכיל, כריזמטי ומתאים מאד לתפקידו - מכל הבחינות.
במשק התמקמנו בחדרים מטופחים, שלושה או ארבעה בחדר. כל חבילת המטלטלים שלי נלקחה ממני והושמה באיזה בוידם. קבלנו בגדים חדשים מכף רגל עד ראש. לכל אחד ניתן מספר אישי - שלי היה מס' 42. נכנסנו לעולם אחר לגמרי, עולם שלא הכרנו. חום, אהבה, דאגה ובמיוחד חינוך היו מעל ומעבר.
הייתה זאת מדיניות של מחלקת "עליית הנוער" של הסוכנות היהודית. נציגתם, בשם רות בירק, הייתה מבקרת אצלנו מידי פעם ועוקבת אחר תהליך קליטתנו וכן מספרת לנו על חדשות העלייה של עולים בדרך, נושא שמאד עניין אותי, שהרי הורי עם אחיי שואפים להגיע לארץ.
בהגיענו למשק הפועלות, מצאנו חברת נוער יוצאת יוון ועוד חברת נוער נוספת. התפלאנו איך שהם כבר מדברים עברית שוטפת. לא האמנתי שאוכל אי פעם לדבר כמוהם בחופשיות את השפה העברית. החינוך היה מ-א' עד ת' - החל ב"איך אוכלים מרק" ועד התנהגות יום יומית.
סדר היום היה - חצי יום עבודה וחצי יום לימודים. העבודה הייתה בכל ענפי המשק - כולל עבודת ניקיון, שבאה לשרת אותנו. מקצועות הלמידה היו; - תנ"ך, היסטוריה עברית וכללית, ספרות עברית וכללית, טבע, על כל מקצועותיו, חשבון, גיאוגרפיה וידיעת הארץ, ציונות וסוציולוגיה יהודית, חקלאות עיונית ומעשית, על כל מקצועותיה.

ברצוני להזכיר ברגשי כבוד מיוחדים, את המורים, המדריכים בענפי החקלאות וכו'. והרי הם אלה שעדין זכורים לי, ואם אשכח או לא אזכור מי מהם - יסלחו לי או ימחלו לי.
פנחס קרני ז"ל - מדריך חברתנו, ששמה היה "מעפילים" היה גם מנהל בית הספר. פנחס קרני ז"ל עם אשתו לאה ז"ל ותבל"א בתם מיכל, שנולדה במשק. פנחס היה למעשה חבר קבוצת "נווה אילן" ע"י

ירושלים, אשר הושאל לעסוק בהדרכת נוער. פנחס עסק גם בהוראה כגון: תנ"ך וכן במתן הרצאות בנושאים שונים ומגוונים, אשר ריתקו אותנו במיוחד.
משה ליס ז"ל, האגרונום, איש אציל נפש בעל שיעור קומה, יהודי ממוצא פולני שהתגורר במשק עם משפחתו. חיה שכטר, אם הבית, התגוררה במשק. אישה ואם בישראל, במלוא מובן המילה.
יוסף פויכטונגר ז"ל, המורה לטבע, איש מסורתי שהתגורר בכפר הרואה. אדם חכם וכובש בידיעותיו ובחוש ההומור שלו. כל שיעור עמו, התחיל בהלצה חכמה, ומוסר השכל בצידה.
איטקה, הממונה והמדריכה בגן הירק, אישה מלאת גוף ונפש...
יעקב החצרן, בעל מקצוע ובעל ידע בכל הדרוש במשק. חברים מאד נהנו לעבוד במחיצתו ובהדרכתו.
יוסף המורה למוסיקה ולספרות כללית, "ייקה" יישר דרך ומזהיר בתמימותו החביבה.
יונינה המורה לדקדוק. דקדוק זה לא מקצוע חביב, ואולם יונינה המורה הקטנה, ידעה להעביר את השיעור ולא יכולת שלא לחבב אותה ואת גישתה הסבלנית והעניינית.
לוי, מדריך פלחה. העבודה הקשה בשדה, השתלבה בחיוך החביב התמידי על פניו.
שרקה מהמשתלה. אישה קטנת קומה, עם כובע קש רחב שוליים, דאגה והתייחסה לחברים שעבדו במשתלה - כמו לפרחים שלה... צריף המשתלה וערוגות הבושם מסביבו, שמשו לא אחת מקום להתבודדות זוגות אוהבים... (דיווח על המתבודדים והמתייחדים בליל אמש, קבלנו יום יום משכטר, הבלש בחברתנו)...
פנינה, חברת משק משמר השרון, אשר הושאלה להדריכנו בענף הלול. אני אישית עבדתי במחיצתה הרבה זמן, אולי תגידו שאני משבח אוטומטית את כולם, אבל פנינה הייתה באמת אישה מיוחדת - שופעת אהבה ודאגה לחברים שעבדו בלול. זכורני שהייתה מביאה מקיבוצה מיץ פטל עבורנו - משקה נדיר.
נחום, מורה לגיאוגרפיה, מולדת וחשבון. אדם בעל ידע מעמיק ויורד לשורשי הנושא ומעבירו לתלמידיו המהופנטים, מגישתו תוך עניין רב.
תמר מנהלת החשבונות, תמיד הסבירה לנו פנים בחביבותה.
....ואחרון חביב - שמואל גולנסקי ז"ל (נפל במלחמת השחרור).
שמואל היה מדריך גדנ"ע שלנו, היציאה עמו לפעולות הגדנ"ע הייתה חוויה.
שמואל היה אדם בעל תעוזה מופגנת וסיפוריו על מעשי הגבורה של חברי "ההגנה", ריתקו אותנו מאד.
בין סיפוריו השתלבה "נבואתו" כי אם יוכרז על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל - יתקיפו אותנו כל ארצות ערב - נא לזכור "נבואה" זו...
עם שמואל גולנסקי, היינו יוצאים לחורשות האקליפטוס של חדרה ושם התאמנו בקפ"פ (קרב פנים אל פנים), במקלות וכן בירי "יבש" ברובים מיושנים.
אם הזדמן לסביבה משמר משטרתי, או צבאי, היינו מחביאים מהר את "הנשק הכבד" - המקלות והרובים, מתיישבים במעגל כקבוצת פיקניקאים עליזים.....
אחת החוויות הגדולות וההיסטוריות שנכרתה עמוק בלבנו, הייתה באותו יום שישי אהה"צ, ה' באייר תש"ח, 14 במאי 1948.
זוכר אני, כי עמדתי במרפסת חדר מגורי וצחצחתי את נעלי לקראת שבת.
לבנין המגורים שלנו, היה צמוד צריף ששימש ככיתת לימוד.
בצריף עמד מכשיר רדיו ישן ומגושם. פתאום, נשמע קולו של דוד בן גוריון - "אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, היא מדינת ישראל".
הכרזה זו, הצטלבה אצלי מיד עם "נבואתו" של שמואל גולנסקי בחורשת האקליפטוס.
הייתה שמחה רבה מהולה בדאגה, חרדה ותפילה לבאות.

תְּפִלָּה **(מתוך ספרי "נתיבי שירה")**

אָנָּא!
- שְׁמַע אֱלוֹהִים, יִשְׂרָאֵל עַמֶּךָ
- יִשְׂרָאֵל אַחַת.
יְבוֹרַךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתָהּ
- לְעוֹלָם וָעֶד.
וְאָהַבְתָּ אֶת
יִשְׂרָאֵל עַמֶּךָ
- בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל מְאוֹדֶךָ.
לוּ יִהְיוּ, דְבָרִים אֵלֶּה,
אֲשֶׁר אָנוּ מְבַקְשִׁים, הַיּוֹם מִמֶּךָּ
- נֵר לְרַגְלֶיךָ,
בְּשִׁבְתְּךָ,
עַל כִּסֵּא כְּבוֹדֶךָ.
וּכְתַבְתָּם בְּסֵפֶר זיכרונותיך
- לָעַד
וּלְעוֹלְמֵי עוֹלָמֶיךָ
אָמֵן!

יסלחו לי או ימחלו לי אלה שלא הזכרתי, שהרי עברו מאז 60 שנה.
לסיכום - היחס המיוחד שזכינו לו מכולם, נבע לדעתי משתי סיבות: האחת - אופי האנשים הטובים שנתנו יד לקליטת נוער משארית הפליטה. שניים - האווירה ששררה באותה תקופה בכל היישוב, אווירה של "יחד לקראת מטרה נעלה"...
לי אישית היו בעיות חברתיות לא פשוטות. חברת הנוער שמנתה 45 ילדים, עמה הגעתי למשק הפועלות, הייתה מורכבת כמעט כולה מיוצאי רומניה עצמה. שפת האם שלהם הייתה רומנית, ושלי - אידיש ורוסית. בחברה התארגנו קבוצות יוצאי ערים ברומניה, כמו יוצאי העיר רומה, בוטושני, יסי וכו' - התארגנות המאפיינת את הגיל. בהיותי לא משתייך לקבוצה מסוימת, וכן השפה הרומנית הנלעגת שלי, הפכו אותי ל"ברווזון המכוער". עברו עלי ימים לא קלים, של התנכלויות מילוליות האופייניות לגילנו.
לא פעם, שפכתי ליבי בפני פנחס המדריך, הוא הבין את הבעיה שלי, ואולם אין לי הסבר - למה הוא לא עזר לי בנדון - עזרה שכה ציפיתי לה.
כאמור, השפה הרומנית לא הייתה שגורה בפי היטב, דבר זה אילץ אותי לשמחתי ללמוד מהר והיטב את השפה העברית, עד שהפכתי לכתב החשוב של החברה. זוכר אני שיצאנו לטיול שנתי גדול, אני מיוזמתי,

ערכתי כתבות על המקומות בהם עברנו, ועל החוויות של הטיול. זכיתי לשבחים מצד המדריך פנחס, אשר ציין זאת ממפורש - בעלון סיכום הטיול השנתי - "העורך הראשי - משה גלוטמן".
במשק הפועלות היינו שנתיים, שהפכו אותנו לאזרחים, חלוצים, בעלי מודעות ערכית גבוהה. חושבני, כי עד היום, אנו נושאים עמנו את מטען הידע, החינוך הציוני לערכים. לצערנו, היום אנו יכולים רק להתגעגע לאותם ימים ובייחוד לאותה האווירה.
בתום שנתיים, עזבנו את משק הפועלות ויצאנו להתיישב לרגלי הר הגלבוע בעמק יזרעאל - ע"י מעיין חרוד. הקמנו קבוצה בשם "גלבוע". חיינו חיי שיתוף כיאה בקבוץ. אני "כלולן מומחה", וכן דבורה כהן ז"ל - חברתנו שהתמחתה בעבודת הרפת - נשארנו עוד תקופה קצרה במשק הפועלות אחרי עזיבת חברתנו "מעפילים" - כל זאת על מנת להדריך את חברי חברת הנוער שבאה אחרינו למשק הפועלות.
בקבוצת "גלבוע", עסקנו בעבודות חקלאיות בקיבוצי הסביבה, כמו עין חרוד, תל- יוסף ועוד. הקרן הקיימת העסיקה אותנו בנטיעת יער על הרי הגלבוע. עד היום בעוברי דרך המקום, אני מסתכל בגאווה על העצים הגדולים שנטעתי בשנת 1949.

פרק - 30. עליית ההורים.

באמצע שנת 1948, עלו הורי ואחיי ארצה, באחת מאוניות המעפילים "פאן יורק" או "פאן קרשטין" וגורשו לקפריסין למחנה 70. הייתה זו חצי שנה לפני גמר הכשרתנו במשק הפועלות. בקפריסין הם שהו כ-שלושה חודשים. עוד בהיותם ברומניה, הם שלחו אלי לארץ ארגז גדול עם בגדים. הארגז הגיע לחיפה, והיה צריך לשחרר את המטען. לצורך זה, הייתי זקוק לתעודת זהות אנגלית, כמובן.

הנהלת משק הפועלות, בעזרתה הנדיבה של חיה המטפלת - אם הבית. חיה נסעה עמי לחיפה, לצורך שחרור המטען. ארגז הבגדים הובא למשק הפועלות, ואוכסן במרתף אחד הבניינים.
עם הורי התכתבתי באופן שוטף כל הזמן, הן בהיותם ברומניה והן בקפריסין. האמ, שחיכיתי לבואם ארצה בכיליון עיניים, ולו גם מסיבת אי הנוחות החברתית שלי. חשבתי, כי עם בואם אוכל לעזוב את החברה ולהצטרף אליהם. היות ונותר בידי סכום כסף לא גדול, הייתי מדי פעם יוצא למושבה חדרה וקונה לי גזוז... יום אחד, בשובי למשק, התבשרתי כי אבי טלפן למשק וחיפש אותי, וכי הם הגיעו במפתיע ארצה מקפריסין, והם נמצאים במחנה עולים אשר בשכונת נווה חיים ע"י חדרה. הייתה זאת הפתעה גמורה עבורי. היה זה יום חם של חודש יוני 1948. הייתי מאושר ועמי שמח כל שומע... יעקב החצרן, רתם פרדה לעגלת שני גלגלי גומי, ואמר לי -"קח את העגלה וסע למחנה העולים בנווה חיים."
אני עליתי על העגלה לבד, אחזתי במושכות ושמתי פעמי לעבר מחנה העולים בנווה חיים - תוך הרגשת אושר עילאי.
מחנה העולים היה מורכב מאוהלים תקועים בחול הלוהט של חודש יוני. הגעתי למחנה ב- "כרכרת הכבוד" שלי, וכולם הסתכלו עלי כאילו מלך מלכי המלכים הגיע...
פתחתי את פי, ושאלתי על משפחת גלוטמן. הרבה עולים "התנפלו עלי" ורבו ביניהם - מי ילך לבשר להורי את הבשורה...
בהתקרבי לאוהל משכנם, והנה אני רואה ברז תקוע בחול הלוהט, ממנו זורמים מים בשטף ועל יד הברז עומדת ילדה קטנה יפהפייה, ערומה - זיסלה שלי...
קפצתי מן העגלה, וחיבקתי אותה חיבוק לוהט "כחול היום"... מהרה הגיעו אבא, אימא ואחי שמעון והשמחה לא ידעה גבול. נכנסנו לאוהל שלהם ואבא ענד לי שעון יד ישן ודמעות גיל זרמו כמו מי הברז בחול הלוהט...
בנווה חיים, מצאנו משפחה ותיקה מתושבי הקבע של השכונה - בשם מילמן - יוצאי עיירתנו ידיניץ. אנשים שהגיעו לארץ לפני הרבה שנים. הם קבלו אותנו מאד , בפאתי חיפה, בשם "בלד א שייך".
היה זה כפר גדול נטוש מיושביו, ששכן ע"י נשר. תושביו נסו מהכפר ונטשוהו - הייתה להם סיבה לכך. היה זה כפר ערבי רצחני ואכזר, אשר נכבש ע"י ההגנה. בקרב זה נפל חבר קיבוץ יגור, בשם חנן ולכן ניתן למקום השם "תל-חנן". בהגיענו לכפר, מצאנו בתים וחנויות נטושות. הורי - כיתר העולים - קבלו במקום דירה, וכן חנות במרכז המסחרי הצמוד לכביש הראשי חיפה-נשר. בחנות החל אבי לעסוק במלאכתו - פחחות. בהמשך הפכה החנות - לחנות כלי בית. הפרנסה הייתה בשפע, הואיל ובמקום התיישבו עולים רבים מחוסרי כל, שהיו צריכים להתחיל הכל מחדש.
אני, אחרי עזיבת משק הפועלות, אחרי הארכת שירותי שם כלולן - יחד עם דבורה כהן ז"ל כרפתנית, הצטרפתי לחבריי לקבוצת "גלבוע" - קיבוץ אותו הקמנו, כאמור, לרגלי הר הגלבוע. התיישבות זו לא

צלחה, גם אחרי שהתאחדנו עם חברת נוער מקיבוץ "גניגר". מגלבוע עברנו לכפר סבא בכוונה להקים מושב עובדים. משימה זו גם לא צלחה במיוחד, ואז אני עזבתי את החברה ושבתי להורי בתל-חנן.
בין עזיבתי את החברה, לבין התגייסותי לצה"ל - עזרתי לאבא. בהיותו איש עבודה, קשה היה עליו העיסוק במסחר. בתל-חנן, נולדה אחותי מלכה (מלכה, ע"ש דודתי מלכה שנספתה בטרנסניסטריה).
מסתבר, כי חריצותו והתמדתו של אבי - כתמיד - פעלו גם בענין "פרו ורבו"...

פרק - 31. גיוסי לצה"ל.

בתאריך 30.5.1950, התייצבתי לשרות חובה בצה"ל, בהיותי בן 19. אחרי הטירונות ביקשתי להיות נהג רכב, במבחן שאל אותי הקצין הבוחן "האם אני יכול לעבור עם רכב בין שני עצים?" כמובן שאמרתי כן ולכן שלחו אותי לקורס טבחות ברמלה.
חוץ מהתשובה "מה עושים כשנופלת טיפת חלב לסיר בשר?" - לא למדתי כלום, בהיותי מאוכזב מכך שלא נשלחתי לקורס נהיגה.
בסיום הקורס, הציבו אותי על אוניה בחיל הים בשם "אפורה" - כעוזר טבח. "אוניית מלחמה" זו, שהייתה בנויה מעץ וצבעה היה אפור - כשמה. הייתה זו אונייה ישנה לא גדולה. זמן קצר אחרי שהגעתי אליה, הפלגנו לטורקיה לתיקונה. היינו אוניית המלחמה הישראלית הראשונה שהפליגה לטורקיה. בדרך פעלה משאבת בנזין כל הזמן ושאבה את המים שחדרו לבטן האונייה. אני ועוד מלחים שכבנו על דרגשים. יום אחד, בהיותי עסוק בספירת מלאי הכסף שהיה לי, שוכב לי על דרגשי, פתאום התעלפתי מאדי הגז שפלטה המשאבה. זוכר אני, שהוציאו אותי לסיפון לאוויר הצח. כשהתעוררתי מהעילפון, ראיתי את אגרופי הקמוץ ובתוכו הדולרים הבודדים שלי.
הגענו לטורקיה בערב יום כפור. ביום כפור - יום ראשון לשהייתנו בנמל איסטנבול, ירדנו לחוף כמה חברה, בין היתר להחליף דולרים לכסף טורקי. לא פגשנו בחוץ אף יהודי ולכן הלכנו לבית הכנסת. מתפללי בית הכנסת, בראותם מלחים יהודיים מארץ ישראל, עם המדים והסמל של חיל הים, נאחזו חרדת קודש ביום הקדוש. הושיבו אותנו במקומות מכובדים. עם צאת החג, החלו לריב ביניהם מי יארח אותנו לסעודה המפסקת. יש לזכור שבאותם הימים היה בארץ משטר צנע, עם הקצבות מזון וכו'. אני ועוד חבר הוזמנו לשולחן הגבאי של בית הכנסת - בביתו. מה שראינו שם היה חלום של אירוח - שפע אוכל, מכל טוב, אותו לא ראינו הרבה זמן בארץ.
בשובנו מטורקיה, הוצבתי לשרת על אוניית המלחמה ק - 20, שהיא האונייה עמה הגעתי לארץ ונקראה אז בשם "הגנה".

עם שחרורי מצה"ל, חזרתי לעזור לאבא בחנות - עזרה לה היה זקוק מאד.
לסיכום תולדות חיים אלה, אני רוצה לציין "תקופה קצרה"... של 32 שנה, בה עבדתי בחברת "סופרגז". אחרי שהתחתנתי, התקבלתי לעבודה בחברה, הודות לכישוריי שגילתה הנהלת החברה בהיותי סוכן שלהם בחנות שלנו בתל-חנן.
הייתה זו בשבילי אחת התקופות היפות והמעניינות בחיי. בתפקידי כסגן מנהל הסניף החיפאי - סגנו של מר בר יוחנן המנהל - אדם מוכשר בעל כושר מנהיגות וניהול יוצאים מהכלל. בתפקידי גיליתי כישורים טבעיים לעבוד, לתקשר ולנהל צוות עובדים ובייחוד קשר עם קהל צרכנים מגוון. עד מהרה זכיתי להערכה רבה, מכל דרגות הנהלת החברה. הקשר שלי עם העובדים - האהובים עלי ואני עליהם - בלט בכל שנות עבודתי בחברה. יצרתי קשר אישי עם כל עובד, ולא אחת פנו אלי עובדים ושיטחו לפני את בעיותיהם האישיות. גיליתי בעצמי כישורים מיוחדים להבנת הזולת, ואף לעזור כמיטב יכולתי, בעצה ובהדרכה.
הצרכנים המגוונים ידעו מאד להעריך אותי - מעבר לתפקידי - הערכה אישית שטיפחתי במהלך עבודתי. כל זאת תוך הנאה מופגנת וגלויה לעשות כן.
אחד המקרים שנגעו ממש ללבי ושעליו כתבתי גם שיר בספרי "נתיבי שירה". ברצוני להתעכב כאן עליו.
יום אחד נכנסה למשרדנו אישה צעירה עם ילדה כבת 5. האישה גרושה והיא ביקשה להעביר את מתקן הגז שבביתה על שמה. הואיל והמתקן על שם בעלה לשעבר, נדרשה ע"י פקידת המשרד לשלוח אותו לצורך חתימה על המסמכים. טענתה כי בעלה לא רוצה לבוא לחתום, נדחתה ע"י פקידי המשרד. היא הופנתה אלי - למשרדי - במהלך השיחה עמה, הצעתי לה כי תמסור לי את מספר הטלפון של בעלה

לשעבר, ואני אשכנע אותו לבוא ולחתום. הילדה החמודה, שישבה מולי על יד אמה, פנתה - ברגע השמע הצעתי - אל אמה בזו הלשון;-"אמא, גם אני רוצה לדבר פעם עם אבא"... אמה;-"אבל הוא לא רוצה לדבר איתך!" ברגע זה ביקשה האישה לצאת את משרדי, לצורך שינוי מיקום חניית רכבה. עם צאת האישה - בהשאירה את ילדתה עמי - נעמדה הילדה על הכסא, רכנה לעברי וביקשה; "דוד, אנא תן לי את מספר הטלפון של אבא, אני רוצה לדבר עמו פעם אחת"... לשאלתי, ענתה הילדה כי אף פעם לא ראתה אותו ולא דברה עמו... עד כאן "הנגיעה בציפור נפשי", הרי השיר לקרן - שמה של הילדה.

20.9.1989

קֶרֶן זָוִית **(מתוך ספרי "נתיבי שירה")**

שֵׁשׁ, אַחַת, שָׁלֹשׁ, שְׁתַּיִם, אַרְבַּע.
- הֲלוֹ! אֲנִי רוֹצָה אֶת אַבָּא.
- הוּא גָּדוֹל, חָזָק, יָפֶה, רָחָב
- הוּא אַבָּא שֶׁלִּי – אוֹתוֹ מָה אוֹהַב...

- הֲלוֹ! הַאִם אַבָּא שֶׁלִּי מְדַבֵּר?
- מַה שִּׁמְךָ, זֶה אַתָּה – לֹא אַחֵר?
- כָּאן קֶרֶן – יַלְדָּה שֶׁלְּךָ מְדַבֶּרֶת,
- זוֹ אֲנִי – בֶּאֱמֶת – לֹא אַחֶרֶת.

רוֹצָה אֲנִי אַבָּא, אוֹתְךָ רַק לִרְאוֹת,
לָרוּץ מַהֵר, לִפּוֹל לִזְרוֹעוֹת
- כַּמָּה הַרְבֵּה, חִבּוּקִים וּנְשִׁיקוֹת,
- סְלַח לִי אָבִי, אַךְ בָּא לִי לִבְכּוֹת...

שְׁמַע, מַה קָּרָה לִי אֶתְמוֹל, בֶּחָצֵר,
שִׂחַקְתִּי תּוֹפֶסֶת, עִם שׁוֹשׁ וְאַבְנֵר.
הָעֶרֶב יָרַד, הָיָה מְעַט קַר
- לָשׁוּב הַבַּיְתָה, צָרִיךְ – מְאֻחָר.

אַבָּא שֶׁל שׁוֹשׁ, הוֹפִיעַ פִּתְאוֹם,
הוֹשִׁיט יָדָיו וְחִבְּקָהּ בְּחוֹם
- נִפְנְפָה לְשָׁלוֹם, בְּיָדָהּ הָאַחַת,
- וַאֲנִי חָזַרְתִּי הַבַּיְתָה – לְבַד.
אַבָּא!
לְךָ אוּלַי, עוֹד יִהְיוּ יְלָדִים,
אַךְ לִי, אַף פַּעַם, לֹא יִהְיוּ אַבָּאִים.
לִי יֵשׁ, רַק אֶחָד וְיָחִיד בָּעוֹלָם,
לִרְאוֹת, לְחַבֵּק, רוֹצָה – רַק פַּעַם...

פרק - 32. ילדי, איתן ובועז, ונכדי.

במעבר לא חד, בתאריך 9.11.1963, נולד בני הבכור איתן. כאן החל האושר להתגלות במלוא הדרו. היה זה ילד יפיפה. בפעם הראשונה הרגשתי תחושת אבהות מהי. עם תחילת עבודתי ב"סופרגז", הרי שהעבודה והמשפחה מלאו למעשה את כל עולמי. בתאריך 30.5.1967, עם פרוץ מלחמת ששת הימים, נולד בני השני - בועז. בימי ההריון האחרונים, לפני גיוסי למילואים - בעקבות המלחמה - סיכמנו כי שם בננו השני ייקרא - אייל. בהיותי בכפר "יעבד" ע"י ג'נין עם הפלוגה שלי - כחובש קרבי - קבלתי מברק מאבי בזו הלשון;- "נולד לך בן, ושמו "בויס", עשינו את הברית במקלט של הבית".

אני וחברי בפלוגה, לא הבנו מה זה "בויס", הרי החלטנו לתת לו שם אייל. מסתבר, כי המוהל החליט שהשם "בועז" - "בוא-עז" - מתאים יותר בשעה זו, מאשר אייל. אייל באידיש זה "צופ" (אייל).
קבלתי חופשה של כמה שעות, הגעתי הביתה עם העוזי שלי, בדרך קניתי זר פרחים. בפתק שצרפתי לזר היו שתי מילים לאישתי...תודה רבה!
היו אלה שני ילדים יפיפיים, וכי כל כולי, כל זמני, כל כוחותיי, כל מחשבותיי וכל אהבתי היו מיועדים בשבילם - מכל בחינה שהיא. אני מוכרח לציין ולהדגיש את העזרה של הורי, שגרו לידי ואת חברי לעבודה - עת נשארתי לבד עם שני הבנים - בני חמש וחצי ושמונה וחצי - אחרי גרושיי.
זוכר אני ולא אשכח: היה זה יום הולדת לבועז בן השש. בנות המשרד הכינו עבורי עוגה, קלעו זר פרחים לראשו של הילד. רצתי באמצע העבודה לגן "חרמון" ושם רקדתי עם הילד "אמא יקרה לי" - עם כל יתר האמהות.
מעטים האבות שנשארים עם הילדים אחרי גרושים. להם אני יכול לומר כי אין חוויה גדולה בחיים מאשר האתגר של אב לבדו המגדל ילדיו.
אחת החוויות הבלתי נשכחות - אני מוכרח כאן לציין - בין יתר "האנשים הטובים באמצע הדרך"... - את רופא הילדים ד"ר פרבר ז"ל. ד"ר פרבר התגורר ברחוב פבזנר, (אנחנו גרנו ברחוב תבור 4 בחיפה).
רופא זה היה "מלאך", שמאד התאים ואהב את תפקידו כרופא ילדים. פעם אחת, טלפנו אלי לעבודה מהגן, כי הילד לא מרגיש טוב, שאבוא מיד לגן הילדים. טלפנתי לד"ר פרבר, היה זה באמצע שעות קבלת חולים במרפאתו. שטחתי לפניו את הבעיה וביקשתי עצה. במקום עצה - בהכירו את מצבי - הוא סגר את הקליניקה ויחד עם אשתו באו למשרדי ברכבם, לקחו אותי לגן הילדים ומשם לביתנו, בו טיפל הרופא בבני באהבה ובמסירות. אני לא יכולתי לשכוח לו את אצילותו. אחרי שהוא נפטר פתאום, לצערי הרב, שמרתי על קשר חברי כמו עם קרובי משפחה - עם אישתו ומשפחתו.
בנים אלה - איתן ובועז - הביאו לי את נכדי ונכדותי - שקד, נופר, ירדן, רותם, ואלעד - שהם היהלום בכתר מלכות החיים.

אם אני מסתכל אחורה ורואה את הדרך שעברתי - מבורות המוות של דרכי טרנסניסטריה ועד הלום - לא נשאר לי אלא לברך - שהחייני וקיימני והגיעני לזמן הזה!... ואתכם ילדי, נכדי ומשפחותיכם - יברככם ה' וישמרכם!...

פרק - 33. הכי אחי...

אחי שמעון ז"ל, נולד ב-3.4.1935 - ארבע שנים אחרי. היינו אחים וחברים בנפש. הוא היה ילד יפיפה והורי פינקו אותו תמיד -יותר מאשר אותי. את ילדותנו הנורמלית בילינו בעיירתנו ידיניץ, בקרבת קרובינו, חברינו ובאווירת חממה של חיים פסטורליים בעיירה. יחד התרוצצנו בשבילי העיירה עם חברינו, יחד התאבקנו באבק הסמיך של הקיץ הידיניצאי. יחד שיחקנו באגוזים, בתופסת, יחד רצנו אחרי העגלות של הגויים ונתלינו בהן מאחור - למען הכיף... את שנינו יחד אמא רחצה באמבטיית הפח המחוממת ע"י פרימוס מתחתה. את ראש שנינו אמא מרחה בנפט - לאחר האמבטיה - נגד כינים. שנינו חלמנו להיות "גדולים" - כמו הגדולים - ואולם...
כל זאת ועוד - נמשך עד פרוץ מלחמת העולם השנייה.
הגירוש מהעיירה, הפריד בינינו לבין חברינו לילדות - לוליה, בוריס ועוד ועוד - חברים עמם גדלנו בילדותנו הקצרה. עם הגירוש, החלו התלאות הנוראות, שהיו זרות לנו והתנסינו בהן בפעם הראשונה בחיים. פתאום "התבגרנו" וראינו את החיים מצדם האפל. עם התחלת הגירוש, שמעון נישא כאמור בידי אימי, כי הרי איך אפשר לצפות מילד כבן 6 לצעוד עשרות רבות של ק"מ ביום - ללא אוכל ומים. הצמא, הרעב, העייפות, השפיעו עליו יותר מאשר עלי. ראיתי אותו בסבלו ברגעים הקשים. למרות הכל ואף על פי כן, במזל ובייחוד בזכות תושייתו הרבה של אבי - איש עמל וסבל כל חייו ובייחוד בעזרת ה' - יצאנו מהתופת ושבנו אחרי המלחמה עם "רווח יפה" - אחותי זיסלה. שמעון מעולם לא נפרד מההורים והיה צמוד אליהם עד הגיעם ארצה בשנת 1948. בהיות הורי ברומניה שייכים ל"אגודת ישראל", ובהיות אבי איש מסורת - מתמיד - ספג אחי שמעון מאווירת האמונה. בהגיעם ארצה, הצטרף שמעון לישיבת "תפארת ישראל" בחיפה. אחרי שהורי התבססו בתל-חנן, חזר שמעון הביתה.
לשמעון היה חוש טכני מפותח, ובעזרת אבי שאסף פרוטה לפרוטה, נכנס שמעון כחבר ל"אגד" - בשנת 1957. שמעון הצטיין בעבודתו כנהג "אגד", והיה גאה ומלא סיפוק מעבודתו.

חבריו לעבודה, בקואופרטיב, זוכרים ומוקירים אותו עד היום. חייו הקצרים - 43 שנה, מביאים אותי לאסון הגדול והנורא מכל שקרה למשפחתנו - מותו של שמעון ז"ל.
היה זה ביום אביב בהיר 11.3.1978, ב' באדר ב' התשל"ח. שמעון עם אישתו וילדיו הקטנים - ענת ואילן - יצאו לטיול - במסגרת טיולי "אגד" - "המשוטטים" - למערת הנטיפים שליד ירושלים. בדרך חזרה תקפו אותם מחבלים שהגיעו מחוף הים. אחרי השתלשלות טרגית, אשר עד היום לא ברורה דייה, נלכד שמעון באוטובוס הבוער - אוטובוס הדמים.
על מוות כזה לא חלמנו שיבוא על הבחור היפה, הצנוע והאהוב על כולם. לא הרבה נכתב על פרשת האסון הזה ואולם האמת כולה עדיין לא נאמרה והיא שמורה בסתר ליבם של ניצולי אוטובוס הדמים, אשר משום מה מדחיקים אותה...
בדברי ההספד של חברת "אגד" נאמר:
- "מזועזעים וכואבים אנו מרכינים ראשינו על קברו של חברנו שמעון ז"ל ונושאים תפילה ליום נקם ושילם, במרצחים השפלים, אשר פגעו באכזריות במשפחת "אגד" הגדולה ובמשפחת גלוטמן, שהיא חלק ממנה. שמעון היקר, שנולד ברומניה ב-3.4.1935, עלה לארץ ב-1948 והצטרף למשפחת "אגד" ב-1957 - היה עובד מצטיין וחרוץ, עבד ללא לאות, נענה לכל קריאה.
במלחמת יום כפור, נפצע קשה בעת שירותו הצבאי, אך הצליח להתגבר על הפציעה, וחזר לעבודה מנהלית באגודה. הוא התעקש לשוב להגה ולפני כחצי שנה חזר לעבודה כנהג.
כמה שמח וכמה גאה היה על שלא הצליח האויב להכריעו. הוא סבל מאד מפציעתו, אך התגבר עליה וחזר לעבודה מלאה.
אבל נראה ששמחתו הייתה מוקדמת - הפעם לא בקרב - האויב הכריעו. השיגה אותו יד רוצחים שפלים שתקפו בדם קר גברים נשים וטף, משפחות חברים שחזרו מטיול מהנה - תוך כדי שירה נקפדו חייהם באכזריות נוראה".

בספטמבר 1998, אספתי את כל "שירי המגירה" שלי - אשר בוודאי היו נשארים שם עד היום - אילולא....
הדחף, הצורך הנפשי, הזיכרונות והגעגועים, אשר באים לידי ביטוי בספר השירה "נתיבי שירה" - הניעו אותי להוציאו לאור, ולהקדישו לזכרו של שמעון ז"ל.

בהקדמה לספרי "נתיבי שירה" כתבתי בין היתר:- "ספר שירים זה, מוקדש לאחי שמעון ז"ל שנפל בכביש החוף באוטובוס הדמים ב- ב' באדר ב' תשל"ח 11.3.1978. מה גדול הכאב... אחרי שעברנו יחד את כל זוועות המלחמה והגענו במאמצים רבים לארץ - כאן מצא אחי שמעון ז"ל את מותו הטרגי - והוא בן ארבעים ושלוש בלבד.
לא אוכל לסיים הקדמה זו, מבלי לפתוח את סגור לבי ולשחרר מעט את הזעם העצור, על פעולות שנעשו ושלא נעשו ע"י הרשויות דאז ואשר יכלו אולי למנוע אסון זה.
יהי ספר שירים זה, יד - זיכרון לשירת חיים צעירים אשר נפסקה באמצע, והשאירה שובל זיכרונות וכאב אשר לעד לא ייגמר".

11.3.1978

שַׁבַּת נְטִיפִים (מתוך ספרי "נתיבי שירה")

נְטִיפֵי דָּם, בִּמְעָרַת יְרוּשָׁלַיִם,
זַכִּים וּטְהוֹרִים, כְּזוֹהַר הַשָּׁמַיִם,
מוּל חַיַּת אָדָם, בְּלִי מָגֵן וָשֶׁלַח,
עוֹלְזִים וְתַמִּים, בְּדֶרֶךְ הַמֶּלֶךְ.

רַב הָרֶשַׁע, בְּתוֹלְדוֹת אֱנוֹשׁ,
ציפורני טְפָרָיו, נִנְעָצִים לְלֹא בּוֹשׁ,
עַל כֻּלָּם, תַּעֲלֶה, זַוְעַת הַשַּׁבָּת,
שַׁבַּת נְטִיפִים, שֶׁל הַבֵּן וְהַבַּת.

נְטִיפֵי דָּמָם, יִפְּלוּ כְּאָבְנַיִם,
עַל אָזְנֵי חֵרְשִׁים וְעוֹצְמֵי הָעֵינַיִים,
בְּלֵב צְבוּעִים, מִתְחַסְּדִים וּמַטִּיפִים,
יִנָּעֲצוּ כְּלַהַב, דַּם הַנְּטִיפִים.

אִם גֵּהִנּוֹם, יֵשׁ עֲלֵי חֶלֶד,
פְּתַח לליסטים – אֱלוֹהִים אֶת הַדֶּלֶת,
עֲלֵי אֶרֶץ נְקוֹם, נִקְמַת עוֹלָלִים,
זַעֲקַת דָּמָם, בְּשַׁבַּת נְטִיפִים.

בְּחֶרְדַּת קוֹדֶשׁ, יַעַמְדוּ כָּאן הַיּוֹם,
אָב, אֵם, אַלְמָנָה וְיָתוֹם,
יַרְכִּינוּ ראשָׁם, לַחַיִּים הַיָּפִים,
שֶׁנִּטְּלוּ לָעַד – בְּשַׁבַּת נְטִיפִים.

אִם גַּם אוֹפֶל יִיכַּס, שָׁמֵינוּ מֵעָל,
אִם יָגִיחַ אוֹיֵב, אַכְזָר וְשָׁפָל,
אוֹר נִשְׁמַת קורבנות קְדוֹשִׁים,
נַעֲלֶה וְנִזְכּוֹר, בְּשַׁבַּת נְטִיפִים.

11.3.1978

אָחִי (מתוך ספרי "נתיבי שירה")

אֲרֻכָּה הַדֶּרֶךְ עָבַרְנוּ יַחַד,
מַחֲנוֹת, מִלְחָמוֹת וזוועות כְּקַלַּחַת.
יַחַד רָעַבְנוּ, צָמֵאנוּ וְחָבַרְנוּ,
יַחַד עָלִינוּ – מֵעוֹלָם לֹא נִפְרַדְנוּ.

דּוּם נָשָׂאתָ הַמַּשָּׂא הַצָּנוּעַ,
עִם תִּקְוָה בַּלֵּב וּמְעַט גַּעְגּוּעַ,
לְיָמִים יָפִים, שֶׁל אַבָּא וָסָב,
לִנְכָדִים וְנִינִים, בְּאֶרֶץ תְּאהַב.

שִׁירַת חַיֶּיךָ, נָדַמָּה פֶּתַע,
בִּידֵי רְשָׁעִים וְזֵדִים – לְלֹא רֶתַע.
פְּתִיל חַיֶּיךָ וְאוֹרוֹ הַזּוֹהֵר,
אֵינוֹ אֻכָּל – בְּלִבֵּנוּ בּוֹעֵר.

קָדְרוּ שָׁמָיו, שֶׁל הַיּוֹם הָאָפֵל,
קָשֶׁה לְהַאֲמִין וְהַלֵּב רַק שׁוֹאֵל;
– אֵיכָה, נְשָׁמָה שֶׁל טוהַר וָתום,
בְּמֶרְכֶּבֶת אֵשׁ – עָלְתָה לַמָּרוֹם?

עוֹד רַב ייכתב, יְסֻפַּר וְיִשָּׁאֵל,
בָּאָרֶץ הַזּאת, כִּי אֵינָהּ שְׁכוּחַת אֵל,
לְדַם שלווים, בְּדַרְכֵי נְתִיבוֹת,
שֶׁל אָבוֹת וָטַף, בָּנִים, אִמָּהוֹת.

9.1.1986

אָחִי שִׁמְעוֹן **(מתוך ספרי "נתיבי שירה")**

חָלְפוּ ח' שָׁנִים,
מִיּוֹם הַנִּמְהָר,
מְמָאֵן לְהַאֲמִין,
– הַגּוֹרָל הָאַכְזָר.

בּוֹהוֹת הָעֵינַיִים,
לַחֲלַל הָאֵין סוֹף,
לָאֵל בַּשָּׁמַיִם;
– הַאִם הוּא יָשׁוּב?

נִנְעָצוֹת בִּי עֵינַיִים,
שֶׁל אָח וָרֵעַ,
אֵי־שָׁם בַּשָּׁמַיִם,
– הַאִם הוּא שׁוֹמֵעַ.

אִלּוּ אַךְ פַּעַם,
אוּכַל לְהַשְׁקִיף,
לַבְּלוֹרִית וְלָרַעַם,
אֶת רֹאשׁוֹ הִרְעִיף.

קוֹלוֹת בְּכִי מִלֵּב,
שָׁבוּר וְקָרוּעַ,
הַזּוֹעֵק וְדוֹאֵב,
– הַגּוֹרָל הַפָּרוּעַ.

קוֹלוֹ הָרוֹגֵעַ,
לוּ רַק אַאֲזִין,
לִבּוֹ הַשּׁוֹפֵעַ,
הַקּוֹרֵא – אֱלוֹהִים!

חִיּוּכוֹ הַמְּלַבֵּב,
לָעַד לֹא יָמוּשׁ,
מִלִּבִּי הַכּוֹאֵב,
– הֶעָיֵף הַתָּשׁוּשׁ.

שְׁמַע נָא אֱלוֹהַּ,
קוֹלֵנוּ הַדַּךְ,
בָּרֵךְ מִגָּבוֹהַּ,
נִשְׁמָתוֹ שֶׁל הָאָח.

שָׁנִים שֶׁל יַלְדוּת,
אַחֲוָה וּנְדוּדִים,
מִלְחָמָה וְדַלּוּת,
וּזְכוּת גְּאוּלִים.

הֱיֵה נָא עִמָּנוּ,
אָחִי הַיָּקָר,
בַּלֵּב שֶׁל כֻּלָּנוּ,
מְקוֹמְךָ נִשְׁמָר.

עַד סוֹף הַיָּמִים,
זִכְרְךָ לָעַד,
אָבוֹת וְאַחִים
יַעֲלוּ בְּרַעַד.

עטיפה אחורית של הספר

משה גלוטמן נולד ב - יום שני של חול המועד פסח תרצ"א בעיירה ידיניץ - בסרביה.
את שחר ילדותו העביר משה באווירה פסטורלית ומיוחדת שאפיינה עיירה טיפוסית מזרח אירופאית של אותם ימים, על הטוב והרע שבה.
עד פרוץ מלחמת העולם השניה - משה לא יצא מתחומי העיירה - וחשב שידיניץ היא "כל העולם" וכי מעבר לאופק הנשקף - זה "קצה העולם"...
הואיל וכך, קסם לו קסם ילדותי הגירוש, עד ששיירת הגירוש עברה את גבול העיירה והחלה למעשה ההשמדה השיטתית של היהודים.
פתאום, משה וחבריו בני גילו "בגרו" וראו את הצד האפל של החיים במלוא עוזו.
המוות שנשקף מכל פינה, דרך ושביל, וכל זמן ודרכי הגירוש, השאירו צלקת בנפשו, אשר למעשה קיימת עד היום.
קרוביו וחבריו שאך אתמול שיחקו ושחקו יחד, היו למאכלת אש ודם ועצמותיהם פזורות במרחבי דרכי הגירוש בבסרביה וטרנסניסטריה.
לזכרם, לא הוקם כל גל-עד ולכן מצא משה - שניצל מהתופת - חובה אישית עליונה להנציח זכרם בספר זה.
הרבה נכתב על השואה ואולם, תמיד ולעולם, יוותר עוד מקום, צורך וחובה לכתוב, לזכור ולהזכיר - בייחוד לאלה שרוצים לדעת - ילדינו ונכדינו, שאם לא כן, עלולה פרשת השואה להידחק לפינה נידחת בזיכרון הדורות.